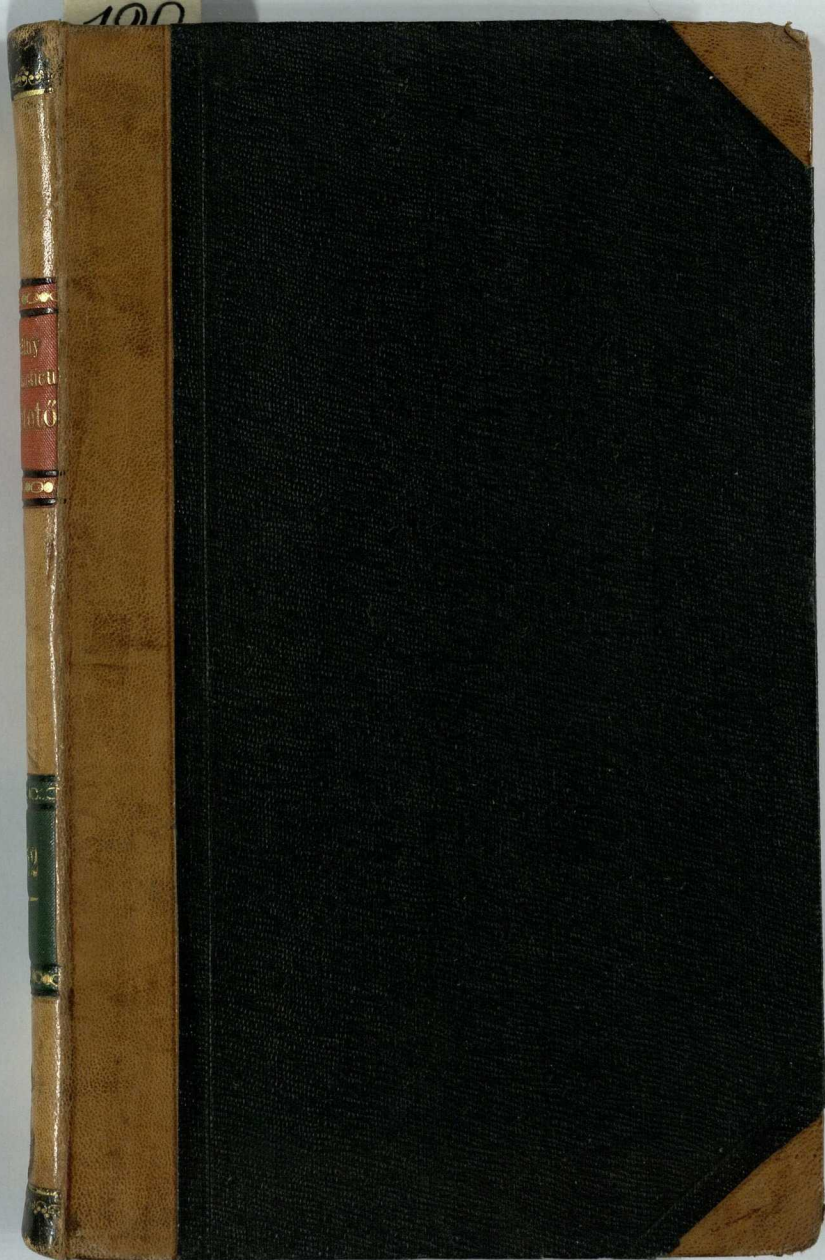

Nagyváchy
Magyar Praxien
Tenésztet

1822

Nagyvathi
Magyar Præctio
Tenesztet

1822

IX X

190
XXI
M A G Y A R H 5430

PRACTICUS TENYÉSZTETŐ.

I. A

MAGYAR-ÓVÁRI M. KIR. GAZD.	
AKADÉMIA KÖNYVTÁRA	
5430	szám
NEMES	
I. A	szak

NAGYVÁTHY JÁNOS,

TEHINTETES NEMES SZALA VÁRMEGYE TÁBLA
BIRÓJA ÁLTAL.

*Nagyváthy Kálmán úr,
úgyvéri és földabirtokos ajándéka.*

P e s t e n,

Petrócai Trattner János Tamás betűivel, 's költsé-
gével 1822.

H

01.12.
11.1

Seu quis — — — — —

Pascit equos, seu quis fortes ad aratra juvencos

Corpora praecipuae matrum legat — —

Georg. Virgil.

RR 190

1984 JUL 18

Agrártudományi Egyetem
Központi Könyvtára
Lelt. sz.: 56046

Rev. 1960 X.

Rev. 1983

Előbeszéd.

Mind a' belső mind a' külső Irók azt mondják Magyar Ország felől, hogy az igen áldott és termékeny föld. Az igaz, hogy a' Magyar föld áldott: de nem kirekesztőleg és nem is mindenütt.

A'vagy Spanyol, Francia, Olasz és Bajor Ország a' mi Hazánknek engedi e' az elsőséget magán felül akar az éghajlatra, akar a' föld jó egyeledésére nézve? A'vagy számszerben ily áldott e' a' mi Hazánknek hegyes, homokos, és igen alacsony nagy része?

De legyen olyan. Vallyon az áldott föld okos és munkás iparkodás nélkül terem e' aranykalászokat mint Kis Asiáról's a' Saturnus aranyévjéről mesélik a' Költők?

Épen ez az, a' mit az említett Irók az áldott föld nevezetén értenek, és a' Magyaroktól az okos és szorgalmatos földmivelést megtagadván, az ő bőségjeket egyedül a' földnek tulajdonítják:

protrudunt largas inarata novalia messes.

A' Practicus Termesztőben előadott gazdasági fogások és iparkodás eléggé megcáfolják ezt az állítást.

Tenyésztetésünkért szints egy pénzel is jobb nevünk. Egy valami szerfelett Tudákos a' Világ asztalára fel adta azt a' maszlagot, hogy: A' Tenyésztetés azt mutatja mindenkor, hogy a' Nemzet a' Culturának legalsó léptsőjén áll.

A' Csorda ezt a' mély igazságot bámulta: Mattku; és azolta a' magát Bétsben nem fitogatható Nemességről az a' köz képezet is, hogy az egyebet nem tsinál, hanem zsiros ingben gatyában tsak falka márháját hajtogatja legelőről legelőre. Mitsoda és hányféle motsok nints tsak az egy Grillmann Gyűjteményében a' Magyarok' Haza és Házi gazdálkodások ellen! (hogy a' többit most elhalgassam).

Az Angolok több és szebb Lovakat tenyésztetnek, mint mi, és a' Spanyolok' Birka tenyésztetésének nagyobb kiterjedése vólt a' pallérozottság' felső léptsőjén ült Francziák kóborlása előtt, mint a' Magyarokénak most van. Hát azért a' pallérozottságnak alsó léptsőjén ültek. Most ül a' Spanyol Nemesség valóban az alsó léptsőn, a' midőn a' pallérozottak, tehets és okos Tenyésztetőkből őket koldusokká tették: és a' Magyarokat 's másokat a' gyap-

jú javításban egynehány esztendőre megállították.

E' szerint a' Termesztés' nagysága akárhol is tsak annak tsalhatatlan bizonyága, hogy ott sok az ember, a' virágzó Tenyésztetés pedig azt mutatja, hogy ott a' gazdák tehetőssek, mert a' Tenyésztetéshez Capitális kell: de a' Culturának kisebb vagy nagyobb voltát egyikből vagy másikból közvetlen következtetni ugyan nem lehet.

De bár következtesse is akár ki: a' Magyarok arra figyelmezni nem kötelesek.

A' Magyarok mai gazdálkodása e' két talpkőn áll:

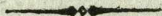
1). A' mi termesztésünk tsak akkor fizeti magát, mikor a' szomszédok termése hibázik.

2). Ellenben Tenyésztetésünk mindenkor is minden ágaira nézve betses, mert mindnyájunk Capitalissát bátorságba tartja, azt bizonyos kamattal neveli, és a' köz teher egyedül ezen fekszik. Innen a' következik, hogy a' Tenyésztetést kár vólna a' Termesztésnek utánna tenni: annyival inkább, hogy az okosság a' Magyarnak is megengedi, hogy mind azokra gazdaságossan speculáljon a' mikben a' szomszédok szükségét látnak?

Mitsoda gazdaságos fogásokból áll a' mi Hazánkban, sok Házaknál a' Tenyésztetés én

VI

imé össze szedvén közre botsátom. Ebből a kik hátra maradtak hibájikat megjobbithatják; és ennél nekem egyéb czélom nintsen is. —
Irtam Csurgón.

Practicus Tenyésztető

I. RÉSZ.

A' Tenyésztetésről

I. Ö S Z A R A S Z

Közönséges Jegyzések a' Tenyésztetésre.

§. 1.

Nevezetes Kérdés az, a' Gazdák között; melyik Marha vagy Barom neme leghasznosabb a' Gazdának: a' Gulya, Csira, Ménes, Birka, vagy Sertés. Mellyre egy közönséges feleletet adni lehetetlen: azért tapasztalásomat több Jegyzésekbe foglalom.

1. Ha a' Gazdának tsak tágos, magas, szel-
lős és rövid fűvet termő Legelője, jó vize, és
télen által száraz rétről gyűjtött szénája van,
tagadhatatlan, hogy a' Birka tartás leghasznosabb.

2. Ha a' Legelő nedves, alacsony, és talán
a' rétek is hoszszűfűvet és édes sásat termenek,
és azt miképen pénzé nem lehet tenni, 's a'
trágya is szükséges; a' Gulya és Svájtzéria is
megfizeti legalább a' széna és legelő árát; de
a' hol a' nép sok, 's a' legelőket, ha bozóto-
sok is, a' Polgárok örömet Árendába veszik,
nints mitkapni egyiken is. A' városokhoz kö-
zel, kivált a' Csirát tenyésztetni 's fejetni az
ilyen helyeken legjobb.

3. A' Ménes tartás, az olyan helyen, a'
hol nagy puszták vagynak, hogy a' Ló, ha a'

bogár vagy villám kergeti is, megforoghasson rajtok, a' Kantzáknak térségek, a' Tsikóknak Hegy oldalai, és jó vize van, nem utolsó gazdaság legalább a' Hazára nézve.

4. A' sertés sereg az erdős helyeken, a' hol gyakran terem makk, tábla ugarok vagy-nak, vagy a' hol a' sertés halat, édes sás gyö-keret, gombát, vad körtvélyt kaphat, megér-demli a' tenyésztetést; de ha azt szemmel kell tartani, nem érdemes a' fáradságra, és elég jobb is a' Házi vagy szelid tenyésztetés.

Szinte így kérdik a' Gazdák azt is: Ha jobb e' ha a' Gazda lassan lassan jó fajtát ne-vel, mint kész pénzen kész marhát veszen? E' következő Jegyzések a' Gazdát vagy egyik vagy másik részre meghatározhatják.

1. Ha a' gazda olyan állapotban van hogy Gazdaságának hátra maradása nélkül egyne-hány esztendeig is várakozhatik: jobb magá-nak nevelni, mint venni. A' neveléshez nem kell egyszerre oly nagy Capitalis mint a' ve-véshez.

2. A' kinek elegendő rétje, szénája 's ol-tsó cselédje nints, jobb ha veszen másunнан. Ugyan is a' Marha mig felnevelkedik, haszon-talanul emészt, és ha rétet, legelőt szénát még pénzen is kell venni: a' Nevendék maga ma-gát kétszer megeszi.

3. A' Gazdának a' Marhában e' kettőre kell főképen vigyázni; a. haszép és egészséges e? b. ha tsendes és hajtható erköltsű? Erre nézve azt mondom, hogy jobb nevelni, mint venni, mert 1. Már az annyát a' mellyet hasz-nálok esmérvén, tsak a' marad hátra, hogy fiainak illendő nevelést adjak. 2. A' magamét úgy taníthatom gyenge korától fogva a' mint akarom, és így annak nem tsak részét, ha-

nem indulatját is faragom. Ellenben ha más-tól veszem marháimat, annál szemessebb va-gyok is megtsalatkozhatom. Nehéz a' Marhá-nak fogyatozásait egyszerre észre venni. Nem tudom azt is mitsoda erőtlenségekkel küszköd-hetik vett marhámnak az anyja; e' nélkül pe-dig kárt vallok: mert a' szülék nyavalyája a' fiakra rend szerént által szokott menni. A' magam nevelésében ezt mind előre elláthatom: mert több időm van hozzá.

§. 2.

De minthogy a' Gazdaságban sok olyan történetek vagynak, a' mellyek a' gazdát re-ménytelenül érdekelhetik p. o. marháji mind eldögölhetnek, valamellyiknek lába vagy nya-ka törik, vagy pedig a' gazdaság terjedvén, a' marhák számát szaporítani szükség: a' vételt lehetetlen elkerülni. Hogy tehát a' vevésben légyen mire vigyázni, ezen közönséges jegyzé-seket adom:

1. Fel kell a' gazdának vetni előre mennyi számú marhával éri bé gazdaságát. Több ha-szon van abból, ha a' gazda kevesebbet tart de jól, mint sokat rosszszúl. Két három darab jól táplált marha, mind erejére, mind haszná-ra nézve felérkezik hat nyomorúlt darabbal, és így két nagy ökör, és két jó fejős tehén, jobb mint két annyi apró.

2. Ha azon a' vidéken, a' mellyben a' Gaz-daságom fekszik, jó fajta és szép marhát ve-hetek 's kotzkára való pénzem nints: Soha se kell más vidékről való, annyival inkább más országbeliek után kapkodnom: mert már azt a' tapasztalás megbizonyította, hogy az idegen marha az ő reá nézve, új legelőt, szokatlan eledelt, és legelés módját nem tsak hogy meg-

sinli, de egészszen el is fajúl, és már a' harmadik nemzetség ritkán jobb tsak valamivel is a' magunkénál. Ennek a' Jegyzésnek mindazáltal nem az a' tzielja, hogy tellyességgel haszontalan vólna a' gazdagoknak valami idegen fajtát behozni, mert tsak a' nem régiben behozott Spanyol Kosok is, szembetünőképpen megneemesítették a' gyapiút. Hát ha pedig még tsak Kosokat, hanem ellő birkákat is hoznánk be? hát ha a' legelőket úgy megjavítanánk, mint a' mitsodások azok ott, a' honnan ezek a' jó fajta barmok hozzánk jönnek? Ugy tartom, hogy a' 30 ittze tejet adó Helvetziai Teneneket is, kevés aláhbszállással által lehet aklainkba tenni a' hegyes Határookban.

3. Azt is meggondolja a' Gazda mennyi és minémű marhára legyen a' Földmívelésre nézve szüksége, és annyit 's ollyant szerezzen, vesse fel mennyi kell ekébe, mennyi trágyát szaporítani. E' kettőben áll a' Gazdaság hogy jól szántson is jól trágyázzon, úgy de mivel szánt, ha elegendő marhája nints, 's mivel trágyáz, ha trágyája nints? Az új gazdák leginkább azért szenvednek, hogy sovány földek mennek kezek alá. Hogy tehát a' gazdaságot jó lábra állítják, eleinte nagyobb számú marhát szükséges szerezni.

4. A' vevés előtt azt is meg kell határozni, mi végre veszi valaki a' marhát. A' különböző házi szükségek, különböző marha tartást is kívánnak. Boldogtalan ember az, a' ki terhet hordani szántani 's száraz vagy agyagos földet trágyázni, mind tsak egyféle marhát vásárol 's ha egy kis jó parrag szénája terem, mindjárt lovakat szerez, vagy göbölyt hizlal.

1. Sz. Közönséges Jegyzések a' Tenyésztetésre. 11

5. Vigyázza meg a' venni való baromnak idejét, és gondolja meg, mi végre veszi azt, mészárszékre e' vagy fajzásra?

6. A' marhának nagyságát is szükség megtekinteni. Külömben a' felette nagy marha kötele. Sokszor lomha, és sokat eszik, a' közép-szerű nagyság leginkább dítséretes, ha tson-tos és virgontz is, a' vastag lábú lovak a' teher hordásra nézve a' Bivalokkal egy Classisban vagynak.

§. 3.

A' marhák közt mind annyiféle külömb-séget találunk, mind minéműségekre, mind formájokra nézve, a' mennyi Határt, vagy leg-alább Tartományt és égváltozást számlálunk. Az alföldi ökrök nagy testűek és szép szar-vúak. A' szepességen és fellyebb 's Stajer or-szághban azok vastagok 'sirossak, de rövid lá-buak. Az oláh lovak gömbölyűek aprók: a' Ma-gyar országiak nagyobbak de formátlanabbak. Mind ezek a' külömbségek az elfajulásból ered-tek, az elfajulásnak pedig nem egy az oka. Sokszor megesik, hogy a' fajzó marha valami nyavalyát kap, és a' nyavalyát fiaira is által viszi.

Közönségesen a' Gazdák a' levegő ég és a' legelők változásiban helyhezteszik egyedül a' marhák külömbözésének okát. Azt tagadni nem lehet, hogy a' Levegőnek és Legelőnek nagy befolyása van a' változásokba; de mikor marháinkra nézve, egyedül a' Levegő és Legelő változásival igyekezünk magunkat mentegezni, alig ha magunkat nem vádoljuk. A' mi Hazai marháink igen olyanok mint azok, a' melyek természet szerént az égnek mértékletes Sarka alatt laknak. Mivel tehát a' mi Levegőnk

és Legelőnk, és az Európai egyéb levegők's legelők közt, igen kevés a' külömbözés: az a' szembetűnő változás, a' mellyet a' mi és a' szomszéd országokban termő marhák közt találunk, nem azokban, hanem magunkban van a' kik a' marhákkal bánunk.

1. A' mi a' marha legeltetést illeti, tudjuk hogy a' jó eledelnek nagy ereje van a' testnek formálására, még is épen még növésben van a' marha, addig legsoványobban tartjuk őket. Innen a' növés megáll, és így a' marha kitsiny és törpe marad. A' rossz eledel, ha annál bővebben adatik is a' marha elejébe, nem használ, nem táplál semmit, sőt a' megtsőkött marhát a' legjobb tartás se teszi többé nagygyá.

2. A' rossz gondviselés által a' legjobb fajta is elfajul. Közönségesen a' Magyar gazdák abban hibáznak, hogy a' Szántó földek és rétek közt semmi proportiot (számszert) nem tartván kevés legelőket tartanak's kevés jó szénát takarnak, vagy ha azok elegek vólnának is, a' rájuk vert marhával egyszerre tenkre teszik, és így a' Marhának kopározni kell. Továbbá ingyen sem szorgoskodnak arról, hogy a' szegény marhát, a' levegő viszontagsági ellen, ha egyébbel nem is, leg alább híves árnyékkal fedezgetnék. A' sok Tó, és Bozótok miatt a' légy, pötsik, bögöly, szúnyog annyira elszaporodik, hogy a' marha egész nap egyebet nem tsinál, hanem hogy magát vérszopó ellenségei ellen oltalmazza. Az is nagyon segíti a' marhák' el romlását hogy a' Csordás, Gulyás és Tsikós akkor hajtják azokat itatni, mikor magoknak és nem a' marhának tetszik, és minden állott, 's rothadt víznek neki verik, tsak a' kútból ne kellessék vizet húzni. A' szegény ember éppen nem jól bánik marhájával: mert

ingyen se várja azt meg, hogy az annyi időt érjen, hogy a' növésnek meghátráltatása nélkül be lehetne fogni. A' tsikót, tinót, mihelyt a' Kender hámot elbírja szakasztani 's annyi szarva van, hogy a' kötelet rá lehet kötni, már elég idősnek tartja. Ellenben némely okosabb Gazdák körül látjuk, hogy szép szálos marhát nevelnek tsak azzal is, hogy azt idő nap előtt munkára nem szorítják.

Ha az ilyen 's több elő számlálendő hibákat eltávoztatjuk, el merem mondani, hogy a' levegő égre, és legelőkre való panasz megszűnik, és a' Magyar Ország marhánál akarmellyik se lesz se szálassabb se tüzesebb: mert a' jól bánás által a' rossz fajtát is meg lehet javítani, nem hogy a' magában jó fajt nem lehetne nemesíteni. A' Somogyban a' Szarvas marha igen szép, de már a' Dráván túl tsak tsögbok; ellenben Lovaik sokkal szebbek mint a' Somogyiak, mert a' lovaikkal jól bánnak.

Innen megtetszik hogy a' Marhák minéműsége nem a' levegőtől függ, hanem a' neveléstől, mert a' levegő mind innen mind túl a' Dráván egyforma, és a' legelő sem különböz semmit.

§. 4.

E' szerint mikor valamely vidékben egyik marha szép, a' másik pedig nyomorúlt, azt lehet bátran mondani, hogy az egyiket a' jó bánás nemesíti, másikat pedig a' rossz nevelés szállítja alá, de meg lehet őket szint azon az uton javítani, a' mellyen alább mennek, ha

1-ör a' legszebb testű és legegészségesebb 's jobb féle anyákat a' többiek közül kiváloga-

tom és a' kant is szint oly vigyázással kijegyzem.

2. a' nevendékekkel újra azt tselekszem a' mit az anyákkal tselekedtem az az a' szebbeket újra külön választom és nevelem.

3. az e'ként megválogatott marhákkal különösen jól bánatok, a' mely abban áll:

a. A' Legelőnek mind nagvságát, mind jóságát a' Marhák számához és természetéhez alkalmaztatom. Egy marhára két Hóld legelő szükséges.

b. A' kutak' tsinálására éppen nem sajnálom a' költséget.

c. Télre mind jó mind elegendő takarmányt szerzek.

d. Ha valamellyik beteges gyógyítatom, de ha tisztul is: tenyészni nem engedem.

4. Ha már marháim a' mondott uton megszépültek: hozzájok újj és friss fajtát hozatok azon helyekről, sőt tartományokból a' melyek különös szép marhát nevelnek. Hamindazáltal egyik vagy másik nem nállom szép és jó: tsak a' hibás nem helett hozatok mást.

5. A' Bakokat a' nyöstényekkel nem legeltetem együtt, hanem az öszve eresztésre megválasztom a' tenyésző marhának mind esztendejét, mind az öszve eresztésnek idejét, mert különben a' fiatal marha hamar megfolyatván, magát is meg állítja a' növésben 's borjat is gyengét ellik. A' Kantzát négy esztendőskoránál hamarább kár hágatni, a' tehén a' bikát ha három esztendőnél elébb hordozza, az a' kár következik a' mit tsak most mondék. A' Kos mikor először hág más fél a' nyöstény is annyi esztendőskor. A' ménlő 10-ik Májusban kezdi a' hágást a' Bika Martius első napjaiban

1. Sz. Közönséges Jegyzések a' Tenyésztetésre. 15

megy a' marha közzé. A' Kos első Octoberben kezdi a' Birkákat ugorni.

6. Ha az Anyák terhesek: űket a' sereg-
ből külön szakasztom és tágos helyen legel-
tetem, hogy egyik a' másiknak fajzatját el ne
rontsa; bővebben is bánok ilyenkor vélek és
nem kergetem, hogy testeik annál inkább a'
fajzatra fordítsák erejeket.

7. Minden Barmot a' maga rendes idejéi,
hagyom szopni, sőt a' gyengéket azontúl is
míg megerősödnek. A' honnan károosan gaz-
dálkodnak azok az emberek, a' kik hogy egy
kis tejetskét megnyerjenek, alig hiszik hogy
borjaikat 's báránycájikat elválasszák: Ennél
károsabb fősvénységet gondolnise lehet: mert
minden érzékeny testnek akkor van leg na-
gyobb szüksége a' jó és bő eledelre, mikor ne-
vekedésnek indul. Itt kezdődik annak legelső
oka, hogy már ma a' mi szarvas marháink
tsak a' gulyákban nőnek nagyra, és a' Házi
nevelés tsőghög marhát nevel.

Bizonyossan elrontják a' gazdák a' Borju-
kat darab időre azzal is midőn nekik az úgy
nevezett petz tejet (Colostrum) nem engedik
ki szopni, mint igen ártalmas dolgot, én úgy
tartom, hogy az még orvosság, a' melyet a'
Természet egyedül a' végre adott, hogy a' gyen-
ge állatoknak gyomraik általa kitisztuljanak.
Ki hitetheti azt el magával hogy az ártalmas
vólna, a' mit a' Természet minden tehénben
készített. Ki feji meg a' szarvasokat hogy a'
borjuk a' petz tejet ki ne szopják? De tsak a'
nagyobb Gulyákban is hányadikat feji meg a'
Gulyás az ellés után? még is azért hol neve-
kednek szebb testű és egészségesebb borjuk mint
a' gulyákban?

Ezzel azonban nem azt akarom állítani, hogy a' borjút mind addig kell szopni hagyni, míg az Anyja elrúgja maga alól: nem szükség azt megvárni, hanem ha már a' borjú megtanult enni, és kivált inni; el lehet választani. A' mi Gazdáink a' tsikót hat hónapos korában a' borjút négy hónapra el szokták választani, a' mely idő elég is. Mikor pedig a' nevendékek már el választattak, gondoskodni kell, hogy az Annyokat elfelejtsek. A' jó eledel gyenge fű puha sarjú, tejes víz, 's a' t. tej szolgálatot tesznek, és a' tisztogatás növeszt.

8. A' Nevendék marhát akarmellyik nemre tartozzék is az, mind legelővel, mind pedig kivált téli takarmánnyal jobbal tartom, mint a' megnevekedteket. Bizony ha a' nevendék gyenge korában rosszszúl tápláltatik, rosszszúl is fog nőni.

§. 5.

Nevezetes kérdés az is a' gazdák közt, van e' a' nagy istállókra valósággal szükség? vagy pedig azon kívül, hogy azok elmellőzésével sokat megkiméllünk, marháink is egészségesebbek?

Valósággal ha Házi barmainknak eredeteket meggondoljuk hol vették magokat 's terméshozadékot született Hazájokkal egybe vetjük: igen azt mondhatjuk, hogy záros Istállók nem kellenek. Ki épített az előtt míg mi a' Tenyésztetésről semmit se tudtunk a' barmoknak istállókát? Senki. Tehát a' hideg a' mi marháinknak szint úgy nem árt, ha gyengeségektől fogva kint legeltetnek, mint gyümölsz fájknak: Sőt az mintegy szükséges is a' gyengébb részeknek megerősödésére. Ebben hibázunk hát
mi

mi a' Tenyésztetésben, hogy magunk fázunk, és a' marháknak építünk ólakat és Istállókat. A' mely egyik sem igaz egy átaljában. Hogy a' barmoknak a' hideg nem árt, a' természet-től készített öltözetek bizonyítja. De a' ki ezt nem hiszi, még tapasztalt példákat is talál, ha a' Hazából ki nem megyen is, arra, hogy a' hideg a' marhának még egészséges, az istálló pedig ellenben egészségtelen. Az álföldi gulyás és göbolyös helyeken győzne a' gazda annyi meleg istállót tsinálni's tapasztani, hogy a' marhája meg ne fázna. A' Gróf Festetics, Hunyady, Széchényi és mások' Uradalmiban a' ménes, a' gulya, egy szóval minden tenyésző és rideg marha kint telel, és tsak Félzszerekkel oltalmaztatik az esső, szél, és hó fergeteg ellen: még is, hol vagy on egészségesebb szebb testű és elevenebb szarvas marha és Ló a' mi Hazánkban, mint a' nevezett Uraságoknál?

Ezen javaslással tehát nem azt mondom, hogy a' gazda hányassa el minden istállóit és verje ki vonós marháit az ég alá mikor tsikorog is. Azok már hozzá is szoktak a' meleg istállókhoz: de mind untalan ki is be is kelletvén őket fogni, szabadon nem tartathatnak. Tehát a' nevendékekről van itt szó.

§. 6.

A' mondottakhoz képest a' szállások és Félzszerre nézve ezeket jegyezzük meg:

1. A' szállások es félzszerre nem tsak tágasak legyenek, hanem annyi részekre is rekesztessenek a' mennyiféle rendből áll a' marha; ne hogy azok együvé zavarodván egymást ökleljék, rugják, vagy az eledelt egymás elől felfaldossák.

M. Pract. Tenyésztető.

2. A' Szénázó szint vagy félszert úgy kell építeni, hogy annak fedele jó legyen. A' fedélnek az a' haszna van, hogy a' zürzavar időben van a' marhának hol meg húzni magát, és a' szénázónak hova teríteni a' szénát hogy meg ne ázzék. De minthogy

3. Oly fergeteges napok is következhetnek, hogy a' szél a' jászolban terített szénát hóval elborítja, és a' marhát magát is megsanyargatja; leg alább két oldalról, a' honnan a' legmordabb szelek szoktak járni, szükséges a' színeknek rovátkolt deszkákból vagy keményebb materiából is falat tsinálni, és így a' Felszert L betű formára állítani; a' mely a' havas esőt hozó szelet, a' marhákról elfordítsa. Északról jön rendszerént a' száraz hideg szél és keletről a' havas esső.

4. Az Akloknak földjét meghordjuk apró követtsel és oldalosan feltöltjük, hogy az eső és vizellet lefojthasson. Az egész aklot betérítjük szalmával, hogy az a' legjobb nedveséget a' vizelletet magába szíván, trágyát szaporítsa, és a' marhának is legyen száraz helye, a' hova kérődzni vagy nyugodni ledülhessen; sőt mentől nagyobb a' hideg annál bővebben szalmázzuk minden nap a' marhát. Továbbá arra szorgalmasan vigyázzunk, hogy az Udvar meg ne teljék sárral s ganéjjal, mert az a' marha körmeit meglágyítván, gyakran körömfájást okoz. Az alföldön a' trágya nem kell, azért is nem azért szalmáznak, hanem az etetésért.

5. Az Aklokban bent legyen a' Hút ha tsak lehet vagy nem messze az Akoltól. Mindenkor jobbak a' Szállások Aklok ha oldallós és szellős helyen állittatván háttal északnak fekhetnek.

§. 7.

A' Házi vagy szelid Tenyésztők a' Fél-szerekkel nem élhetvén mindenütt: az istálloknak vagy ólaknak minéműségeiket közönségesen szükséges elő adni ő reájok nézve.

Rendszerént a' mi Istállóinknak és ólainknak ezen hibáji vagynak: 1. hogy igen alacsonyok, mellyre nézve párolgással tsak hamar megtelnek, a' mellyből hideglelés és hirtelen való halál is következik. 2. nem tsak hogy rajtok ablakok nintsenek, hanem a' Kotsisok, Béresek és Tehenések, tsak hogy magok meg ne fázzanak, még a' lyukakat is bedugdossák. Mellyre nézve jobb a' tselédeknek az istállóhoz meleg szobátskát ragasztani, mint a' magok könnyebbségeért a' marhát befojtani engedni. 3. Az Istállók földjei vagy semmivel vagy könnyen rothadó hidlással vagynak ki rakva. Mind a' föld mind a' hidlás beiszszák a' vizelletet, a mellyből szüntelen való gőzöl-gés következik. 4. A' marhának akar mint meg-izzadt is, ha az itatás ideje el jön ki kell men-ni inni a' hidegre, pedig az ajtók is sok be-lyen oly keskenyek, hogy a' marhák egyenként is nehezen férnek ki rajtok, nem hogy tola-kodva. Innen van osztán a' sok elvetelés.

Igy a' hibákat előszámlálván, által láthat-juk mitsoda javítások szükségesek istállóink körül. A' tisztán tartás, ablakok 's a' levegő-nek keresztül járása a' marhának egészségét na-gyon segítik. Ha az istállókon kétfelül van aj-tó, a' levegőnek könnyű mozgásba tétetni 's a' t.

§. 8.

Minekutánna az Istállókról közönségesen a' megtartásra méltóbb dolgokat röviden meg-

jegyzettem: következik, hogy közönségesen az Istállóokban való legeltetésről is szóljak.

1. Ugy látszik, hogy a' marhák legeltetője legelsőben is maga volt a' Természet. A' természet pedig zöld füvel gazdálkodik. Mellyre nézve ha a' gazdaságot igazán akarjuk folytatni, a' zöld és nyers eledel, ha nem mindenkor is, legalább hébekorban szükséges. A' Kolompér, és többféle répa nemek, sőt némely télben is zöldellő fűvek, mint a' Burnet és reptsin, ezen okból használtathatnak.

2. Ugyan maga a' Természet tanítja, mennyit egyék valamely állot és hányszor. Az éhség nem hágy időt szabni senkinek. Mellyre nézve e' részben is legjobb a' természetet követni. Hogy mi magunk bizonyos időben szoktunk megéhezni és enni, nem természet. Minnekokáért nem lehet a' marhákat is szorosan órára etetni. Ezzel mindazáltal nem azt akarom mondani, hogy az etető reggel hányjate-li a' jászolt vagy rátsot szénával: mert a' marha a' bőségben szintúgy turkál, mint a' jól lakott emberről mondják hogy a' lépes mézet is tapodja; hanem azt, hogy a' szarvas marhának 8. — és 4 órakor délután, a' mikor a' rendes szénázás ideje van télben, addig rakjon kevesenként enni, míg jól nem lakik. A' dolgozó Marhával ezt nem lehet minden részben tselekedni, de tsak ugyan még is van közép út, mely szerént mind a' gyakor, mind az órára való etetést lehet közölni. A' Felsőldi és muraközi Furmányok mi nállunk legjobb ló tartó emberek. Ezek akarmit dolgozzanak, és akarmerre utazzanak, gyakran kifognak, és a' szénát abrakot az órra alá tartván a' marhá-nak, úgy próbálgatják ha enne e az. A' marha a' keveset jó ízűn megeszi, megfrissül, és a'

mit elmúlatott az evéssel, új erővel vissza pótolja. A magyar szekeresek ellenben attól félvén, hogy elkésődnek, délben és este etetnek 's addig hajtják a marhát, míg ki nem dül a menés és ébség miatt: és ez a harmadik oka marháink, kivált lovaink elallyasodásának. Hogy pedig jármos ökreink tsiribirik, a nap költéről, a déli harangozásig való kémélletlen szántás és házi nevelés okozza.

3. Valamint az etetést úgy az itatást még inkább nem lehet bizonyos órára szorítani. A kérődző állatok rendszerént kevesebbet szoktak inni, mert a második gyomrok olyan, mint a Spongia, tele van nedvességgel. Már a Ló sokat iszik és gyakran. Mellyre nézve rossz gazdaság az, mikor a tseléd a marhát inni kényszeríti. Maga a marha, kivált az ökör okosabb a tselédnél, mert ha jól nintslakva, nem iszik. A Házi tenyésztetésben legnagyobb hiba tehát az, ha mikor a marha éhes inni hajtjuk, és mikor szomjús enni vetünk, ökör iszik kellve ember bolondságból. Azért is az aklot úgy szükség alkalmaztatni, hogy a marhának mindég friss vize lévén, akkorígyék mikor neki, és nem a Béresnek tetszik. A mi tehetős Tenyésztőinknek ólaik és Istállóik úgy vagynak építve hogy a jászol mellett a tsatorna végig nyúlik. A régi vizet a tseléd a tsapon kiereszti, és más végről frisset botsát be. A kitől ez nem telik, legalább azt meg-tselekedheti, hogy marháját az etetés után jó vízre hajtsa. Legjobb a tiszta forrás vagy kút víz erre a végre, tsak hogy az igen hideg vagy fagyos ne légyen.

4. A rendes eledelen kívül leg többet használ a marhának a Só. Az újabb gazdák ugyan azt állítják, hogy a marhát Só nélkül

szintügy lehet tenyésztetni mint azzal. Azért is a' Lovaknak sőt éppen semmit: a' szarvas marhának pedig csak a' nyári kövér fűvelés idején adnak valamit. Lássák, én a' természet-re és tapasztalásra apellálok. Soha a' természet bé nem öntötte volna a' marhába a' sónak kívánását, ha az szükséges nem volna. A' tapasztalás is azt mutatja, hogy ott legkövérebbek és szálasabbak a' marhák, a' hol a' Legelőök sössak, mint az Alföldön. Legjobb a' sőt egész kövestől felkötni vagy a' jászolba a' marha eleibe tenni; de mindenkor itatás után, különben has menést tsinál. A' széksős alföldön nyárban semmi sóra sins a' marhának szüksége. Télben is kevesebbel be éri, mint a' Felföldi marha, mert ott a' széna is sössabb mint itt. Egy szarvas marhára 8—10 font egész esztendő tálal elég, és egy birkára 1 $\frac{2}{4}$ ft. só. A' Ló 4—6 fontal is beelégszik és a' sertés egy fontal. Ha sőt tőlök elvonom, a' falat rágják és megtsöknek. Én ezt a' magam praxisából írom ide: és meg kell vallanom, hogy a' Sónak nagy ára a' Tenyésztetésnek nagy akadálya: és marháink elallyasodásának ez a' 4-dik oka.

5. A' Marhának tisztogatása szint olyan szükséges dolog mint az eledel. A' vad állatok mind igen gyönyörködnek a' tisztaságban és sokszor egész napokat eltöltenek a' magok nyalogatásában. Ez a' legnagyobb orvosság, a' mellyel az oktalan állatok egésségeket fentartják: mert a' por és a' gaz a' verejtek lyukakat bedugván, a' kigőzölgést meghátráltatják. Meg kell tehát a' szarvas marhákat is vakarni. Ha istállókat nem tartunk elmaradhat a' tisztogatás. A' vakargatás mellett még az is

I. Sz. Közönséges Jegyzések a' Tenyésztetésre. 23

használ, ha a' tseléd a' Baromnak hátát megnyomogatja 's a' bőrit felhuzogatja.

6. A' feresztést minden gazdák úgy tartják mindenféle marhára nézve, mint mindenféle betegség elkerülésére való orvosságot. Már azt mászszor is megjegyeztem, hogy a' hola' marhákat minden nap kétszer is feresztik, soha marha dögi nem tapasztaltatott. A' hideg ferdő azonkívül hogy a' szennyet 's motskot a' testről lemossa, az inakat is erősíti és frissíti.

7. Egésségesebbek a' marhák, ha nem kénytelenek egy helyben megkötve állani. A' fiatal állatok a' rendes mozgás nélkül szint úgy elromlanak, mint a' szüntelen ülő Csizmadia és szabó gyenge Inasok.

§. 9.

A' sor azt kívánja, hogy a' marhák nyavalyáiról is szóljak valamit. A' nyavalyák kétfélék közönségesen: vagy egy állatot magánosan illetők; vagy pedig járvány nyavalyák, a' mellyek néha a' seregnek nagy részét, néha az egész határt vagy tartományt is elborítják, és okát vagy a' levegőnek vagy a' rossz legegőnek lehet tulajdonítani, vagy együtt mind a' kettőnek.

A' járvány nyavalyát a' gazdák közönségesen marha dögnök nevezik.

2. A' járvány nyavalyák nem jönnek minden esztendőben, hanem vagy a' Levegőnek egy oly bizonyos járása, a' melly egy bizonyos nyavalyát keresztül viszen a' marhákon.

2. A' szarvas marhák járvány nyavalyája a' Szájfájás, Lábfájás (mind a' kettő néha együtt van) a' Tüdő gyulladás, vértályog, és a' vérhas. A' Birkákon a' Himlő, Golyva,

(Kopfwassersucht) Szőrféreg és métely. A' sertéseken a' tsúz, (Rothlauf) Geleszta, Rögény és torok dagadás vagy tsik (die Braune.)

3. A' járvány nyavalya egy seregben se borít el minden marhát, annyival inkább minden seregeket, sőt tapasztalásomból tudom, hogy a' Tinó gulya tsak egy órányira legelt az üsző gulyáról, még is az megmaradott, az üszőkől pedig sok elhullott, és a' nyereségre öszveszedett meddő tehenek egyik tsapatját nagy részint eltemette, a' másik tsapatban pedig félóránnyira tsak beteg se volt egyis.

4. Az öreg Marha sokkal hamarább bészik az illy Járvány nyavalyába, mint a' fiatal.

5. Az által, hogy a' beteg Marha az egészes közzé ment, nem vitte által a' nyavalyát, és ugyan azon esztendőben az ollyan félrehelyen legelő marhákis lebetegedtek, a' mellyek közé semmi beteg marha nemis közelíthetett. Ezeket így tapasztaltam az 1792, 1793, és 1794 esztendőben ország szerint uralkodó veszedelem' idején. Mellyből azt hozom ki, hogy ragadó dög ezen esztendőkben nem vólt, noha minden orvosok azt tartották,

6. A' belső orvosságokra, akarmelley értelmes Doktor írja, és javasolja is azt, kivált a' kérődő állatokra nézve semmit se tartok, és a' külsőkkelis tsak kénytelenségből élek: de a' Praeservatívákat annyival felebb betsülöm.

7. A' száraz hideg tavasz hernyós forró Nyár, rossz legelő, és kivált a' rossz víz szülő annya a' Szarvas-Marhákön a' vérhasnak, és tüdő gyúladásnak. A' sok eső pedig, mint az 1795, 1805, 1815. esztendő rendre himlőztei a' Birkákat.

§. 10.

A' Járvány nyavalyát az orvosok megkülömböztetik a' dögtől, a' Közemberek pedig, a' kik a' Marhákkal bännak egynek tartják, és én magamatis a' felebb előlszámlált tapasztalások az ő részekre vonták, 's míg több próbákat nem látok, nem győzhetem meg magamat, hogy az illyes uralkodó nyavalya ragadó volna, vagyha ragadóis, a' Helységek bezárásával nyomattathatna: mert ha a' pestist a' ruhánnis ellehet vinni, a' Marha-Pestist se zárjaki a' marhák lezárása, és az emberek szabad közösülése.

A' Járvány nyavalyának ezek a' közönséges esmertető jelei: A' Marha nem eszik, fogait tsikorgatja, fülei, és szarvai hidegek, az egész teste reszket, vizellete ritka, és színesebb, mint rendszerint szokott lenni; a' ganajja eleinten rendszerint való, tovább igen híg, véres és igen bűdös. Egynehány nap múlva azután elkövetkezik a' köhögés, és nehéz lehellet, megindúl orrán szájján eleinten tsak a' takony, végre genyettség foly mindenütt; utoljára a' Marha felpuffad, és már illyenkor közel van a' Halál, és orvosság ellene többé nints.

§. 11.

Szomorú tapasztalásunkból tudván minnyájan, melly szörnyű károkat vall a' szegény Gazda-ember a' Dög által; minden ország-Uralkodóji igyekeztek már nagy jutalmakkal is a' Természet-visgálókát arra bírni, hogy az ellen valami tsalhatatlan orvosságot találnának. De megvallom hogy ez, ámbár sokan sokat irtak, és fáradtak mellette, mind ez ideig el-

maradt. Ez nemis lehet másképen: mert a' Marha nemtudja az orvosnak mondani hol fáj, vagy ha azt az orvos a' nélkülis észrevenné: de a' Gulyabeli vad marha az orvosságot be nem veszi. Erre nézve én az Orvosok minden Recipéjeket kénytelen vagyok félre tenni, és itt csak némely tapasztalásimat közre botosítani: hogy az orvosok, és Gazdák azokat haszonra fordítsák.

1. Én magam a' Marha-dög ellen semmi orvosságot nem tudok, hanem 1794-ben azt tapasztaltam, ismét a' mit ez előttis dítsertem, hogy a' Dráva mellett a' Csáktornyai Uradalomban a' Tinó-gulya beteg sem volt, és mindennap kétszer a' Dráván járt keresztül legelni, és haza: az üsző-gulya pedig ugyan ott félóránnyira a' Pásztornak szófogatatlansága miatt nem úszta a' Drávát, és mind megis betegedett, 's az örege az érvágás után mind megdöglött a' veterinárius láttára, a' fiatal pedig kigyógyulást.

2. A' melly tsapat Meddő tehén víz mellett legelt a' Csurgói Uradalomban a' dög idején: az fogytigis egészséges maradt; a' más része pedig a' melly víz szükségét szenvedett, eldöglött nagy részben. Ezeknek az Érvágás, a' tüzes vassal való megsütés, és a' lebenyéken álhúzott Szörköttél halálos vólt, és a' veterináriust másszorra okosabbá tette.

3. Ugyan ezen 's előtte való esztendőben azt tapasztaltam hogy a' Gulyának hol egyik, hol a' másik, hol a' harmadik része maradott egészségesen a' dög előtt. Így a' Birkákis 1795-ben a' himlött több seregben, de ugyan azon egy határban elkerülték.

4. 1793, 1794. Keszthely városa körül a' szomszédságban, szörnyű marha-dög uralko-

dott; és a' Keszthelyi, 's több más marhákis, a' mellyek az itt folyó meleg vízből szoktak inni, mind egészségesek voltak, és itt az Uraság marhája az emberek emlékezetére dögben nem hűllött. Ez a' meleg víz meglehetősen vitriólos, és ferdője sok betegeket gyógyít.

Mindezekből azt hozomki:

1. Hogy a' Marha-feresztés, és a' jó ivó víz tsalhatatlan Praeservativa.

2. Tanátsosabb a' Marhákat több seregekben legeltetni: mert ha egyiknek bajja van, a' másik egészséges.

3. A' Vitriól, és Só-savanyú, a' mellyet *Haguetis* javasol igen dítséretes Praeservativa. 1 $\frac{1}{2}$, vagy 2. lót, hat font vízzel gyengítve egy Marhának elég.

Későbbben t. i. 1799 esztendőben azt tapasztaltam, hogy a' nagy dögnek idején a' Muraközben, azon Majorokban egy marha se volt betegis, a' hol a' Szarvas-marhák közt ketskék legeltek, és háltak; de a' Ketskék eldöglöttek közülök. Ezt én két Majorban láttam: és magok az Uraságok ezt a' titkot még Nagy-atyjaiktól vették, és tsalhatatlannak találták. Nékem 1800. nem használt semmit, talán azért, mert akkor, mikor én 1800. tavasszal két ketske fjakatszerzettem, már az 1799-diki dög megrontotta Marháimat. Még a' próbát meg kell tenni: mert az eldöglött Ketskéket és az egészséges Svajtzériát magam láttam Néhai Ts. V. Ispán Oszterhúbér és Sélley Úr majorjában a' közönséges dög idején 1799-ben.

§. 12.

A' Természetvisgálók az állatok között azt tartják tökéletesebbnek a' mely tulajdonságaira, indulataira, és minémüségeire nézve legkö-

zelőbb van az Ember neméhez, és valamelly Nemben mentől kevesebb Fajták (Species) találtnak. Ha a' Lovat e' részben megtekintjük, úgy látjuk, hogy ha szintén nem az egész Állatok országábanis, legalább a' Házi szelíd Marhák' sorában, ő néki kell szépségére, mind pedig tehetségére nézve a' tökéletességet következésképen az elsőséget engedni.

Honnan vette eredetét, még máig sem bizonyos. Vadlovakat még mais találhatni Sibériában. Azok a' mijéinknél kisebbek, hamuszínűek, szíjhátúak rendszerint, hosszú fülű, és szőrűek, 's valamennyire göndörök. Mellyszerint inkább közelítenek a' számárhoz, mint a' Lóhoz. *Pallas* azt jegyzi meg, hogy a' vad-lovaknak annyiféle fajtáját látott szemével, 's hallott a' lakosoktól lebeszélni, hogy azokat egy Nemre szorítani lehetetlennek találván, arra a' gondolatra kéntelenítették fakadni, hogy a' Sibériai erdőkben élőddő vadlovak, eredetek szerint nem mind vad-lovak, hanem a' szelíd lovak közül elszaladott, és elotrombált állatok. Ennek végére járni én reám nem tartozik.

Az Európaiak minnyájan az Arábiai Lovak' Fajtájának látszanak, hanem olly szépek, és nemesekis mint azok.

§. 13.

A' Lótartás egy nevezetes része a' Mezeigazdaságnak. Közönségesen kétképen járjuk a' Lovakat. 1. Nyereg alatt. 2. Hámбан. A' Nyergesek beréltek, és Paripáknak mondatnak. A' Kantzákat Nyereg alatt járni rossz gazdaság. A' Monyasok gyakran veszedelmesek. A' Hámos lovak ismét két végre használtatnak; és innen Igás, és Hintós lovaknak neveztetnek. Az Igások vagy teher alatt nyögnek, vagy utaznak.

I. Sz. Közönséges Jegyzések a' Tenyésztetésre. 29

Már a' jó Gazda mind a' nevelésben, mind a' vevésben szeme előtt tartja azt, mi végre akar Lovat tartani? Nyereg alá a' madárhúsúak, és közép nagyságúak a' legjobbak. A' kövér; lomha és rest, vagy legalább hamar eltikkad. Kivált a' botlós Lovat elkell a' nyereg alól venni: mert a' rajtaülőt koldússá teszi. A' melly Ló ráz, és nem bátor lépésű: hámba való, ha annál szebbis. Teher alá a' nagy, erős, és izmos Lovakat válasszunk. Utazni a' könnyű, és tartós Fajtákat. A' Hintós-lovak annál szebbek, mentől nagyobbak, és sűrűbb serényebb, Farkok van: nyughatatlanok a' zablával, és kapálódzással mulatók.

A' mit közönségesen minden szelid Barom nemekről mondtam, azt különösen a' Lóra nézveis megkell tartani: az az jobb ha a' nevezett végekre nézve a' Gazda igyekezik Csikókat nevelni, mint vásárban venni, vagy tserélni; mert egy az, hogy semmiféle Barom eladásban, nints annyi tsalás, mint a' Lóban; más az, hogy a' Ló igen sok, és különös végekre használtván, lehetetlen, hogy mindenre alkalmatost találjak: ha tsak két esztendő-sőket nem veszek; de ha tsak két három végre jóis, mellyiknek van a' bomlokára írva, hogy a' Ló olyan, a' minéműnek a' Ló-tsi-szár esküszí.

§. 14.

Minekelőtte a' Lovak nevelését előladnám megmondok némelly nevezetesebb Fajtákat a' Hazámban, és ennek szomszédságaiban, hogy tudhasson a' Gazda mit választani. Annyival inkább hogy jó fajta Lovat nevelni semmivel se kerül több fáradságba, és költségbe, mint a' rossz.

Köz hasznáért és szépségéért Lovat mindenfelé tartanak a' Gazdák; de az, mind nagyságára, mind szépségére, és tulajdonságira nézve majd tsaknem annyiféle, a' mennyi a' Legelőhely, és a' nevelés módja.

§. 15.

Az Európai Lovak úgy tetszik, hogy mind azon egy Fajra az Arábaira tartoznak, akarmennyire megváltoztattais a' Legelő, velebánás, és talán a' Climais testek' állását. Noha megvallom, hogy ezen utolsónak a' formára nézve semmit se tulajdoníthatok, minekutánna látom hogy az Arábiai Ló, Spanyol, Anglus, Olasz, Holsteini, és egyéb Ménlovak, Mezőhegyesen, Keszthelyen, és Erdélyben Báró Vesselényi, és G. Mikes költséget-nem-szánt Méneseikbenis semmi új faj nem szaporodik, hanem tsak az, a' mi az Arábiai Lóhoz, tűzére, apró szőrére, általlátszó inaira, göndör homlokára 's a' t. nézve közelít, vagy távolabb esik.

A' Magyar-Ló faj valaha futásáról híres volt. Hova lettez, vagy megvané, nem tudom ki mondhatná ma meg. A' Tisza mellyékén a' Lengyel, alsó Magyar-országban a' Török, a' Dunántúl a' Stájer, és Váradtályján a' Moldvai, és Erdélyi Formák közönségesek.

Magyar-Országban a' Ló tenyésztetés soha se volt olyan nagy, mint jó, és híres: azért is gondolom találtatik a' Diétai végzéseken annyi megszorítása a' Lovak kivitelének. Drágánakis kellett lenni a' Lovaknak a' sok Insurrectio miatt: mert Familiám levelei közt ilyestis talállok: Nagyváthy Balthasár, Filius Casparis, Filius Antonii Literati de Nagyváth, totalem Domum, seu Curiam Nobilitarem

suam in Possessione Bogdanotz pro uno equo militari fl. 217 valente Francisco Thapos impignorat 1597.

Itt, és ilyen okokon kezdődött, és végződött a' Magyar-ló Fajt elfogyása. Errenézve itt híjjában azt sürgetni már most közönségesen, hogy Hazai Fajtáinkat nemesítsük a' nevelés által. Ebben kevés Ember vehet részt, és a' Nagyokis idegen lovat kénytelenek vinni.

De hát Kérdés mellyik Fajt gazdaságosabb venni? Azt a' mellyik a' mi itt bentvaló Lovainkkal leginkább öszszefog a' tenyésztés által egyezni. Ilyen pedig a' Spanyol, Ánglus, Török, és Arabs. Paripának Arabs, és Spanyol illik. Hintóba pedig Ánglus. Teher alá a' Tseh, és Stájer Lovak legjobbak.

II. S Z A K A S Z.

A' Lóvételről.

§. 16.

A' kinek magának nints, annak venni kell. A' Lóvétel a' Lónak 1. idejétől, 2. egészséges ép voltától. 3. Szépségétől. 4. Színétől is szokott függeni. Ezeken rendre menván a' vevés-re némelly szemességeket is fogok megjegyezni.

I. A' Lónak Ideje.

A' kinek pénze van, inkább Tsikót vásároljon, mint vén lovat: mert akkor még lehet reményleni, hogy a' pénz el nem vesz. Rendszerint a' fogaiból esmerszik meg, a' esikő hány esztendő; de csak nyóltz esztendeig, azután mindig bizonytalanabb az ideje. A' Ménlónak rendszerint 40. fogai vagynak. Záp foga alól felül mindössze 24. Első foga felül.

is alólis 6, és így 12. Szemfoga, vagy Agyara mind a' két oldalról kettő kettő és így 4. mind össze 40. A' Kantzáknak csak igen ritka, hogy szemfogok vagy Agyarok legyen, és így mind össze csak 36. fogakkal rágnak.

Mikor a' Csikó két esztendő elmúlt, és harmad füre jár, mind össze 20. Zápfogai vagynak, és késő ősszel elejti alól felül, két középső Tejfogait, és így mondjuk egyet váltott: és a' kik ezt nem tudják a' Csikókat két esztendőöknök tartják, holott pedig Tavasszal, mikorra a' kiesettek helyett az újak meg nőnek, a' Ló nem két, hanem épen három esztendő lesz.

Meg kell jegyezni, hogy a' paraszt Csikó esztendővel sok előbb vált. Mikor a' Csikó negyedfüre megy, azon őszön ismét kiesik alól felül, a' két középső mellett kétfelől álló egy egy Tejfog. A' két legszélső akkor esik ki mind a' kétfelől, mikor a' Ló éppen öt esztendő foglenni Tavaszra. Így egészen öt esztendő koráig tudjuk a' Lónak idejét. Ezentúl más jegyeket szükség választani, a' melly így van.

A' kihullott Tejfogak helyett nőtt első fogak a' természettől megbéllyegeztetnek, azaz: a' kinőtt fogaknak tetején, mindeniken egy olyan fekete lyuk van, a' mellyben eleinten egy Lednek szemis befér; de idővel mindig kissebbedik, és végtére a' fog egészen meg egyenesedik, és a' fekete jegy is elmúlik, azzal a' sorral, a' mint a' Tejfogak kihullottak, és az állandók kinőttek. Úgy hogy mikor a' Ló hat esztendő, a' két középső fog fejeedik meg, vagy félesztendővel később. Esztendő múlva ismét a' középső mellett valók, a' mikor a' Ló 7 vagy $7\frac{1}{2}$ esztendő. A' két legszélsőbb rendszerint 8. esztendőre fejeedik meg.

meg. Gyakran megesik az is, hogy 9—10re, néha épen húszra, de már e' ritka. A' megjegyzésre méltó, hogy a' melly Ló zöld fűvel legeltetik, hamarébb levetkezi a' fekete jegyet, mint a' szénával tartott. És így tsupán a' fekete jegyből magából nem lehet bizonyost tudni. E' következendőre is kell tehát vigyázni. 1). A' kihullott Tejfogak helyett nőtt első fogak nem tsak eleinten, de ezután is soká nem egészen egyenesen, vagy függősen (perpendiculariter) felállók, hanem hegyeikkel, be a' Lótorka felé hajlók, és mikor egészen megegyenesednek, már akkor a' Ló 10 vagy 11 esztendő. 2). Mikor ezek az állandó fogak kihasadnak, és nőnek, rendszerint szélesek, és idővel mind inkább inkább megkeskenyednek, és hosszabodnak. 3). Mentől vénebb valamelly Állat, annál inkább elszárad az ínye a' fogáról, a' honnan a' fog úgy látszik, hogy sokat hosszadott, holott pedig tsak a' töve hagyatott pusztán.

A' Monyosoknak Agyarai uégyszendős korokban hasadnak ki, és akkor igen hegyesek, valamint a' Kutyajé, idővel megkopnak, úgy hogy a' 8—9 esztendő Ló Agyara egészen tompa. E' tsalhatatlan jel arra, hogy a' Ló több 8 esztendősnél. Mikor a' Lónak vakszemei bé esnek, és a' szemöldökök megőszülnek, az ajakok megránczosodnak: a' Ló a' 13 esztendőt által ugrotta.

§. 17.

Hány esztendeig szolgálhat a' Ló? nehéz egyszerre megmondani: mindazáltal a' következő jegyzések a' meghatározást nagyon megkönnyíthetik:

M. Pract. Tenyésztető.

1). Mentől jobban megkíméljük a' Tsikókat, és mentől későbbben fogjuk hámba, 's nyereg alá: annál tovább szolgálnak, 's tovább élnek. Erre nézve a' melly Gazda a' 24 esztendőös Lovat is járni akarja, az említett jegyzést szorosan megtartsa.

2). Három esztendőös Tsikóval is lehet dolgoztatni, de keveset, és könnyet egész 6, 7, esztendőös koráig, úgy hogy az egész dolog inkább játékból álljon, mint teherből.

3). Én láttam egy 36 esztendőös magabiró Paripát Lőtsén, és a' Csurgói Ménesnél 22 esztendeig tenyésző Ménlovat, a' mellyet 1793. egy Mészáros megvett, kiheréltette, és még 1796. szekérben láttam használni.

4). Vannak olyan kemény munkák, a' mellyek alatt az, hatod, hetedfű korában rendszerint eldöglik. Illyen a' kímélés nélkül való hajtogatás, és az épületfák hordása, kő, és fővény, vagy téglavontzolás 's a' t. A' Tábori Tár, és Bagázsias szekerekben egy Ló sem él hat esztendőt, közönségesen szólván, ha harmad negyedfű korában ráfogatik.

§. 18.

2. Az egészséges Lónak Esmértető Jegyei.

Ha a' Ló mindég friss, virgontz, és még akkor se szomorú, mikor elfárad, jóízűn esik, és iszik. Mikor hámban vagy nyereg alatt van is, a' hol legkisebb eledelt kaphat is, azt ott nem hagyja, ha eléri. A' munka után lefekszik; meghempergődzik, és a' húst hamar el nem veszi magáról; hanem egyforma állapotban tart. Az egészséges Lónak ha valaki a' farkát fel akarja emelni, vagy nehezen engedi, vagy mindjárt letsapja azt.

§. 19.

3. A' Lovak Szépsége.

A' Lovas-emberek úgy látszik, mintha megegyeztek volna abban, mit tartsanak szép Lónak. Az idő után a' nagyobb, vagy kisebb szépség neveli a' Lónak az árrát. A' szépségét ugyan a' Lónak minden részeire ki kell terjeszteni: de minthogy a' részek sokak, a' szépséget a' főre, derékra, és lábakra szokták csak leginkább kiterjeszteni.

A' Főnek szépsége e' következőkben állítatik meg:

1). Az egész fő kitsiny, tzinábor, és száraz annyira, hogy az ereket és tsontokat mind meg lehet esmérni, és számlálni rajta,

2). A' Homloka kiülő, mint a' Kosnak, és ha a' szőr rajta göndör, mint az Arábiai, és némely Spanyol-Lónak, annál szebb. Ha a' setét színű Lovak homlokán, tsillag, vagy kopaszság van, annyival szebbnek tartatik.

3). Az orra tsontja görbe mint a' Kosnak, keskeny, és száraz. Az orrlyukak nagyok, és nyitva állók, a' mellyek a' szépségen kívül a' lehellést segítik.

4). A' szeme középszerű nagy, egyszínű, kevésbé kiülő, tiszta, világos, vitsogó, és nem tsalárd.

5). Az ösztövé, vékony, és tágas ortzák, nemcsak hogy a' fejet meg nem rútítják, hanem még a' gégenek, és nyeldeklőnek elegendő tágasságot is tsinálnak, hogy a' nyelés, és pihegés annál könnyebbé tétessék.

6). A' füle hegyes, szoros, nem igen hoszszú, felálló, de azonban mozgatható, mind előre, mind hátra.

7). A' nyaka a' vállak közül félkarika formára meggörbül; kivált a' Paripa szép az ilyen nyakkal, és betses, mert a' könnyű lépés ettől függ. Felőről az egész nyak mintegy éles, aláfelé pedig mind szélesebb, míg a' szügyyel meg nem egyezik.

8). Ha a' serény vastag, és tömött, 'stermészet szerint habos, nem csak hogy a' nyakát kedvessé teszi, hanem egyszer'smind jele is annak, hogy az Állat egészséges, erős, és jóvérű. A' monyasokban kivált ez igen betses szépség.

§. 20.

A' Deréknak szépségét ezek határozzák meg:

1). Ha a' Lónak a' szügye széles, kiülő, vállapotzkáji vékonyak, és ösztövérek; a' szépség nem csak nagy, de a' jóság is bizonyos: mert az oroszlán szügyü Ló, nem olly könnyen szokott megrokkanni. Jobb kotsiba, mint nyereg alá az ollyan Ló, a' mellynek húsos, izmos vállapotzkája, és egyszer'smind előre függő, és kövér szügyje van. Ebből itélik meg az erős Lovat, valamint a' gyengét abból, ha a' vállapotzka vékony, és a' szügy egyenes és keskeny.

2). A' hosszú egyenes, vagy legalább gyengén hémajló hát gerintz nagyon széppé teszi a' Lovat. Kivált a' Paripa úgy szép, ha a' háta széles.

3). Az oldal görbék kifelé kerekednek, és nem horpaszok, a' mellyek a' tüdőt össze szorítják, és a' lélekzést nehezítik.

4). Az Agárhasú Paripa épen olly rút, mint a' Tehénhasú.

5). Ha a' kereszttsontok szélesek, de azért a' tsipők nem magásak, hanem a' kereszttsontal egy színben fekvők: megszépítik a' Lovat.

6). A' Lófark úgy szép, ha se nem igen fent, se nem alá nőtt, a' szőre tömött, még pedig egyenlő hosszsan a' földig ér. A' tömött serény, és fark a' szépségre tartozik ugyan; mindazáltal az ilyen Ló igen kémelli magát, és nem friss, hanem erős.

§. 21.

A' Lábnak Szépsége.

1). Az alsó és felső lábszáraknak számszerben kell lenni a' deréknak magasságával, azon kívül vékony szikárnak, és apró szőrűnek. Az első lábszárak gömbölyegek, és a' térdek nem béállók, mint a' gatsos ökörnek. A' hátulsók húsosabbak, feszült inuak, és erősebbek: de az elsőknél nem magasabbak.

2). Mentől kisebbek a' fűkormök; annál betesebbé teszik a' Lovat.

3). Legjobb ha a' köröm feketés, mint a' szürokkő, se nem magas, se nem alacsony, egészen kerek, szívós, de nem ritka, a' talpa vastag, de völgyes. A' teli talpú Ló épen nem jó.

4). A' köröm koronája vagy prémje keskenyen körül megy, és szőrös, de nem botoskoros.

5). A' lépés egyenlő, sem igen ki nem kanyarítja a' tsürkit, sem az első lábat nem tapodja le a' hátulsó köröm.

6). A' szőr az egész testen gyenge, apró, tömött, és tündöklő. Az egészségnek, és eleveenségnek tsak nem tsalhatatlan jele a' szép szőr.

Ha az egyenes mellé görbét állitunk, mind kettőnek jobban kiesméri a minéműséget. Erre nézve a' kívántatna, hogy a' rút lovat is le-
rajzoluám: de minthogy a' szem olly tulajdon-
sággal bír, hogy a' hibát hamarabb észre ve-
szi, mint az okosság megítélhetné, és kima-
gyarázhatná, hogy miért hibás, és tsúnya va-
lami; önkénytelugrom azt.

§. 22.

4). A' Lovak' Szőri, vagy Színe:

1). Igaz marad az a' Példabeszéd, a' Lo-
vak szőrire nézve is: Az izlésen nem kell tzi-
vakodni. Nehéz a' színekre nézve a' gazdaságon
valamit segíteni. Azok mindazáltal, a' kik a'
Lónak erkölcsét, tartósságát, és tüzét a' szín-
ből szokták kimagyarázni, mindég jobban, és
állandóbban ragaszkodnak a'hoz a' színhez, a'
mellyet akár mitsoda okból jónak tartanak. Az
Olasz a' fekete Lovakról azt mondja; Caval
morello o tullo buono o tutto fel-
lo. A' fekete Ló vagy igen jó, vagy igen rossz.
A' Spanyol a' tiszta fekete Lovat halálban sze-
reti. A' Frantzia a' szép Hókát. Ez a' Hókaság
kétféle, vagy fejer szőr tsillag, vagy kopasz
fólt. A' kopasz fólt a' homlokon igen betses,
és sokann mesterséggel tsinálnak illyen kopasz-
ságot.

2). A' fehérszínt, bőrt, és szőrt, minden-
féle állatban, még az emberben is a' gyenge-
ség bizonyos jelének tartják a' Természetvis-
gálók. A' tapasztalás az igaz, hogy többnyire
ezt mutatja, az okosság pedig megerősíti. A'
Tarka fóltos Mén közönségesen terméketlen-
nek tartatik.

3). A' Gazda ha annál oltsóbban jut is a'
vételhez, kedvetlen szőrű állatot ne vegyen:

mert a' Tseléd utálja, szidja, üti veri, és gondját nem viseli.

Ezen hosszas leírást én a' Házi vagy szelid tenyésztésre nézve tettem, a' mellytől várom a' szép Lovak megszorodását. A' Ménesek ingyen se lehetnek olly számosak, hogy tsak az Uri szükségnek is megfeleljenek. Az én szomszédim a' Stájerek 10—20 esztendőttől fogva a' szelid tenyésztetés által igen szép Csikókat nevelnek, és bőven.

§. 23.

A' vevésbeli Szemességek.

Közönségesen megmondtam mire vigyázzon a' Gazda a' vevésben: de minthogy a' nyereség kívánás, sok mesterségeket talált fel: nevezetesen is szükség e' dolgot bővebben ki magyarázni.

1). A' Ló - tsiszárok ugyan nem örömet engedik a' Lovakat az Istállóban vizsgáltni, de azért tsak nem kell nekik engedni: mert a' hiba itten leghamarább megismerzik. Sokszor a' Lovak mindent tudnak mikor kint, a' korbat, ot, tzu'krot, és egyebet látják: de harmadnap múlva mindent elfelejtettek. Mellyre nézve igen böltsen javasolja Mitterpacher, hogy a' ki Lovat akarna venni, azt harmadnap múlva próbálja meg, és akkor fizessen érte; nem pedig akkor, mikor még a' ravasz letzkét meg nem felejtette: de kint is meg kell mind háton, mind kotsiba fogva jártatni. A' birtelen fordulás mindjárt elárúlja a' Lovat, ha az botlik.

2). Méltán lehet annak a' Lónak jósa ga felől gyanakodni, a' mellyet a' Czigány igen dítsér. Minden inkább igyekezik a' rossz szat elutmutálni, mint a' jót valakire kötni.

2). A' Lónak egész testét végig kell nézegetni, és valljon mind a' négy lábán egyforma erősen áll-e? A' melly Ló a' lábát felveszi, mint a' Lúd, a' tüdőjére tartatik hibásnak. Ha most egyik, majd másik körmére hág: az inak vagynak megerőltetve. Én ugyan láttam egyszer egy igen ép, és szép Tsikót, a' melly a' két első lábát feltserélve előre szokta nyújtani, ha állott, mégis semmi bajja belőről nem volt. Részre azt találtam, hogy a' Ló a' Ménesben nevekedvén, rövides nyaka miatt a' füvet el nem érte, és ezzel könnyített magán.

4). A' melly Ló frissen eszik, jó jel; de ha a' friss evés mellett sok abrakkal tele szedi a' száját, és azt nem megeszi, hanem elszórja, orvosolhatatlan a' hiba. A' Vállú rágásra úgy szokik a' Ló, ha a' Sót vállúból nyalatja fel a' Cseléd véle.

5). A' melly Ló tsendesen áll, nem eszik, fejét alá ereszti, és álmos: vagy rest, vagy nem egészséges.

6). A' jó Ló engedelmes, friss, munkás, a' korbáts tsattogását könnyen szenyvedi, és ugrik, virgontzkodik. A' rossz természetű ellenben özsze szokta magát ilyenkor húzni.

7). A' szemeit különösen illő a' Lónak megvizsgálni. Ha ez tiszta, eleven, tüzes, és magadat a' fenekén, mint valami tűkörben meg láthatod; de nem a' felső színén a' szemgolyóbisnak: a' Lónak jó a' szeme. A' homályos tiszta fekete, ködös szem már, vagy elromlott, vagy el fog romlani. Ha ködös a' szem, kösd be most egyiket, majd a' másikat, és vezesd a' falnak, vagy fának: ha lát, bizonyosan nem megyen semminek neki.

8). A' szem után a' száját vizsgálj meg szorossan a' Lónak. A' fogaknak mind meg kell

letik lenni, és a' szájjnak igen tisztának. A' lehelletét is próbáld szagolni, ha nem bűdös e'?

9). A' Czigányok álnokságát a' Lónak egész testén igyekezni kell felfedezni. Ha a' köröm hibás: sárba viszik a' Lovat, hogy a' vevő jól meg ne piszkálhassa. A' Farkát ki szokták toldozni. A' Rehet két három napra elállítják Lúd'sírral. A' sarkantyúra olly érzékenynek teszik a' kemény, vagy rest Lovat, hogy az a' bőrről is majd kiugrik: mert a' bőr alá a' sarkantyú erányjába apróra tört üveget tesznek-be. Ha a' bőrt felhúzkod a' testtől, a' Ló maga jelt ad miben van a' dolog. Hogy a' Lószájja tajtékozzon, a' zabolát igen erős fűszerrel kenik meg. A' próba idején tehát nemárt a' zabolát is megtserélni.

III. SZAKASZ.

A' Ló-Istállók ról.

§. 24.

Az Istállóhoz szoktatott Lovaknak tovább is Istállókban szükség gondjokat viselni. Mindazáltal valamint a' Lovak különböző végekre vetetnek, mint hintóba lovagolni, vagy szántani: úgy velek is különbözőképen szükség bánni. Az Istálló egyiknek szükségesebb, mint a' másiknak. Egyik abban jól érzi magát, a' másik még megtikkad.

A' Lovak természet szerint szeretik a' szabadságot, és a' mi minket néz, ebből annyit tartozunk nekik hasznos voltokért engedni: a' mennyi a' munkával együtt megállhat, a' melyet tőlök megkívánunk. Többnyire azok a' nyavalyák, a' mellyekkel küszködnek, a' nagy

erőszakból származnak. Mi lehet nehezebb, mintha 8—9 órai keserves munkájok után, a' jászolhoz kötőfékeztetnek, a' hol egészjével 's nappal tsaknem egy helyben kénytelenek állani. Ha ellenben tsak kevés időre is szabadon botsáttatnak, elvesztett erejeket hamarabb vissza kapják, 's hamarabb megújúlnak.

Az ígás, vagy furozó konyha Lovaknak az Istállókba való zárás nem térsen olyan jót, mint a' szabad legeltetés: de akármiféle Lovakat is igen jó minden idén, ha tsak egy Hónapig is fűvön legeltetni. Ha e' nem lehet, gyenge nádat kell nekik aratni, és ezzel étetni Istállókban ugyan annyi ideig. A' Lovak a' nádat igen szeretik, kitisztulnak tőle a' kehéből is, és meghízznak. Én ezt a' módot magam Házánál sokért el nem mulatnám egy idén is. A' kinek annyi módja van, hogy az Istállóhoz közel füves kertje van, és az Istállóba való megetetés után oda ereszti Lovait, ha tsak egy két órára is fűvelni: Lovait bizonyosan egészségekké teszi.

Ezt a' fűvelés a' Lovak különösen azért is szeretik, hogy a' kertben kifutossák magokat, és meghempergődzének. A' Gazdák úgy tapasztalják, hogy a' Lovak lábai a' sok egy helybenvaló állás miatt vastagodnak meg. A' rendes mozgás mindég egészséges azoknak; és ha a' Lovat szabadságával élni engedjük: a' Természet annyi mozgásra fogja azt ösztönözni, a' mennyi egészsége feltartására szükséges. Ha a' Ló futoshat, a' Borsó és Lednek szalma egészségére fog válni, másképen pedig ártani.

§. 25.

A' Lovaknak egészségét az Istálló tsak úgy tartja fel, ha jó. A' tapasztalás által jónak hagyott Istállók minéműségei ezek:

1. Az Istállók hosszát, a' Lovak' száma határozza meg. Rendszerint minden Lóra négy láb széles, és a' Jászollal 's Ráttsal együtt 9. láb hosszú helyet szoktak kimérni. Mellyszerint 6. öreg Lónak, és 3. Tsikónak 36. lábnyi hosszú Istállót szabnak ki. Nagy fajtú Lovaknak tágasabban szükség mind a' szélességet, mind a' hosszúságot hagyni valamivel.

2. Tíz láb magasságra legalábbis lehet az Istálló padlását a' földtől felemelni. Minden tudja, melly nehéz, és sűrű szokott az alacsony épületben a' Levegő lenni. Errenézve mind a' két oldalról kell a' Lovak fara felől fent, 1. magas, és 2. láb széles ablakokat hagyni, a' melyekre rá, és eltolható deszka táblák tsinálnak nyargalók közzé.

Az Istállót sokan úgy építik, hogy annak belső világa mindössze 28, 30 láb széles legyen, és a' Lovak benne kétfelől álljanak fejjel egymásnak. Ez úgy esik meg, hogy az Istálló közepén végig egy láb fal vonatik, vagy tsak erős létezkekkel elrekesztetik. Ez a' fal az által gerendákat mindenütt éri, de a' padlást sehol sem, és két végről ajtó forma nyílás van hagyva, hogy a' Lovász innenis a' Lovakhoz mehessen, túlnanis. Az ilyen Alkotásban minden látja, hogy se haszon, se könnyebbség nints, és jobb ha a' lovak kétoldalt a' falaknak fordulva állanak: mert tágasabb a' Lovakhoz való középút. A' Válló szélessége $1\frac{1}{2}$ láb, magassága a' Ló szügyéig ér. E' szerint ha a' Lónak állása 8. láb, a' válló szélessége $1\frac{1}{2}$ láb, és a' Ló faránál az út 6. láb lessz az Istálló félszélességének belső világa 26 láb. Az ilyen építés azért gazdaságos, hogy nem igen széles, rövid fábólis meg lehet gerendázni, de középen szeg-lábakra az út szerint két Mester gerendát kell

ereszteni, a' mellyeken a' kereszt gerendák feküsznek.

3. Ha ki nem tudjukis magyarázni az okát, de a' tapasztalás azt mutatja, hogy a' napfény, vagy világosság az érzékeny testek életére elmulthatatlan szükséges. A' Plánták annak nem létele miatt elsenyvednek, az állatokis. Erre nézve soha nem lehet az Istállókon az ablakokat elmúlatni.

4. A' világosság a' Lovak szeme megtartására nézveis szükséges. A' szem úgy van alakva, hogy a' szem Kristálját valami hártya fedezibé nagy részént, mihelyt sok sugár akar a' szem fenekére rohanni. E' szerint ha az Istálló setét, a' mint rendszerint látjuk, hogy a' szemben több homályos sugárok öszszeszedethessenek: a' szem Kristály hártyája széltágúl nagyon. Ezt akarki magais tapasztalja, ha tsak a' háznak setét részéről az ablakhoz menvén szeme változásait a' tükörben néziis. Először a' szemfeketétjét, vagy Kristálját nagyinak találja; de az apródonként míg a' tükörben nézegeti magát, úgy öszsze szorúl, hogy a' szemfény egy gombostű fejnél nem nagyobb. Már most azt mondom, hogy a' Lónak a' szeme azért romlikel többnyire, hogy a' setétből sokszor olly hamar kénytelenítettik világosságra menni, hogy annak a' szemfényt oltalmazó hártyátskának, épén nem engedtetik idő arra, hogy magát öszszehúzza. A' hirtelen világosság (mint a' villám) mindenkor fájdalommal esik meg. A' nagyobb ablakok tebát azt fogják tselekedni, hogy a' szemet egyforma állapotban tartják. A' Ló nemis olly gyakran lessz bokros, ha mindég világos Istállóban tartatik. A' setétben keveset vagy semmit se lát. Ha tehát világosra vitetik, a' tárgyak neki nem

tsak hogy idegenek, hanem olly hirtelenis be bukkannak a' szemre, hogy azoktól megrezzenik. Innen lehet ha nem a' megvakulást is, legalább a' Lovak megijedését, és a' bokroságot kimagyarázni: mert megvallom, hogy több Ló vakúl meg a' nagy tereh húzás, mint a' setét Istálló miatt.

5. Az üvegek az ablakból elmaradhatnak, mert a' hideg semmiféle szelid állatnak sem árt, hanem hogy a' szél a' havat az Istállóba bé ne hordja, kell rájuk belőről betolható táblákat csinálni.

6. A' jó Istállónak száraz helyen kell építtetni, és szárazan tartatni. A' tsatornák e' részbenis sokat használnak: mert 1. A' sok nedvességet, vizelletet 's egyebet kiviszik: 2. Ha gondoskodunk; nem engedik azt haszontalanul elveszni, hanem a' ganajtartóba által folytatják, a' melly nagy nyereség sok helyen.

7. Az Istállókat tisztán kell tartani. A' seprést háromszor négyszeris megtenni napjában szükséges. Rossz Lovász az, a' ki a' ganajat harmadnapban egyszer szokta kihordani.

8. Az Istálló fenekét úgy szükség alkalmaztatni, hogy az menedékesen feküdjön, a' Ló első lábától fogva a' hátúlsóig, hogy rajta a' vizellet a' tsatornába folyhasson. A' menedékeség tsak mértékletes, és nem több három tzólnál: mert különben a' Ló rosszszúl tanulna állani, 's elis simúlna. Igen rossz szokás az minálunk, hogy az Istállók fenekéi deszkával vagynak meghídálva: mert a' deszka annál keményebbis, a' vizelletet beveszi, attól megrotbad, 's mikor a' Ló észre sem veszi: letörik, 's a' Ló lábát koldússá teszi. Jobb hát a' deszkát megkimélleni és az Istálló fenekét vassalakkal kevert agyaggal megveretni, marha vér-

rel meglótsolni, hogy olly kemény legyen, mint a' tsont. A' ki attól fél, hogy az agyagon elsimúlnak a' Lovak, metélje a' vén, vastag de ép Tölgyfát fűrészszel $1\frac{1}{2}$ láb hosszú darabokra, faragja ki négy szegeletre, és állongassa le véggel szorossan egymás mellé az Istálló földjére. Ennél okosabb, és jobb pallatot gondolni sem lehet. Ha a' Ló lágy, vagy nedves helyenn áll, körmei igen meggyengülnek, és elromlanak. Sok Gazdák elégnék tartják azt a' helyet agyaggal kivenni, a' hol a' Ló két első lábával áll. A' keményhez szoktatott köröm igen ép, és erős. Melly nagyot lehet hát tsak kevés költséggel is a' Gazdaságon segíteni. A' Tapasztalásból tudjuk, hogy a' rendszerint nevelt Lovaknak száz között elég ha tíznek ép, és egészséges körme van. A' hol pedig a' hidlást a' mondott módonn készíteni nem restellik, száz között alig van tíz hibás körmű. Sok helyen úgyis tsinálják a' hidlást, hogy tsak gerendák rakatnak le öszszekötve négy szegeletre, és a' köz üresség veretik meg földel, a' melly ha a' vizellellettel megtelik, felásatik és a' ganaj dombra hordatik. A' gerendák látni való, hogy egyéb hasznót nem tesznek annál, hogy a' földet nem engedik szélt-mászni. Mellyre nézve több költségben, és fáradságban kerülnek, mintha az Istálló fenekét egy úttal jól elkészítjük kotzkára metélt fa darabokkal: a' mellyek úgyis mindenféle elvénült, kidüllött görbegurba fák-ból faragtatnak, és a' Lovat elsimúlni nem engedik, se soha le nem szakadnak.

9. Az Uraságok minálunk is sok helyen kőből építik az Istálokat. A' kő épületen azonban, szintűgy sok ablakokat, és szelelőket kell építeni. A' Szénatartókat mindazáltal deszkák-

ból kívánjuk mind a' négy oldalról öszszeszegeztetni: mert a' széna a' kőfalból rothadt nedvességet szívánbé, megromlik ízére, és kedves szagjára nézve.

10. Hiba a' Kő-bolt-hajtás az Istállókban, a' mint magam tapasztaltam. A' párolgás azon víztsepp formákban öszszeszedődván, leesik, a' szénát egy két tseppis megízetleníti, a' testet marja, 's végre a' mész vakolástis felváltasztja. Azértis a' padlást tsak deszkákból kell együvé rakni, a' hízakokat tsepüvel beduggatni, 's felül bemeszelni, de meg nem tapasztani. A' hasadékokat azért duggatják olly gondosan be, hogy azokon a' széna por, és egyéb tisztátalanság a' Ló testére ne hulljon, a' melly néki többet árt, mint a' rossz szénával való tengetés.

11. Minthogy a' Lovak igen szeretik egymást harapni, 's rúgni, el kell őket deszka falakkal egymástól választani, és mindeniknek víz és abrak vállúját különösen készíteni. A' Lovak közé botsátott kötélén függő rúdak miatt egymásnak serényjéti elrágják, 's keresztüli úgornak az első lábaikkal rajtok. A' melly tselekedetért igen szép Ménlovat láttam egyszer a' tartó lántz, és a' függő rúdon való által hágás miatt a' Gazdának nagy kárára megfúlni.

12. Némelleyek a' rátsot igen alatt függesztik fel, és tselekedeteknek ezt az okát adják: hogy ha a' Lónak nem kell a' Széna után felfelé nagyot nyújtózni, a' feje könnyebb lesz. E' nem igaz; sőt inkább ellenkezőt lehet tapasztalni. Ha a' Ló fejének aláfelé kell függeni, bizonyos, hogy a' két első lábát, még hátra esik vonni, a' mellyre rá szokik, 's a' nyereg alatt rútl jár. Illyen ketske-bak lábú Török lovat sokat lehetne látni. A' melly hi-

hető abból származik, hogy a' Török a' Lovat tarisznnyából abrakolja: mert hogy az abrakot a' tarisznnya fenekéről a' Ló felharaphassa, kénytelen azt földre lenyomva tartani. Mások ellenkezőképen hibáznak, midőn a' rátsot nagyon fent kötik, abból az okból, hogy a' Lovak megtanúlják a' fejeket szépen fenttartani. Ez által a' Lónak mellje elnehezedik, és a'ra, hogy a' Ló a' fejét feltartsa, jobb módos van, t. i. a' vendég kantárszár. Mellyrenézve a' rátsot a' Lovak magasságához kelletik alkalmaztatni, hogy azt erőltetés nélkül felérhessék. Láthatni arra is példát hogy mikor a' Ló már nem eszik: a' fejét felkötik, 's a' vállútis vas vagy réz pléhvel behorítják, hogy a' Ló azt ne rágtsálhassa. A' fejfelkötésnek tsak most mondtam meg a' kárát. A' vas pedig a' Ló fogait is elkoptatja, és nem hogy őtet elszoktatná a' rágtsálástól, sőt ingerli. Az ilyen fajta Lovat nem kell szaporítani. A' rátsnak még azis a' hibája, hogy az fent széles, alól pedig a' falhoz fekszik. Én a' fenekétis alól, tsinálom szélesre, és fenekét deszkából köttetek, hogy a' szénát le ne húzza belőle a' Ló, sem a' por a' szeme és serényje közé ne hulljon. Az ilyen rátsoknak ritkábbak a' karfáji, hogy a' Ló a' szénához hozzá férhessen.

13. Igen rossznak tapasztaltatott az ablakokat a' Lófejével által ellenben hagyni, mert a' hirtelen villám a' szemet rontja.

14. Az ajtó ha kétfelé nyíló alkalmatossabb sokkal. Két Ló egymás megsértése nélkül kiferhet rajta. A' szűk ajtó miatt sok Kantza elvetéllik. 5. láb széles ajtó untig elég.

15. A' Ló rendszerint 2, 3 órát szokott alunni. Mirenézve éjtszakára elegendő eledelet kell neki hagyni, 's szalmát hinteni alá, hogy tisztán

tisztán fekhessen, ha akar. A' Spanyolok ugyan olly rövidre eresztik a' kötőfék szárát, hogy a' Ló soha le ne fekhessen, hanem állva tanuljon aludni: Legjobb a' közép úton menni, sem igen puha ágyat nem tsinálni, sem a' fekvést egészen ellenzeni (kivált a' Csikó Lónak) nem kell. A' fáradt, vagyis dolgozó Lovaknak sem.

16. Valamint az Emberek közt, úgy a' Lovak közt is vagynak különböző ételűek. Némellyek igen soká nyámmognak valamin, mások a' hirtelen evés miatt rágatlan nyelik le a' falatot. A' mohonn evő Ló, nem egy, a' jólevő, egészséges Lóval. Az édesden evő Ló, a' maga portiójával igen beéri; de a' mohón evő többet elszórván, mint lenyel, a' szomszédját is felprédálja. A' szoros vigyázásnál jobb az abrakoló vállút annyi részekre elrekeszteni, a' mennyi a' Lovak száma, a' mint felebb mondtam, hogy a' torkos se tobzódhasson, 's a' nyámmogó is kényje szerint tsemegézvén, éhen ne maradjon 's a' t.

17. Az Iskolában különös záros rekesztéket kell a' szerszámoknak tartani, ha azt akarjuk, hogy azok tovább tartsanak.

18. A' bádóg lámpást az Istálló padlásáról kell felfüggeszteni, és meg nem engedni, hogy a' kotsis, vagy Lovász az ágashoz, vagy falhoz ragassza a' gyertyát.

IV. SZAKASZ.

A' Lovak Eledeléről.

§. 26.

A' mint már sok ízben megjegyzettem legjobb a' Gazdaságban a' Természetet követni.

M. Pract. Tenyésztelő.

Az olyan gondos Gazda hogy tsak egy állatot sem enged éhhez elveszni. Mindeniknek eledeléről olly szemességgel szorgalmatoskodik, hogy mindeniknek legyen természetéhez alkalmaztatott abrakja. Azt magunk látjuk hogy a' zöld fű a' barmoknak épen az, a' mi az embernek a' kenyér, és víz, a' mellyeket soha meg nem utálunk. Abban fog hát a' Lovakra nézve is a' jó eledel állani, ha vagy mindegy zöld lessz, vagy minthogy ez minálunk nem lehet, a' száraz eledeleket ollykor ollykor zöldséggel feltseréljük, a' mint felebb a' gyenge nád étetést, és a' füves kertbe eresztést megjegyzettem.

A' száraz eledel többféle. E'hez szükség ezeket megjegyezni:

A' Lovak mindenek felett a' száraz Réteken termett szénában gyönyörködnek, mint a' melly természetekkel öszve illik.

A' Gazdák közt mindazáltal nevezetes kérdés az: ha vallyon kell e' a' Lovaknak szénát adni, vagy pedig lehetne e' ennél okosabbat, és talán jobbat is feltalálni. A' bizonyos, hogy az Arabsok, a' kik legszebb, és nemezebb Lovakat nevelnek; egész télen Árpával, és szalmával legeltetik Lovaikat. A' Spanyol Lovak erősök, és kövérek, holott nagyobb részből szalma szetskát esznek. A' Német Ország, sőt a' mi felső Vármegyebéli Szekeresünk szetskával a' legerősebb, és nagyobb Lovakat nevelik, és táplálják, a' mellyet meglotso'nak kevésbé, és zabbal elegyítnek.

E'eket a' Tanúságokat együtt vévén, azt mondhatom, hogy a' szalma mint igen száraz eledel, jobban megegyez a' Lovak természetével, mint az alacsony Réteken termett széna. A' tapasztalás is azt mutatja: mert a'

mi Lovaink a' javát eszik a' szénának, még sem érkeznek sem erőre, sem nagyságra, a' szetskával abrakolt Tseh, Morva, Stájer és Austriai Lovakkal.

A' szalmák között is az egyez meg inkább a' Lovak természetével, a' mellyik legösztövérebb. Illyen a' Búza, Rozs, és Tenkely szalma. A' Zabszalma ritka fájú, és spongyiás ugyan, de azért szemestől együtt Szetskának vágva én a' legjobb eledelnek találom. Az én Lovaim ettől kövérek, frissek, és tenyészők, és az sem igaz, hogy a' Kantzák, az Árpá, és Zabszalmától elvetelni tapasztaltatnának.

A' közép út mindenben legjobb lévén a' jó Lovakat tartó Gazdák úgy készítik a' Lovak' téli eledelét, hogy minden 8—10 font szá az helyenn termett szénához 20 font szalmát vágna Szetskának. E'hez, ha kevés, ugymint: egy nyoltzad Zab kevertetik, pompás eledel leszsz.

Az Arabsok Árpával, és Szalmával abrakolják Lovaikat. Talám azon okból, hogy náluk a' melegség nagyobb lévén, az Árpá szalma hívesítő természetéért jobb a' Zabnál, a' melly hevít. A' mi földünkhöz jobbnak találtatott a' Zab az Árpánál, a' melly a' mi Lovainkat megkövériti ugyan, de megerőteleníti. A' Rozs, és Búzaszem ritkán adatik a' Lónak rossz következés nélkül. Közönségesen az Ab-rakról meg kell tartani, hogy az akár tiszta szemből álljon, akár Szetskával elegyítették, igen megtisztítassék minden gáztól, föld és kövitstől. Meglatsolnisem árt vékonyan, hogy a' Ló ki ne fujja. A' Csődöröket az áztatott Árpaszem a' Hágás idején tüzei, és táplálja.

§. 27.

Hogy a' Lovak rendesen egyenek, és emésszenek: szükséges az abrakolásban sort tartani; külömben egésségekben fognak változást szenvedni. Közönségesen ilyen rendet tartunk az étetésben, hogy téli 6, 7, órákor a' Lovaknak szénával öszvevágott szalmát vetünk, vagy tiszta szénát. Továbbá az Istállót kitisztítjuk, és a' Lovakat megvakarjuk, 8 órákor megitatjuk őket, 's az alatt a' ganajat is kihordatjuk. A' megítatás után zabos Szetskát töltünk a' vállúba meglótsolva, hogy azt a' Lovak szélte ne fűjják, vagy tiszta abrakot, és erre egy kevés tiszta szénát. Az étetésnek 9. órára vége van, és azontúl a' Lovak, ha be nem kell őket fogni 4 óráig nyugodnak. Nyárban ezt 12 órákor se mulatjuk el véghez vinni; és négy órákor is vetünk nekik szénás-szalmát öszsze vágva; estvére pedig rendesen megetetjük.

Már itt a' kívántatna, hogy a' mértéket határoznám meg mennyivel éri be egy nap egy Ló? De ezt egyenesen meghatározni mind addig nem lehet, míg a' Lovak mind munkájokra, mind ehetségekre nézve külömböznek. A' bizonyos, hogy a' szoros marku Gazdának Lovai soványok; de a' vesztegető Kotsis-é se jobbak. A' gondos Kotsis azon igyekszik, hogy minden Lovainak természetét egészen kiismerje. Rá kell hát vigyázni, hogy ennyi vagy amannyi abraktól ez, vagy amaz Ló hízik-e, a' másik pedig tsaponik, és a' harmadik jó húsban 's erőben van-e? Mohón eszik-e, vagy nyámmog? Mellyre nézve úgy látszik, hogy mindenkinek más más mértékkel kell az eledelt kimérni, és nagy vigyázatlanság min-

deniket egy mértékre szorítani. Közönségesen mindazáltal

Két közepszerű Lónak elég 24 órára $1/8$ Pozs. mérő Zab, egy Pozs. mérő kevert Szetska, és 8 font Széna. Némellyek úgy is tselekesznek, 's kivált a' dolgozó Lovak eledelét így szabják ki, hogy két Lóra 24 órára szabnak $2/8$ Abrakot néha tisztán, néha pedig egy Pozs. mérő Szetskával keverve, és ezt három portzióra osztják napjában, t. i. reggel, délben, és estve: de elsőben minden Ló kap 2 font tiszta Szénát egy etetésre, vagy ugyan annyi szénával össze vágott Szetskát. A' ki tiszta Szénát étet, egy napra két Lóra $1/8$ abrakot, és 20 font Szénát számlál. A' tsupa Szetskát is megeszi a Ló, ha tsak sós vízzel meg van is lotsolva; annyival inkább, ha az eledel savanyú kolompér lével van megkészítve. De a' ki ezzel abrakol: az nem fog Lovat tenyésztetni, hanem a' szükségben segít magán, mint én 1814. a' midőn az árvíz minden szénámat elseprette.

§. 28.

Már okával együtt megmondottam az Itatás módját közönségesen minden marhára nézve, és most a' Lóra alkalmaztatva azt mondom, hogy jobb az Istállót úgy építeni, hogy azon a' friss víz keresztül hotsáttathasson. Rendszerént a' Kotsisok úgy itatnak, hogy elsőben a' Lovakkal a' Szénát, rázottat, vagy Szetskát étetik meg, utánna itatnak, az itatás után abrakolnak, és az abrakra egy marok tiszta szénát étetnek, és ezt napjában háromszor tselekszik. Némelly Gazdák télben meleg vízzel itatják Lovaiukat a' köhögésnek elkerülésére. De ez nem jó: mert 1). A' meleg víztől a'

szomjúság nem hogy szűnne, de még nevedik. 2). A' Ló elerőtelenedik. Mások a' vízbe lisztet kevernek, és ezzel itatják őket. De én ezt se tudom mire való: mert a' természeti, és frissében merített italnál, nints egésségesebb ital neme.

A' Májusi Cura, Érvágás 's a' t. nélkül a' Lovak ellehetnek. Bizony az Érvágás az egésséges Lónak veszedelmes, a' betegen pedig igen ritkán segít. A' mezei vad állatokon senki se vágott eret, mégis erősek, és egésségesek. Az egésséges Lónak adjuk ki Zabját, Szénáját, Szalmáját, vakarjuk meg, és feresszük gyakran, vagy legalább mossuk jól meg minden héten egyszer: ellehetünk orvosság nélkül.

Még az itatásról a' jut eszemben, hogy a' mi Kotsisaink, és Gazdáink magok károkon tanulván a' megmelegedett Lónak tellyeséggel nem engednek inni. Jó a' vigyázás; tudjuk magunkról, hogy a' meleg miatt kitágúlt belső részeket veszedelmes a' hideg vízzel összeszorítani. De ellenben azt is tudjuk, hogy a' szomjus ember nem is ehetik, míg nem iszik. A' Lovakra nézve is így van ez; száraz torokkal a' szénát se gömbölgetheti meg. Én a' Lovaimnak valamikor kimelegesznek, vagy tsak nagyon elfáradtak is, Szetskával bővön kevert, és jól megvizezett Zabot adatok legelőször is enni, és úgy a' Szénát jó izűn megesszik rá.

V. S Z A K A S Z.

A' Lovaknak Házi vagy szelíd tenyésztetéséről.

§. 29.

Ha mindjárt tíz Ménes légyen is egy Vármegyében, és mindenikben 100 darab tenyé-

sző Kantza, ingyen se fog az annyi Lovat szaporítani, hogy az Katonaság alá, Hintókba, és a' köz szükségekre elegendő legyen: mert ha soha egy meddően nem maradni is, holott a' tapasztalásból lehet tudni, hogy egy harmad rész nem hoz Tsikót, mégis 10 Ménes vagy 1000 Kantza után, nem jönnetöbb Tsikó 1000-nél. Ezek közt is pedig hányadik jó? de tegyük fel hogy mind jó, egy Vármegyének esztendőnként ezer Tsikó nem elég.

A' melly így lévén szükség, hogy a' magános Gazdák a' Házi tenyésztetést munkába vegyék.

Ezt a' dolgot többféleképen próbálja az Igazgatás. Némellykor egy vidékben bizonyos számú Ménlovak tartatnak, a' mellyek a' Lovakat rendszerint hágják. Illyenek a' Vármegyék Ménlovai. Némelly helyeken ismét jutalom tétetik annak ki, a' ki a' magános Gazdák közül köz haszonra Ménlovat tart. Illyen volt 1770 boldog emlékezetű Fels. Mária Therésiának azon kegyessége, melly szerint a' Carinthiai Ménlovat tartó Gazdának a' Ménlónak fele árra; és esztendőnként abrak pénzül 30 forint adni parantsoltatott. Nálunk a' Fő-Nemesség, több Jóságokban tart Méneket a' végre, hogy a' szelid tenyésztetés barátinak Kantzáit ingyen, vagy bizonyos megállított summáért meghágják.

Franeczia Országban XIV-dik Lajos alatt, annak adatott jutalom, a' ki legszebb Tsikót vitt a' vásárra. Így van ez most Stájer Országban, is nálunk is.

Több helyeken pedig magok a' Gazdák különösen gyönyörködven a' szép Lovak tenyésztésében, minden ösztön nélkül sok Lovakat nevelnek. Illyenek Magyar Országban, a' Stájer határokhoz közel eső Mura, és Rába mel-

lyéki köz emberek; a' kik az Országban talán legtöbb, és legszebb közönséges végekre való Lovakat nevelnek.

Ennek a' Házi tenyésztetésnek elől mozdítására többek kívántatnak, ugymint:

1). A' jóféle Ménlovaknak, és Kantzáknak megválasztása.

2). A' tenyésző Lovakkal való bánás, és

3). A' Csikóknak nevelése. Ezen három végekre nézve, némelly rövid Jegyzéseket ide iktatok a' kezdő Gazdák kedvéért:

1). A' tenyésző Lovaknak összeválasztásában az a' legelső, és fő törvény, hogy a' Mén, a' mellytől Csikókat várunk, mind belső, mind minden külső hibáktól ment legyen. Ha a' Ménnek a' szeme foly, szaporán piheg, puffadt, és tudójére hibás, nem lehet tőle egészséges Csikókat várni. A' kehes Ménlő fiai két esztendő alatt, ugyan kehébe eldöglöttek nálam.

2). Szép legyen, a' mint fellebb leírtam.

3). Megállapodott idejű. Tapasztalásom szerint ez egészen öt esztendőös Ménnel szerentsésen lehet hágatni, a' próbált, és öreg Kantzákat, de nem sokat még ezen esztendőben. Öt hat Kantza elég egy ilyen Lóra. Az igen fiatal Ménlő fajtott Lovak idő nap előtt megvénülnek. Ha a' Mén 15 esztendőös, Kantzára ritkán bortsátják nálunk.

4). Ha a' Ménnek leirt szépsége, egészsége, és illendő ideje meg van, annak nagyságára annyiban kell nézni, hogy az a' hágnivaló Kantzákat felérje.

5). Meg kell, a' mennyiben lehet, természettel, tüzzel, és színnel a' Kantzákkal egyezni. Ezen végre némellyek a' Spanyol, vagy Anglus, mások pedig a' Török Méneket választják a' Magyar Országi Kantzákhöz, és azt

mondják, hogy a' Katonaság alá való Lóneveléshez Spanyol, Vadász, vagy, könnyű futónak Török; és a' Kotsiba, vagy igás Lovak tenyésztetésére Anglus Mén kívántatik. Teher alá Tseh, és Stájer Csődört kell venni.

§. 30.

1). A' Kantzának nemtsak hogy igen egészségesnek, de szebb testűnek is kell lenni, mint a' Méennek. A' fél-egységű, és szépségű Kantzának magához hasonló Csikója van; a' Mén a' Csikó alkatására nem sokat tulajdonít; de a' Kantza, mind az egész testnek formálását, mind annak nevedését sok ideig viszi.

2). A' Kantzának nagynek kelletik lenni, hogy a' Csikó benne megférjen. Külömben a' nagyságot a' vég határozza meg. Kotsiba nagyobb Ló kell, mint nyereg alá. Igás Lónak is jobb az erős, 's nagy test, mint Vadász paripának.

3). A' szépségen kívül tsendes, szelíd, és engedelmes erköltsűnek kelletik lenni: mert a' tapasztalás szerint itt is igaz az; a' mitsodás az Anyja, olyan a' Leánya. Mikor tehát valaki jó fajt Lovakra akar szert tenni; — szépség, mind a' Mént, mind a' Kantzát, a' legnevezetesebb Lovat termő helyekről meg hozatni, és a' Csikókat úgy nevelni, hogy a' jó fajt, el nem fajulhatván, a' Gazda né kényteleníttessék, minden 4—5 esztendő múlva, újra ott kezdeni a' fajtok nemesítését, a' hol már egyszer kezdette. Ezt minálunk lehet tapasztalni, a' hol már rég az ideje, hogy a' hires Ménlovak közönséges költségen is béhozzatnak; de a' Kantzákra vagy egy úttal nem gondoskodtak, vagy ha azokat is megválasztják a' Gazdák, a' maradékot elengedik a' ne-

velés által fájulni. Melly miatt mind ez óráig sintsenek nemesebb fajta Lovaink, mint ez előtt húsz esztendővel voltak, közönségesen szóllván.

4). A' Kantza mikor először Mén alá mehet, legalább is negyedfű, sőt ha egészen négy esztendős, annál jobb.

5). A' melly Kantza először nehezen vemhezik, és talán másodszori erővel kell tőle a' Csikót elvonni, azt ki kell mustrálni: mert ez olyan hiba, a' melly a' fjakra is által mégyen gyakran.

§. 31.

A' szelíd, vagy Házi tenyésztetéshez megkívántatik másodszor a' tenyésző Lovaknak jó gondviselése. Ez a' jó gondviselés, több fogásokból áll, úgymint:

1). Hogy a' Gazda különösen kedvellje a' Lótenyésztetést: mert a' ki a' Lovat nem szereti: nem is viseli annak gondját. A' Magyarok felől egész Europa tudja, hogy a' Lovat szeretik mind ez óráig is. Elejink pedig járni se tudták: Innen Ország gyűlésére is Lóháton mentek II. Ulászlóig.

2). A' Lónak természetéhez alkalmaztatott nyári legelője legyen a' Helységnek, friss vize télen, nyáron; és száraz rövid szénája teltetésre a' Gazdának.

3). Jó Tselédjének is kell annak lenni, és értelmesnek, a' ki a' maga házánál tsak két Kantza Lovat tart is: mert a' Kotsis nem szereti a' hasas Kantzát, sem a' Csikót a' Kotsi mellett.

4). A' Ménlovat hámban kell módjával járni, és nem hátán; így tovább meg marad az erejében.

5). A' hágas előtt a' Ménlovat két héttel jobbatskán kell áztatott Árpával abrakolni kezdeni, és jó szénával tartani.

6). A' Ménnel egy Tavaszon, tsak bizonyos számú Kantzákat kell meghágatni. Tizenöt, Húsz, elég egy Ménnek. Innen meg nem kell engedni, hogy a' Lovász a' Ménlovat kereskedést indítson, 's egy két ittze borért azzal hágasson.

7). A' Kantzákat lehet; sőt kell is módjával dolgoztatni. A' rendes munka őket tenyészökké teszi.

8). Az ellés előtt, és utánna két hétig nem kell őket dologra fogni; sőt egyebbkor is, mikor a' dolog engedi a' legelőre kell vinni, és heverni engedni; azomban üres szekérben megjáratni szükséges.

9.) Nyárban minden Hónapban szükséges mind a' Mént, mind a' Kantzákat folyóvízben legalább kétszer megúsztatni. Ha folyóvíz nints, meg lehet őket mosni.

10). A' Csikót az Anyja alól October első hetében, vagy mikor a' Hóharmat leesik el kell választani; és mind kettőt ez időtől fogva különösen jól tartani. A' Lóher, Rozs szalmával Szetskának vágva hatalmas eledel.

11). Nyárban ezen Lovak mindenkor kint háljanak az ég alatt, jó vigyázás alatt.

12). Megvakarni fülét, szemét, serényjét, farkát, és körmét megtisztítani egy nap se kell elmulatni.

13). Arra kell szoktatni a' Lovakat, hogy reggel és délben, 's estve is kikéredzenek az Istálóból, és a' Vállút körül állják, és a' Tseléd azonnal megitassa őket.

14). Az étetés sorát, és rendjét, a' melyet felebb adtam meg kell tartani.

15). A' Hágatás kezdődjék Május elején, és 15-dik Juniusra, legfelebb Junius végével rendszerint elvégeződjék.

16). Ha a' Méntől szép Tsikók esnek, nem kell azt mind untalan változtatni; sőt ha a' kénytelenség ezt darab ideig szükségesnek tette is, mihelyt arra való Monyas Tsikót kap a' Gazdá a' maga Lovaitól, azzal hágassa kantzáját: de idővel idegen véris kívántatik.

17). Ha a' Ló legelőszőr ellős: az ellés előtt már egynehány hetekkel a' tölgyét húzogatni, és mari'sgatni kelletik, hogy tsiklandós ne maradjon. Az első szopás idején támadott sebeket pedig a' tsats bimbókon, sőt a' dagadt részeket hamarábbis meleg serrel, a' mellyben lros-vaj olvastatott el mosogattatni szükséges, a' fájdalomnak enyhítésére.

18). Mikor a' Lovak az Udvarra kiszoktak a' mozgás kedvéért botsáttatni télen által, arra kell vigyázni, hogy azok havat, vagy hó vizet neigyanak: mert a' tapasztalás azt mutatja, hogy a' Kantzák attól, valamint a' Bir-kákis elvetélnek.

§. 32.

A' Házi tenyésztetésnek harmadik sarkalata, a' szép Tsikók nevelése. E' nélkül nem érdemes az egész dolog a' fáradságra, 's nints is a' Gazdának se haszna, se gyönyörűsége abból, ha tsak a' tenyésző Lovak, gondviselésében függeszti le egész szorgalmatosságát.

A' szép Tsikók nevelésére e' következő jegyzéseket teszem:

1.) Mihelyt a' Csikó négy lábára álhat, azonn kell igyekezni, hogy azt az anyja maga alá botsássa, és rendessen szoptassa.

2. Ha az Anya-Kantza hámban jár, és dolgozik: soha addig nem kell a' Csikót aláeresztetni, míg a' test meg nem hevül; különben az igen megmelegedett tej eltsapja a' hasát. Ezt tapasztaljuk a' Birkákonnis, ha tsak egy kitsinyt utánna vigyázunk.

3. Ha a' Csikó 3—6 hetes, már az anyaganajján elkezdí az evést: azután pedig már a' szénát kezdi szálanként enni. Két hónapos korától fogva a' zabbal kevert szetskát rendszerint megeszi, 's a' jó szénát; gyakran iszik, sőt nyal, és gyakran hever. Ha öt Holdnapnál hamarabb elhagyják a' szopást: a' Csikók rendszerint gyengék; de ha tovább engedjük, úgy is kártteszünk mind neki, mind az anyjának. A' Tsets után futosó Csikó: ha nyárban a' zöld fűvön meg nem tanul enni: igen megtsaponik, a' midőn egyszerre száraz eledelen kénytelen enni tanulni. A' Kantza ha már a' Magzat benne nagyotska, nem győz annyit enni, hogy magát, Csikóját, és benne lévő vemhét illendően táplálhassa.

4. Rendszerint az elválasztott Csikók abrakja körpa, jó féle széna, Zöldfű; vágott szénával, 's szalmával kevert Zab. Némellyek a' Zabot az ilyen Csikóknak igen hevesnek állítják, és úgy ítélnék, hogy ha azoknak a' Lóherénél, és Szetskánál táplálóbb eledelt akarunk adni: tehát az inkább főtt árpa legyen, mint Zab: mert a' sok Zab a' Csikóknak szemeit elrontja. E' nem igaz; a' Zabnál nints jobb, kivált azoknak a' Csikóknak a' melyeket igába akarunk nevelni. Szetskának vágva nemtsak jó tápláló eledel, hanem egyszer'smind a' férgetis előli a' Csikókban, 's hivesítő természetűis.

5. Nints egy egy nagyobb hiba a' Csikók' nevelésében annál, hogy a' mi embereink esztendeig azokat olly tisztátalanul tartják, hogy útalat rájuk nézni, 's a' rájuk ragadott sártól, és ganajtól meg sem lehet esmerni, ha Feketéke, vagy Fejérek. Ez rossz nevelés. Próbálja meg csak az ember, a' két egyforma szép egészséges és egy Méntől való Csikókat nevelni, és egyiket a' közvélekedés szerint a' ganajban heverni, és a' másikat tisztogatni, úgy fogja találni, hogy a' gondatlanul nevelt Csikó, esztendő múlva borzas, nagy fejű, vastag nyakú, és tengeres-talpas lessz, sőt a' szemeis hibázni fog. Ellenben a' tisztogatott, sima szőrével, kisded fejével, és könnyű lábaival fogja a' nézőt gyönyörködtetni. Én két hónapos korától fogva rendszerint vakartattam, és keféltettem, míg Kantzákat tarthattam.

6. Erre nézve a' Csikók Istállóját napjában kétszeris kikell sepreni, és alájuk száraz, és tiszta szalmát teríteni, mert a' Csikók többet fekszenek, mint állanak. Ha gondolja az ember, hogy a' Lóvakaró azoknak gyenge bőrötskéjeket meghasogatja: legalábba' mindennapi megfésülgetésnek és kefélésnek el nem lehet semmimódon maradni: mert a' gaz, por, és szenny nagyon vesztegetik a' testet.

7. A' Csikók ugyan az Anyjokkal együtt legjobb ha térségeken legelhetnek: ha mindazáltal már a' tsetset elfelejtették, igen jó ha hegyoldalokon legelnek. Illyen helyen megtanulják a' bátor, és egyenes lépést, és körmök is megkeményednek.

8. Néha megesik hogy a' Csikók hasszorulást kapnak. Illyenkor jó nekik két evő halánfa-olajat beadni; de erre nekem ugyan szükségem soha se vólt,

9. A' Csikókatis hozzá kell szoktatni; hogy az Anyjokkal együtt rendszerint, minden héten egyszer nyaljanak Sót.

10. Ambár még a' Csikók gyengék; mégis meg kell őket gyakrabban hideg vízzel mosni, nemtsak azért, hogy tiszták legyenek, hanem hogy a' velek való bánáshoz is hozzá szokjanak, hogy osztán a' tanításnak idején annál kevesebb baj legyen velek, és szerentsétlenség. Mikor pedig a' Kotsis tisztogatja őket: szükség hogy a' lábaikat felemelje, és a' vakaróval megveregesse. Így annak idejében könnyen lehet őket patkolni. Mellyrenézve hasznos hozzájuk gyakran hízelkedő szavakkal járulni, orraikat megvakargatni, hogy megtanulják az embert nézni, és szagolni. Nem fog ártani előttök ruhát lobogtatni, és dobolni, hogy jó idején a' félénkséget letegyék. Ezokra nézve azokat az Istálló előttis fellehet függesztetni, mint a' Kantárt, 's zabolátis, hogy azoknak látásokhoz szokjanak, és a' tsörgés halláshoz. Mikor már kézhez szoktak: néha néha gyermekeketis lehet rájuk ültetni, hogy a' Lovaglótól ne rettegjenek. Míg a' Csikó szopik: nem kell meg kötni soha, hanem engedni kell hogy ki, 's bérjárjon az Istállóból, és tetszése szerint ihasson és heverhessen.

VI. SZAKASZ.

A' Ménesekről.

§. 33.

Az egész Ménesről való Értekezés, e' három sarkakon forog főképen. 1. Hogy a' Ménesnek alkalmas helyet válasszunk. 2. A'

tenyészésre alkalmas Fajtákat szedjünk össze. 3. A' Legeltetésnek módjában tegyünk különbséget. Melly dolognak fontossága megérdemli, hogy e' részben a' Ménesmesterek, vagy a' Ménestartók tegyék közönségesse tapasztalásaikat: mert az tőlem nem telhetik: a' három említett tikkelyekre mindazáltal tapasztalásimat közrebotsátom. Azok a' kik minálunk Méneseket tartanak: könyveketis bőven találhatnak a' Ménes tartásra, és alkalmas Ménesmestereket, és Kovátsohat szoktak taníttatni.

§. 34.

Mindenek felett a' helyet kelletik a' Ménes állításban megválasztani: mert a' bizonyos, hogy az égnek ugyan azon egy sarka alatt nem minden helyek egyenlően jók erre a' végre. Az Állatok közül némellyek természet szerint az Erdőket kedvellik, mások a' meleg helyet. Egy a' Hegyekben, és Hősziklák hátán szeret lakni, és a' másik a' mocsáros, és fertős völgyeket, mint a' Bijal, és Sertés. Mellyrenézve mindég megszínlik; sőt nemis mennek soha jól elől, ha természetekkel ellenkező helyekre vitetnek által. Mellyik állat mitsodás fekvésű helyet kíván: tsak a' tapasztalásból tanuljuk meg. A' Lóról nehezebb ítéletet tenni: mert ha a' vad ménesekből akarunk ítélni, a' millyen a' Tatároké, úgy se mondhatunk egyebet a' megležitostnál: mert azok a' legelőjüket gyakorta változtatják. Azt azomban tapasztaljuk, hogy ha a' kintlegelő Lónak módja van: a' nap hévsége ellen árnyékba szeret menni; másszor pedig a' meleg homókban kíván hempergődzenni. A' fijas Kantzák a' sík helyekben gyönyörködnek, és a' Csikók örömet mászszák a' Hegyóldalakat.

Annyi

Annyi azén tapasztalásombólis bizonyos, hogy a' Lovak a' híves és bokros helyeken örmest legelnek, fővel a' szélnek fordulnak, a' homokban ferdenek, a' vízbe be mennek, és ha a' víz nem elegendő mély, legalább farkokat bemártván, magokat azzal lotsolják, és legyezik. Éjjel együtt alusznak, együtt legelnek, és ha vad szagot éreznek, mindjárt össze szaladnak, és farral kifelé fordultván ellenéseket főbe rúgják. Ha már ezekből lehet következtetést tsinálni: a' Ménéstartásra legalkalmasabbak azok a' helyek, a' mellyek hegyesek; de egyszer'smind a' hegylábaknál síkok is taláztatnak. Így fekszik Arábiának az a' része, a' honnan a' legnemesebb fajtú Lovak származnak. Az ilyen helyeket legjobb Ménének választani: mert a' Hegyeken a' Levegő tisztább, és vékonyabb, a' melly az egészséget nagyonn segíti. A' víz jobb, mellyben a' Lovak főképen gyönyörködnek. A' Hegyeken termő fű apróbbugyan, de szárazabb természetű, a' mitsodás eledelt a' Lovak kívának. A' síkon nevededett Lovak nagyok, testeseek, de lomhák is egyszer'smind. Ilyenek a' Muraközi nehéz-lápu Debellák. Ha a' Csikók az eledel keresésért most fel, majd alá mászkálnak a' hegyeken, inaik megerősödvén, megszokják a' bátor, és erős lépést.

Mikor a' hegyes helyeket dítserem a' Ménéstartásra, nem azt mondom, mintha a' sík épen nem alkalmas volna arra. Jók hát a' síkok is, ha szárazak, és rövid fűvet termenek, annyival inkább ha bokrok, vagy ritka árnyékos fák bőven taláztatnak rajtok, és ha mintsenek: ültetnek. A' síkságnak hát meg kell lenni a' hegyes helyeken is: mert a' Kantzák

M. Pract. Tenyésztető. 5

ott szeretnek elleni, és a' Csikók is mág szopnak, nyargalódní.

§. 35.

Azonhan a' hegyes helyhez megkivántatik:

1). Hogy azon a' Lovak természetéhez alkalmas rövid, édes, és bőv fű teremjen.

2). Jó, és friss források legyenek, vagy ha e' nem lehet, jó kúta^k ásattassanak, és azok minden tavasszal kitisztíttassanak.

3). A' legelő téres legyen, hogyha a' fű egy helyen megfogyatkozik: más helyen elég találtathasson; annyival inkább, hogy a' Ló maga is elrontja a' Legelőt, ha az annál jobb volna is: mert első fogaival a' füvet gyökerestől felharapja. Mellyre nézve, ha nem gondoskodunk előre: a' jó legelőből is kopárt tsínál. Jó lessz hát a' Legelőt egynehány részekre osztani, hogy míg a' Ménes azt sorjában ellegeli, addig a' legelső darab felvévén magát, füvet teremjen. Annyival inkább, hogy ha a' hágatásra Szent György hetét választjuk, a' Csikók szoptatása a' jövő Aprilisre, és Májusra fog esni, minthogy a' Ló tizenegy, és fel holnapig hordja a' maga vemhét. Arra tehát, hogy a' Kantza szoptathasson, elegendő eledel, sőt két annyi kívántatik, mint a' meddő Lónak, mert magát is kellettí tengetni, s az eledelnek nagy részét is tejnek tsínálni, hogy a' Csikó meg ne tsaponjon.

4). Ez a' mit mondék tsak a' nyári legeltetést illeti: mert minálunk a' Ménest lehetetlen egész télen legeltetni. Téli takarmánynak is kell hát a' Ménesjárásához közel bővön teremni, és elegendő szalmának lenni, hogy lehessen a' Lovak és Csikók alá télen által minden nap száraz ágyat teríteni. Sokan úgy véleked-

nek; sőt úgy is tselekesznek, hogy a' Lovakat télben csak igen vékonyan tengetik, és a' legelést nyárra halasztják. A' mi igen káros fősvénység. Ugyan is a' Kantzának télben nyárban dupla portzióra van szüksége; egyre azért, hogy a' fajzatnak nevedése benne meg ne akadályoztassék; másra azért, hogy magát is táplálja. Már ha a' Kantza télben soványon tartatott: nem tsuda ha a' Csikó is nyomorúlt, 's maga a' Kantza is fel nem veheti magát. Melly szerint a' Gazdának minden módon az eledelről kelletik szorgalmatoskodni.

5). A' Térség olyan nagy legyen, hogy azon a' Ménes három részben megforoghasson; mind a' három résznek különös helyen légyen Déllője. Megférjen rajta a' Hágató - kert, és a' téli - istállók, vagy Félzserek, a' hol a' Lovak őszszekeveredés nélkül szénáztathatnak.

6). Legnagyobb helyet foglal el közönséges Legelő, a' mellynek részekre való osztását, csak a' közelebb való §. javasoltam. A' Kantzáknak a' száraz, és fűves térséget kelletik kibagyni, hogy azon fijaikkal együtt fel, 's alá járhasanak, és ez nevezetik Anyaménésnek.

A' Legelőnek más részén jár a' Rédegménés, az a' Monyas, és herélt fujatal Csikók.

Azt azomban el nem kelletik felejtteni, hogy a' Csikóknak akármű idejük legyenek is azok: a' legelőnek mindég a' Hegyesebb részeit engedjük.

7). Valahol csak a' helynek fekvése megengedi: Tavakat is kell ásni, ha Fojóvíz nintsen, a' mellyben a' Lovak feredjenek. Tsudára méltóképen segíti a' testnek elevenségét, és erejét a' hideg ferdő. A' hol a' Ménes tartás virágzóban van, szekerekkel is hordatnak

a' Gazdák homokot, ha különben nintsen, a' miben a' Lovak hempergődzenek.

§. 36.

A' Ménesnek való helynek megválasztása után a', következik hogy alkalmas, és jó fajta tenyésző lovakat szedjünk együvé: mert a' nemes fajták, ugyan olyanokat hagynak magok után, a' nyomorúltak pedig nyavalyájakat, és fogyatkozásikat a' Csikóknak örökség szerint által adják. Már elől adtam mind a' Ménnek, mind a' Kantzáknak meg-kívántató minéműségeket: azért azokat itt bátran elhalgatom, és közönségesen csak ezeket jegyezem meg:

1). Az Ánglus a' jófajta Ménlóért és Kantzáért 1000 's több forintot sem sajnál adni, és ha egyszer jó fajtára szert téssen, azt ugyan új vérrel senki barátságáért sem keveri meg, és inkább olykor a' Ménesből is hagy, és nevel az Anyjokhoz hasonló szép Csikót a' tenyészésre. Gróf Festetics György Ő Excellenciája nem régen egy egy Arabs Csődörért 4000 ezüst pénzt se sajnállott.

2). A' jó fajtákban nem csak azt kell nézni, hogy maga, a' mit veszünk szép és jó; hanem azt is: mitsoda Familiából való? jó volt e' az Apja 's Anyja? — Apjára 's Annyára szokott a' Csikó ütni. Ez az oka az Arábiai Lovak Familiája Laistromának.

3). Jobb a' Ménest 10—20 pár nemes fajtaval elkezdni tenyésztetni, mint sok mindenféle szint, vért, és erköltsöt össze zovarni.

4). Azt is meg kell nézni, ha szaporító fajta e' a' mit veszek. Mi hasznom abban, ha a' nagy költséget tehetetlen Néma elvesztegetem? A' Ménes a' maradékért tartatik. Vagy-nak olyan Fajta Kantzák is, a' mellyek szép

Csikókat ellenek, de tejek nints. Mellyre nézve a' Csikónak, vagy el kell senyvedni, vagy elveszni. Az erköltsöt a' mi nézi, legjobbak azok, a' mellyek a' hízeltedést, dítsérést, és simogatást kedvellik. A' makats ló ingyen is drága.

5). Alig lehet elhinni, hogy a' Ménestartás hasznos volna, hanemha az, különös gondviselés alatt olyan helyen tenyésztetik, a' melly a' jó fajta Lovakról elhíresedett.

§. 37.

A' Méneselek legeltetése módja kétféle. Az I. az, midőn minden gondviselés nélkül télen nyárban, éjjel, és nappal az ég alatt, a' Kantzák a' Ménekkel özsze keverve legelnek, és semmi más eledelt nem kapnak, hanem a' mit a' föld önként terem, és a' hó alól körmeikkel kikapálhatnak. Ez neveztetik, Szilaj, vagy Tatárménésnek, a' Tatárokról, a' kik a' leírt módon legeltetik Méneseiket.

§. 38.

II. Tenyésztetése módja a' Lovaknak, a' Félszilaj Ménestartás, a' melly legjobb tenyésztetés módja tapasztalásom szerint. Magyar Országban mind az Ő Felsőge, mind a' magános Földes Uraságok Ménesei Félszilajok.

§. 39.

Ezen Félszilaj ménésnek leírásában e' következő Tzikkelyeken megyek keresztül:

1). A' Ménésnek Legelője, nagysága, és megválogatása,

- 2). A' Ménesnek több részekben való le-
gelése, és téli tartása.
- 3). A' Hágatás ideje, és módja.
- 4). A' Csikókkal való bánás.
- 5). A' Méneshez megkívántató épületek.
- 6). A' Méneshez szükséges Personale.
- 7). A' Pénzrevaló Csikóknak tanítása.

§. 40.

Az a' hely, a' melly egy Félszilaj Ménest haszonnal eltarthat, le vagy on már felebb minden környüállással irva, azért az olvasót oda igazítom, és a' kiterjedésre nézve tsak ez egyet jegyzem meg, hogy egy Lóra hat hold legelőt számlálni legalább is szükséges.

A' Ménesnek nagysága, se felettéb való, se nem kitsiny. Az igen nagy Ménesnek nehéz volna alkalmás helyet találni, és gondját viselni. Ellenben az igen kitsiny meg nem fizetné magát, ha annál jobb helyenn állana is. Elég ontig ha a' Ménes 60, legfellyebb 100 tenyésző Kantzából áll. Így az öreg Ménes, a' szopós, tavalyi, és harmadfű Kantza Csikókkal együtt 130, 150 darabból áll, és a' Rédeg-ménes, a' mellyben a' tavalyi, harmad, negyed, és ötödfű Monyasok, és heréltek, vagy paripák vagynak 50 — 70 főt tézen.

A' Hágó Méneknek a' száma úgy vagy on a' Kantzákhöz alkalmaztatva, hogy minden 13 Kantzának egy öreg, és minden fiatal Mének kivált az első esztendőben öt próbált Kantzája vagy on. E' szerint ha a' Ménes 60 Kantzából áll, vagy on hozzá három öregebb, és három fiatal Ménló. Mezőhegyesen 30 Kantzához adatik egy Mén, és ez napjában tsak egyszer lág kézből.

A' megválogatás mind a' Kantzákra, mind a' Monyasokra nézve szoros. A' Kantza Csikók, mikor negyedfüvek, nagyok és szépek: Mén alá, tenyészni az öreg ménesbe veretnek, és a' szép, és ép Monyasok közül a' legszebb, ha rá szükség van, fenttartatik. A' gyengébbek még esztendeig nem botsáttatnak Ménhez.

A' melly Kantza két esztendeig egymás után meddön maradt, kotsiba taníttatik, és esztendő múlva meghágattatik, és ha Csikót kapott, a' Ménesbe visszazvetetik:

A' Ménlovaktól, ha vagy keves, vagy tsupa kantza tsikók esnek: jele, hogy azok már erőtelenek. Erre való nézve kimustráltatnak, noha megesik azis többször, hogy a' Kantzának rossz telelések lévén a' múlt télen, nem kapnak a' Ménlovakon.

§. 41.

A' mint felebbis röviden megmondottam, az egész Ménés, ha Félszilaj akar lenni, együtt se nem legelhet, se nem telelhet: mert különben a' legszebb Ménesis elfajúl. Ha a' harmad, negyed, és ötödfü Monyasok, a' kantzákat észreveszik, azokat meghágyák, a' melly időtlen tselekedet által, magokis, a' Kantzais, és annak Csikójais elgyengül, és elaprósodik. A' Kantza tsikókis, ha valahol észreveszik a' Rédeg ménest, örömet elszöknek, és magokat meglopatják.

Ennek eltávoztatására a' Félszilaj ménes nyárban három, télben pedig négy különös helyen legeltetik; másutt jár t. i. az Anyaménés minden Kantza tsikókkal együtt, másutt a' Rédeg, és ősszel másutt a' tsetstől elválasztott tsikók; sőt egész télen is ott telel, a' hol legjobb az eledel, és víz, hogy a' növéshen

megne hátráltassa a' rossz tartás. A' Hágó-monyasokis hasonlóképen másutt vagynak távol a' Ménestől, télen nyáron Istállóban. Tudásomra a' Ménesnek ez a' legjobb felosztása, mivel a' tzelnakis megfelel, és mégis a' Gazdát más meg más költséggel nem terheli, mint ott megesik, a' hol a' színekis külön vagynak szagatva.

A' Legelőn a' Lovak, ha tsak vezérjek nintsen sehova se tudnak menni. Errenézve minden seregnél van valami öreg, de úgy kitanított ló, a' melly a' Legelőnek minden részeit jól tudja, és esmeri. Ezt az öreg lovat a' Tsi-kósok tanítják, és nyakában kolompot kötnek, a' mellynek hangjára az egész sereg annyira halgat, hogy ha annak az ütője kiesik, egy nyomást sem tud menni, hanem elszélléd. Az ilyen lónak kolompos, vagy Harangos a' neve.

Ha tavasszal az idő meglágyúl, a' mord szelek megszűnnek, és a' mezők megzöldültek, mindenik sereg a' maga kirendelt járásába ki-eresztetik, és ott legel.

A' rétekről a' Széna, és némelly jó eszten-dőkben a' sarjús feltakarittatván belőlők; mindenik seregszámára másmás, egymástól távolabb fekvő térség kiszakasztatik, és erre hajtatik sarjuzni, s itt legel, míg a' hó lenemesik. Ez a' tselekedet arravaló, hogy a' Ló jó erővel mehessen be téli tanyájára: más különben egész télen se veszi fel magát, ha tejben, vajban feredikis; sőt ha az őszi-legelő szűkül: már a' Lovak reggel, és estve ki, és haza hajtáskor egy egy jó portzió szénát kapnak.

Mindenik seregnek legelője úgy van elintézve, hogy a' tanyánális kút vagy forrás van, a' mellyet a' Lovak reggel, és estve körülállá-

nak, és megitatnak. Minthogy pedig a' Ló nagy térségeket bejár, ott ismét kút van, a' hova délre ér, és ottis megittatatik.

Az itatásra nézve megkell azt tartani, mind nyárban, mind télben, hogy a' víz a' vállukban állott ne legyen: mert az nyárban megnyálasodik, télben pedig igen meghidegszik, 's mégis fagy, a' melly mind kettő árt a' Lovaknak.

A' Lovak a' sót örömet nyalják. Errenézve a' tanyákon minden héten egyszer megsóztatnak, némellyek t. i. a' lágy sót vállukra töltik, mások pedig csak egész kövestől rakják azt a' Lovak elejibe. A' Csikóknak lehet a' lágy sót vállukba töltetni; de az öregeknek nem szükség. Egy Lóra esztendőnt által négy font sót szokás számlálni a' Ménésben.

Mikor a' tél a' Ménest a' nyári legelőkről bészorítja: már akkor a' jótéres Félzsere, vagy Színek kivagynak tisztítva, a' széna közel helyen öszszerakva, és a' Jászlok megigazítva, a' mellyből a' Lovak eledeleket naponként eszik. A' betegek számára külön rekesztéket szükség tartani.

A' Félzserek úgy vagynak építve, hogy azoknak csak a' fel, és alszél ellen vagynak egy egy falai, és az eleje épen nints bétsínálva, hogy a' mikor tetszik a' Lovak fedél alá állhassanak, vagy a' napfényre kimehessenek.

Rivált a' Fijatal-tsikók többet feküsznek, mint az öreglovak. Erre nézve az akol udvarát, minden estvére száraz szalmával szükség béteríteni.

A' Lovak rendes eledele, a' jóltsinált száraz rövid széna, jobb mindazáltal a' rázott. A' rázottat többféleképen tsinálják; némellyek a' Búza vagy Árpa-szalmát egy harmad rész Ló-

herrel rázzák együvé: mások pedig a' Zab kévét tsépeletlen, szénával ugyan egy harmad részre megkeverik, ismét kévébe kötik, és így adnak minden Lónak egyetetésre, egy hat font nyomó portziót, és ezt napjában háromszor, t. i. reggel, délben, és estvetselkeszik; de ezen utolsó nem gazdaság, mert a' szem elpereg, hanemha a' kévék az öregéből elvagnak tsépelve.

Mentől keményebb az idő, annál inkább megelégesznek a' Lovak a' soványabb rázattal; de mikor a' Bőjti szelek megindúlnak, 's a' Kantzákis már nagyon vemhesek, a' legjobb eledelhez szükség nyúlni. E' pedig a' jóféle tiszta Széna. Az ideji Csikók egész télen jóféle tiszta szénát esznek.

§. 42.

Végre a' szép Tavasz a' komor Telet felterélvén, mihelyt a' Gazda látja, hogy az idő megállapodásával a' Kantzák egymásután letsikóznak, a' hágatásról gondolkozzon: és abban ezeket megjegyyezze:

1.) Mindenek előtt egy Jegyző-könyvet kell készíteni, ha még nem volna ilyen formára:

A' Kantzának		Hány Csikót hozott		Meghátgattott		Mellyik	Lett Csikója		Ideje a' Csikónak.	
Nro	Ideje.	Szine.	Monyas	Kantzát	Nap.		Szine	Monyas	Nap.	Esztendő
						Mén hágtá				

2.) Ezen Jegyző-könyvből meg lehet látni, mellyik Kantza, mellyik Mén után maradott meddön, vagy hozott szép Csikót,

3.) Megkell nézni, ha a' Ménnek frisseke', és egésségeke'? A' hibással nem kell hágatni.

4.) Őszsze kell számlálni mennyi Kantza Sárlik, és hányan vagynak azok, a' mellyek ez, vagy amaz Méntől rendszerint fogadnak, és szép Csikót hoznak.

5.) A' mellyik Ménnek az ő rendes Kantzáji Sárlianak, azt a' Mént kell a' Hágató-kertbe különrekesztett Kantzákhoz botosítani, és míg mind meg nem hágja közöttök tartani. Ez 24. legfellyebb 48. óra alatt megesik, és akkor a' Ménló kifogatik, és istállóra köttetvén, töke legelsőben is hideg vízzel megmosatik, és rendesen jó eledellel tápláltatik 14. napig Abakja áztatott árpa. A' Kantzák a' seregbe vissza botosítatnak, és a' Jegyző könyvbe mindenek beíratnak. Ezt a' módot még mais több Uraságok követik. De már Keszthelyen és Mező hegyesen, régen minden Kantzát kézből látta meg hágatni, és bizonyosabbnak tartatik az illy hágatás után a' Fogadás. Annyival inkább, hogy egy némelleyik Kantza, nem mindenik Mént erősztvén magához, másikkal is mindjárt meglehet kínálni.

6.) Következő napon hasonlóan tselekeszik a' Gazda, és más ugyan tíz Sárló kantzákat rekesztet a' Hágató-kertbe, és a' magok tapasztalt Ménjét közéjük botosítja vagy vezeti; 's hasonlóan tselekeszik mindenkiben, mint előbb tselekedett. A' leellett Kantzák az ellés után 9. napra szoktak sárlani.

7.) Néha megesik, hogy a' Kantzák nem sárlanak. Illyenkor nem árt közöttök napjában kétszer, háromszor valami Mént fel 's alá botosítani, így a' természet hamarabb megindul, A' Szagúldó (probir Hengst) leg hamarabb fel-

fedezi a' Sárló Kantzát. Azértis az ilyen Mén közéjek botsáttatik az Anyáknak előre, hogy kiszagolja a' Sárlót: de kitsiny lévén rendszerint felneméri a' Kantzát, és így kárt nem tehet. Néha azis megtörténik, hogy a' Kantzák a' közéjek botsátott vagy vezetett Ménet rúgják, és megnem adják neki magokat. Ha ezt a' Gazda látja, az unott Mént fogassa ki, és botsásson mást közikbe.

8.) A' Fijatal Kantzáknak, a' mellyek most először botsáttatnak Mén alá; mindenkor a' legjobb hágó, és próbáltabb Ménet kell adni, ugyan úgy

9.) A' Fijatal Monyasoknakis mindenkor tanácsosabb a' vén kantzákat, kivált pedig a' meddőn maradtakat adni. A' vénlovak jobban szeretik az ilyen Fijatal monyasokat; Ha ilyen módon hágatnak a' Lovak, mind a' Kantzák hibáit meglehet a' Ménló által orvosolni, mind pedig kotsiba, és nyereg alá való Lovat szaporítani.

10.) Mikor a' Sor így minden Monyasokon, és Sárló Kantzákon keresztül ment: 14 nap múlva ismét sorba kell a' dolgot venni, és mindenekben, mint első ízben, hasonlóképen tselekedni. Ha a' Hágatás szent György hetiben elkezdődhetik: annak 15-dik Juniussig tökéletesen vége lessz: ha pedig 10-dik Májushan kezdettek a' Mének hágni, azt legfelebb utolsó Juniussig elis végezik.

11.) A' Hágásnak vége lévén a' Kantzák a' seregben magokra hagyatnak, és a' Mének Istállókra köttetnek, és minden harmad napban legalább szekérbe fogatnak, és megjártatnak, s a' t.

§. 21.

Ha tsak a' Csikókkal különösen jól nem bánik a' Gazda, a' Ménés tsak kevés idő múlva semmivé lessz. A' nevezetesebb dolgokat e' részben már felebb előladván, itt tsak a' Ménesheli Csikó nevelésről adok némely olyan fogásokat elől, a' mellyek ezt amattól megkülömböztetik.

1.) A' Hágatásnak a' lévén a' vége, hogy a' Kantzák fogadjanak, ha azok már egyszer teherbe estek, nem szükség őket a' Ménekkel erőltetni. A' Fogadásnak némelly jelei vannak, a' mellyekre a' Gazdának vigyázni kell: a. Mihelyest a' Kantzák fogadtak, legottan megtsendesednek, 's a' nyughatatlanságban alább hagynak. b. A' szemérem testnek dagatsága, hévsége, pirossága, és a' nyúlós nedvességnek kifolyása lassan lassan elfogy. c. A' Fijatal Csikó kantzáktól eltávoznak, és a' vemhesekhez adják magokat. d. A' Mént épen meg nem szenyvedik, nemhogy arra nyerítenének.

2.) Ha a' Kantzák vemhesek, némellyek azokon kétszer, 's háromszor is eret nyittatnak. Ez a' tselekedet kárt tesz, mind a' Kantzának, mind a' Csikónak, mert az Anyák a' vemheség alatt, mint más állatok megszoktak erőtelenedni; bátha még véreket, a' mellyel a' vemhek tápláltatnak elfolyatjuk, mitsoda nagy bádjadtság nem következik.

3.) Mikor a' vemhezés ideje elérkezik a' Kantzák lefeküsznek, és a' Tsikó tsak kevés idő múlva a' maga búrokjában világra jön. E' meglévén a' Kantza felugrik, és a' burkot nyelvvel kiszakasztja, a' tsikót nyalja, és mind addig taszigálja, míg lábaira áll, és ekkor a' Löldök sinoris elszokott szakadni. Ha az ellés a'

legelőn történik, a' Kantza a' többiről azonnal különválnak, elmarad, és 3, 4, napig különlegel, míg a' Fija annyira megerősödik, hogy már az eltaposástól nem féltheti. Legelsőbenis a' Meddő Kantzák fogadják azt el, és ugyan hűségesen őrzik, és dajkálják.

4.) A' Köldök sinor elszakasztatván, abból egynehány tsepp vér elfoly, a' melly semmit sem árt. E'képen a' rendes tsikózásban, a' természet minden emberi segítség nélkül véghez viszi a' maga munkáját.

5.) A' Köldök sinór már ellévén szakasztva a' Gazdának a' marad hátra, hogy a' Köldök sinórt a' gyökerétől számlálván, két tzóltra viaszos fonállal erőssen megkösse. Némellyek ezzel nem törődnek, hanem a' sinórt kezek fejére tekerik, és erővel egyszerre kiszakasztják. Ezt én egyáltalában nem merem tudatlan emberre bízni; noha a' mi Csikóssaink kár nélkül gyakorolják.

6.) A' Poklát, a' melly a' Kantzából a' tsikózással kijön, nem szükség erőszakkal kirángatni. A' természet legjobban elvégzi a' maga munkáját, még akkor is ha a' pokla erősebben áll, és a' nádrához nőtt. Ha gyenge húzással ezt ellehet vonni, nem árt; más különben ha megrothadis, és megbüdösödik, az erőszak semmitse használ: maga a' nádra fog magán veszedelem nélkül segíteni. Ezt is a' practicus Csikósok találták, s tsinálják.

7.) A' félesztendő Tsikók körme némellykor hosszsan, vagy szélesen kezd nőni. Erre vigyázni kell, és a' mi felesleg való, elmetélni: mitsoda magasra kellessen pedig azt elől vagy hátul hagyni, meg nem lehet határozni. A' többszöri vizsgálás, és igazítás, útba igazítják az embert.

2.) Némellyek a' Csikók szőrét megszokták borotválni, hogy az majd annál barnább, vagy tömöttebb lessz. E' nem igaz: mert a' Csikó verellik minden tavasszal: ha ezt nem tselekedné, nem ártana a' borotválás.

9.) Ha az ideji Csikók közül valamellyik gyenge az elválasztáskor, nem azt kell tselekedni, mint sokan, hogy azt még esztendeig szopni hagyják, és az annyát meg nem hágtatják, hanem azt, hogy a' Csikót gyenge, és jó eledelre kell fogni, hogy magát felvegye. Az elválasztás azonban úgy essen meg átaljában, hogy a' Csikók egyszerre távol járassanak a' legjobb sarjunn, hogy az Annyok szavát ne halják, 's őket annál könnyebben felejtsek.

10.) Míg a' Csikók nevededésben vagynak: sok, és jó eledelt kívánnak. Erre nézve az elválasztás utánvaló télen, egy napra $\frac{1}{16}$ köből abrakot szokás nekik kirendelni, a' széna portzió felül.

11.) Mikor jobb a' Csikókat herélni: pereljenek rajta a' Ménés mesterek. Én azt látom hogy ha azok tavasszal, 's harmad fű korokban kiheréltetnek, ritkán van legkissebb bajokis. Az azomban minden Marha és Barom Herélésben megjegyzést érdemel, hogy ahoza mérsékelt Pünkösöd, és Szent Mihály hete legálhalmatosabb: mert a' hideg a' sebet megmérgekesíti, a' nagy melegben pedig a' légy bépöki.

§. 44.

A' Méneshez megkívántató Épületek e' következendők:

1.) A' Hágató-kert. Ennek ha jó akar lenni tágasnak, és minden kiálló karóktól, vagy sze-

geleletektől üresnek kell lenni, hogy az üzésben a' Lovak beléjek ne ütközzenek. A' fűritése fonott sövény, deszka, vagy kőfal $1\frac{1}{2}$ öl magas. Az úttól a' mellyen emberek, és kivált Lovak járnak, távol fekszik: mert a' nősző Lovak a' nézőket nem szeretik, az elmenő Lovak után kíváncznak. Igen jó ha valami tiszta víz foly rajta keresztül, a' mellyben a' Mének a' hágás előtt, vagy utánna örömet heverkeznek. A' hol e' nints: nagy héjja van a' Hágató-kertnek. Azértis ha csak egy kis patokskátis be kell a' hágatóhoz keríteni, és a' földet 4—5 láb mélyen kiásván a' vizet egy végről befogni jó előre, és más végről a' feleslegvalót kieresztetni.

2.) A' Hágató-kert több részekre van osztva, és más hely az egészszén, a' hol a' sereg áll, és más az a' részis, a' hol a' sárló-kantárakat a' Mének hágják: sőt az esős időben Keszthelyen fedél alatt esik a' hágatás.

3.) Mindjárt a' Hágató-kert mellett kell lenni egy Istállónak, a' mellyben a' Mének a' Hágás előtt, és utánna tartatnak.

4.) Minthogy a' Lovak egymás nyerítése hallása után egymáshoz kíváncznak, a' téli Szállásokat másmás majorokban szokás állítani. E' szerint másutt telel az Anyaménes, másutt a' Rédeg, és másutt az ideji elválasztott Tsikókis. Ezen Majorok úgy vagynak elintézve, hogy a' téli takarmány más rekesztékben van, és hozzá a' Lovak nem férhetnek.

5.) Azon Épületek a' hol a' pénzrevaló Lovak tanítatnak, és szelidítettnek, egészen különböző helyen fekszenek. Itt lakik a' Ménes mester, Lovászok, és jó kováts. Itt vagyon a' Ménlovak Istállója, és a' felállított Csikóké.

Itt

Itt van a' szerszámos és abrakos Kamara, Ló
oskola, tanító Szekér, Szín, 's a' t.

§. 45.

Az ilyen Félzilaj méneshez, a' mitsodást
leírtam, kívántatik egy értelmes Ménés-mes-
ter, a' ki a' Lovak nevelését, és tenyésztetét
kormányozza több Lovászok, a' kik a' Csikó-
kat tanítják, egy számadóCsikós, és több Boj-
tárok az Anyaménés mellett, és a' Rédegmé-
nes mellett is egy Bójtár.

Ezen Cselédek egyedül a' Ménés mester-
től függenek, ő fogadja őket és botsátja el a'
szolgálatból is, ha kötelességeket vagy nem
akarják, vagy nem tudják jól véghez vinni.

Mindezen Cselédeknek semmi Lótenyésztés
sem engedtetik a' Ménésben, 's pajzán-
kat az Uraság tart nekik, és fizetések kész
pénz, Deputatum, és Szarvas marha tartás.

§. 46.

A' Csikóknak kiheréltetése, tanítása, és
a' Lovak orvoslása, különös mesterség, és kü-
lönös kell az Uraságnak Embereket arra taní-
tatni. Erre nézve én arról nem szóllok.

II. R É S Z.

A' Szarvas-Marháról.

§. 47.

Az úgy nevezett Szarvas-marháknak való-
ságos Apja az erdeji, vagy vad-bika (Urus) a'
mellyet a' Litvaniai Fenyvesekben mais lehet
találni. A' Vad-bika nagyobb a' mi szelid Bi-
kájinknál sokkal: mert az 10 láb hosszúság-
ra, és 6. magasságra megszokott nőni. Melly
szerint az Elefánt és orr-szarvas után legna-

gyobb minden négy lábú állatok közt. Mostanis találató különböző Fajtájiból tévén ítéletet, azt mondhatom, hogy az ökörnek született. Hazája az Égnek mértékletes abrontsa: mert mostis csak az alatt tenyészik szilaj állapotban.

Mint minden füevő állatok, úgy a' Szarvas-marhais, inkább félénk, mint szilaj állat. Az Ámerikai Vad-bika elszalad, ha mbert lát, és kutya ugatást hall. Azonban, ha felingereletetik: fene dühösséggel megy az embernek. Az Alföldi Gulyák körül sokszor a' Lovas legénynekis megkell iramodni. Ha a' marha esmeretlen öltözetű embert lát, attól megijed, és ebből a' félénkségből származik osztán minden dühössége. Én magamis csak nem rosszúl jártam Segesden a' G. Széchényi szép gulyája' nézésekor.

Külömben az ökör felette szelíd állat, és ha egyszer járomba szokott, mindenféle viszontagságokat, és nyomorúságokat békességesen eltűr. Az Istennek különös ajándéka az ökör az emberekhez, a' mint Mitterpacher szól. Ugyanis ez nemcsak mindenlegkisebb részetskéjével, hanem erejévelis segíti Házi, és Mezei-gazdaságunkat. Az Egyiptombeliek a' Jól tévő Istenségnek Izisnek képét ökör formában adták elől. Ha mi a' Gazdaságnak emlékeztető oszlopot akarnánk emelni, nem tudom ha az ökörnél lehetne e' többet jelentő ábrázolást választani.

Hogy ezen hasznos állatról való értekezésben, annál szebb rendel mehessek elől, elsőben annak Tenyésztetését; azután annak használását adomelől.

A' Tenyésztetés Gulyákban, Svajtzériákban, és Háznál, vagy Csordákban szokott

gyakoroltatni. Használása pedig a' Tép, Téjfel, Vaj, Sajt tsinálás, Járomban fogás, és a' járomból kivénülteknek meghízálásában áll.

I. S A K A S Z.

A' Gulyákról.

§. 48.

A' Gulyák nagy térséget foglalván el, nem mindenütt lehet őket tartani. Annak az Uraságnak, vagy közönségnek, a' melly Gulyát akar állítani, legelsősorban az alkalmas helyet kell kinézni.

1. Alkalmas helynek azt lehet tartani, a' melly tágas, hogy hat hét száz darab marha legelhessen rajta, szent György naptól fogva a' hó leestéig. Minden darab Marhának 4—5 holdat, és így 600. darabnak 3000. Hold legelő kívántatik. Ez egy tagban ritka határban találkozok, és így az egész Gulya járás ritkán lehet egy helyen.

2. Ollyan kövér, hogy azt sem száraz időben a' nap ki nem égetheti, sem a' sok eső bozótta nem tsinálhatja, ha mindjárt hosszabb, és lágyabb fűvet terem.

3. Ollyan térség, a' mellyen árnyékos vén fákis vagynak, a' mellyek alatt a' Marha hívest találjon, és bokrokis, a' mellyek között a' fű a' forró napokban megnevekedik.

4. Ha rajta folyóvíz mégyn keresztül megbetsülhetetlen dolog: ha e' nints, eleven tóknak mégis kell lenni, a' mellyekbe a' Marha mikor delel, legalább térdig beállhasson. Illyen helyen ritka történet, hogy a' dög erőt vegyen.

5. A' Kútak úgy vagynak elosztva, hogy az éjjeli tanyánis ihasson a' Marha estve mikor beveretik, és reggel minekelőtte legelni indul, és a' dellőben, a' mellyből 10, és 11 órakor dél előtt friss vizet kaphasson.

6. A' Vállúk a' Kútakhoz olly számmal vagynak készítve, hogy a' szomszós Marha azokat egyszerre körülállhassa, és az erősebb a' gyengébbet az italtól elneverhesse.

7. Ha száraz a' Legelő : a' szájj és köröm fájást a' marha ritkán kerül el, és ha állóvizet iszik, a' dögötis megkapja. Azértis a' Gulyásokra vigyázni kell, és őket arra szorítani, hogy a' Kútakat minden tavasszal kitisztítsák, és a' Seregnek napjában háromszor friss kút vizet húzni ne resteljenek. Egy szóval, bő, és jóvíz nélkül a' Gulyatartás nem gazdaság, hanem siralmas kárvallás a' száraz esztendőben.

§. 49.

A' Gulya ha legszebb Marhákból állított is egyűve, tsak ritka helyen fizeti meg magát, és ritka esztendőben: mert a' szarvas marha, míg négy esztendőt ér, sok költségbe kerül, mégis keveset adnak a' legszebb darabért is ha tsak a' Bukari törvényes kihajtás a' Bétsi limitatiót még egyszer meg nem ugratja. Hát ha pedig tsak holmi tsiribiri apró marhákból áll: a' vesztesség annál bizonyosabb. Erre nézve a' ki Gulyát állit: a' tenyésző marhákat különös szorgalommal köteles öszszeválogatni. Az öszszeválogatásban ezekre kell vigyázni:

1. A' Tehenek szálasok, és nagy testűek legyenek, hogy a' borjú bennekn meg nőhessen.

2. Tenyészők; mert ha borjút nem fognak, már oda a' várt haszon a' Gulyákból; más különben is a' közönséges tapasztalás azt

mutatja, hogy a' gulyabeli Teheneknek egy harmad része minden esztendőben meddő, sőt sokszor feleis.

3. Egésségesek, és tejesek; különbben akar egyikben, akar másokban legyen fogyatkozás: már a' bizonyos, hogy a' borjuk elnyomorodván, az egész gulya a' második nemzettségben elfajúl.

4. A' fejér szín ugyan gyenge, mindazáltal mégis azon kell igyekezni, hogy az egész sereg mentől fejeirebb legyen. Ezt kívánják a' Mészárosok, a' kik a' fejér marha húst jobb ízűnek állítják, és a' szem, a' melly a' fejér szint mindenek felett kedvelli.

5. Szép szarvúak, mert a' vásárban erreis tekintet van, kivált a' Tinókban.

6. Ezek szerint a' kitsiny, tejetlen, tsúnya szarvú, és két esztendeig meddőn maradt teheneket minden szent György napkor ki kell mustrálni, és a' meddő-tehenek közé verni.

7. Szép szarvas-marhának azt tartjuk, a' mellynek teste mintegy négy szegyeletű, tagjai izmosak, szarvai nagyok, feketék, és erősek, homloka komor, széles, és göndör, fülei szőrösök szemei, és ajakai feketék, orra tzimpája felfelé hajló, nyaka zömök, tsüggi, vagy pötyögője a' térdét éri, mellyje széles, vállai tsontosak, oldala hosszú, tzombjai szélesek, háta egyenes lapos, és kevésbé behajló, lábai inasak, és rövidek, térdei nem érik egymást, körmei nagyok, farka szőrös, és hosszú.

§. 50.

A' Gulyának megválogatása után következik annak részekre való osztása. Ez egy sarkalatos tselekedet, úgy annyira, hogy e' nélkül a' Gulya fel nem állhat. A' mint felebb

mondám, egyhelyen, mintegy lehetetlenis az egész Gulyát legeltetni; de ha lehetis: ebből a' zürzavarból a' lessz, hogy a' Fijatal marhák időnap előtt megfolyatnak, és mind magok megállanak a' növésben, a' borjakis idétlenül esnek; sőt a' dögis több kárt tesz, ha a' Gazdának minden Marháját együtt éri. Az elosztás ezekből áll:

1. Az öreg-gulya, a' legtermékenyebb és téresebb legelőt foglalja el járásúl, hogy a' tenyésző tehenek a' nevendék üszőkkel, és ide-ji borjaikkal azon megférjenek, és elegendő eledelt találjanak.

Ezen Seregben a' Tehenek mindaddig megtartatnak, míg tejek van tenyésznek, és fogok ki nem hűll, az az 10 – 12 esztendeig.

2. A' második az üsző-gulya, a' mellyben közönségesen a' tavalyi, 's harmadfű üszők vagynak, és a' mellyek gyengések, vagy kistsínvségek miatt az öreg-gulyába Bika alá által nem tétethetnek. A' hol a' Gulyák jól vagynak regulázva: ezen üsző-gulya csakaddig legel külön, míg a' Bika az öreg-gulyából ki nem rekesztetik, azután pedig azzal együve veretik.

3. A' Tinó-gulya, a' mellyben legelnek, az esztendő's, harmadfű, negyedfű tinók, és nevendék bikák.

4. Ezen külön szaggatásnak csak most mondtam meg az okát, és ha az elegendő ok: méltó a' megtartásra.

5. Minthogy a' Tehenek 9. hónapig hordják terheket, úgy kell a' tenyésztetést intézni, hogy a' Bika az öreg-gulyába tavasszal mikor legelőre megy, botsáttassék be. Ez az idő Aprilis, néha Martius: és benne tartatik Junius elejéig, a' mikor onnan kifogatik, és jászol-ra köttetik, vagy a' Tinó-gulyába jár, ha

megmaradna, és az öreg-gulyába vissza nem szökne.

6). Hogy mind a' folytatás, mind következképen az ellés egyszerre, és a' legalkalmasabb időre essék, minden 40 Tehénre egy Bikát kell számlálni, és hogy a' vének a' fiatalabbakat el ne verjék: még az Istállóban együvé kell őket szoktatni, és úgy osztán tavasszal egyszerre a' gulyába eresztetni.

7). E' szerint ha a' Tehenek Aprilisben, és Májusban megfolyatnak, a' borjúk Decem-berben, Januariusban, és Februariusban fog-nak esni, és a' következő Májusi jó fűvön é-telre kapni; de hogy a' Tehenek egész télen úgy szólván szoptathassák borjaikat, a' Gaz-dának legjobb szénát, és sarjut ezen hóna-pokra félre kell tenni.

8). Ezen elrendelés szerint bizonyosabb a' haszon a' Gulyából. Ha a' Ménes, Birka-se-reg, és a' Sertés is úgy szólván tsak a' nőszés idején jár a' Bákokkal, miért nem lehetne azt a' Szarvas-marhákkal is véghez vinni. Ezt véghez vitték a' városokban, a' hol egész télen kiki maga tartja teheneit Bika nélkül, 's a' ta-pasztalás mutatja, hogy a' Borjúk a' nevezett hónapokban esnek.

9). Midőn e'szerént az ellésnek vége van. Szent György napja körül a' Gulya megmus-tráltatik; és a' vén tehének helyébe, az üsző gulyából a' negyedfüvek Bika alá adatnak, a' Tinók pedig ugyan ennyi idős, vagy ötödü korokban legfelebb, járomba tanítatnak. 's a' t.

10). Ugyan Szent György napkor egy út-tal megheréltetnek a' borjúk, és tüzes vassal megbéllyegeztetnek. A' magnak való Bika-bor-júnak fele tökit kiveszik, és így fejérbb lesz rajta a' szőr.

11). Ha a' seregek Bika nélkül járnak, azt mondják a' Gazdák, hogy meg nem maradnak, vagy az üsző - borjak minden hónapban sárlanak, 's e' miatt elromlanak. Erre nézve legalább egy két ökröt adnak az üsző, és öreg gulyához. E' nem jó: mert az ökör is elromlik, és az üszőket is elrontja. Jobb tehát vagy a' Bikát nekik vissza adni ideig: vagy a' rendkívül erős, és nagy üszőket a' nősző sereghez adni.

§. 51.

Az őszi hideg derek a' mezőkön a' füvet leforrázván a' Gulya téli szállására beszerül. Mitsoda ez a' téli szállás, e' következendőkből megtetszik:

1). A' Marhák, a' mint azok a' Gulyának három részében különös helyen legelnek: úgy téli szállásról is más más helyen szükség ő rájuk nézve gondoskodni. Ennek a' külön teletetésnek több okai vagynak, nevezetesen:

2). Ha egy ilyen Gulya öt hat száz darabból áll, vallyon hányadik Major az, a' melly Félsszerrel, téli takarmánnyal, és különös udvarokkal, hogy a' Marhák össze ne keveredjenek, őket egyedül meggyőzhetné. Erre való nézve,

3). A' Félsszerek több Majorokban szoktak állítatni, még pedig nem csak a' Gulyának három különös részeihez képest, hanem azért is, hogy ha a' Marha egyik Majorban a' szénát, és szalmát feleszi: másikba által hajtathassék.

4). Az öreg - gulya legszámosabb mindenkör, és minthogy a' Tehenek benne a' téli hónapokban hasasok és veszedelm nélkül más Majorba, hanemha igen közel, által nem haj-

tathatnak, a' legrakottabb, és tágosabb Major foglaltak el.

5). A' Major udvara úgy van alkalmaztatva, hogy az igen tágas, és minden Marhának legalább négy $\square$ öl helye legyen benne, a' földje felemelkedett, hogy a' hó, esővíz, és vizellet róla oldalt folyhat, földje meg van hordva kövitsel, hogy a' Marha körmét a' sár el ne ronthassa. Az udvarban egész a' Fészertől fogva több sráglya rekesztékek vagynak, és így külön helyen állanak a' már borjuzó, az elléshez készülő tehenek, és néha a' tsetstől el választott borjúk, 's kivált a' gyengék és betegek.

6). Az udvarnak Északi és Napkeleti oldala L betű forma fallal vagyon bekerítve, és ezen jó fedél van. Ezt nevezik a' Gazdák Fél-szernek. Az udvaron hosszában, és a' Fél-szer alatt is végig nyúlik két láb magasságra, és három láb szélességre vesszőből fonott két különös Jászol. Ha az idő szép: az udvaron való jászolból szalmáztatnak a' Marhák; ha pedig havas esők jönnek: a' Marha a' Fél-szer alá veszi magát, és akkor a' fedél alatt lévő jászolból eszi meg eledelét. A' Gulyának ennél melegebb téli istálló nem kell, noha csak egy fala van.

7). Ha az a' módja van a' Gazdának, hogy a' Gulya udvarban ásathat kútat: azt el nem mulassa; legalább az öreg-gulya aklában ez elmulthatatlan szükség. A' Rédeg-gulyák már, kivált ha a' fagyás nem sima, mindennap elhajtának vízre. A' mozgás a' fiatal márhának máskülömben is igen hasznos.

8). Olyan helyeket választ ezeken kívül a' Gazda Gulya-akolnak, a' hol a' trágyára szüksége van, és szalmája, 's lágy szénája annyi

terem, hogy azt más marha se meg nem eheti, se pénzé nem teheti. Külömben a' hol a' nyári legelőt is jó pénzen kibérelik a' szomszédok, 's még a' lapajos réteken termett szénát is örömet megveszik, Gulyát tartani nem érdemes; sőt,

9). Még így is, ha csak a' Gulyának legalább egy részét fejni nem lehet, az esztendőnként elleni szokott borjuk ugyan a' költséget meg nem fizetik,

10). Az egész Gulyát ugyan jó volna tiszta szénával teleltetni: mert a' Tehenek, hogy teljeskedjenek, és a' Rédeg-marha hogy a' sovány tartás miatt a' növésben meg ne hátráltassék, jó eledelt kívánnak: de mivel ezt lehetetlen gazdaságosan tsinálni: úgy lehet a' Gulyák teleltetését intézni, hogy a' marhák jó erőben veretvén be téli szállásokra, míg az idő lágyas; és a' marha kényes: tavasz jó szalmával tengettsék. Ha az idő megkeménykedik: reggel szénát, délben pedig és éjszakára őszi szalmát bővön kapjon. Végre mikor a' hőjti szelek megindulnak: tsupa szénával tartassék, kivált a' Borjas-tehén.

11). A' Gulyások nemcsak azért vagynak, hogy a' Marhát el ne engedjék lopni, hanem kiváltképen azért, hogy a' marhának eledelét takarékosan mindennap kiadják, 's az egész Gulya udvart minden éjjelre beterítsék friss szalmával. Körültem a' Gazdák minden egy darab Gulyabeli marhára egész télre, vagy Mind-szent naptól fogva Sz. György napig, egy 10 mázsát nyomó szekér szénát, két szekér árpa, vagy zabszalmával össze rázva, és 2 szekér szalmát számlálnak, és egész esztendőre 8-10 font sőt. A' sóra az Alföldön kevés szükség van; könnyebb is ott szép marhát nevelni.

12). Ezen említett takarmánnyal láttam, hogy a' Marhák be nem érték, sőt el is romlottak. Mások egy szekér sássat is szoktak még a' szénához adni: de ennek is a' meddón maradás volt legalább a' következése. Látok jobb telettetést is, de a' Gulya még se jó. Ennek több oka van, néha az, hogy a' Gulyásokra senki se vigyázott, és így igen bővön pazérlották a' szüleséget; máskor pedig az, hogy a' Gulyásoknak, és másoknak felette sok marhájok volt telettetésre engedve, a' mellyek számára sok széna félre ment naponként. A' hol mindazáltal a' Legelő sovány, sótalan, és a' marha félő hogy el ne allyasodjék: a' szénát bővebben szükség kiadni.

13). Vége lévén a' teletetésnek, mihelyt a' Gulya a' mezőre megy: a' Gazda azon legyen, hogy az aklokba a' trágyát össze hánnyassa, a' melly így jobban össze érik, mint ha elterítve hagyatik, és ha a' tavaszi szelek a' fedeleket megszagatták, helyre igazítsa. Egy Gulyabeli Marha után lehet 8—10 szekér trágyát számlálni, ha a' szalmát jó bővön terített a' marha alá télen által.

II. S Z A K A S Z.

A' Svajtzériákról. (Csira.)

§. 52.

Második Tenyésztetése a' Szarvas - Marháknak a' Házi tenyésztetés; a' melly ha számos Svajtzériának, vagy Csirának mondatik. Ha a' Marha reggel, délben, és estve a' háznál lakik jól, és egyéb órákon kint legel, fél Házi tenyésztetésnek mondatik. Ha pedig az étetés idején kívül a' Marha az udvaron legyezi ma-

gát, és legelőre nem jár, egész Házitenyésztésnek (*Stallfütterung*) hivatik. Amaz közönséges, és követést érdemel; e' pedig csak a' tej, és trágyával használ. Mezei munkásnak nem való. A' fél Házitenyésztetés könnyebb is, és oltsóbb is. Sok szűk Helységek haszonnal bévehetik: mert trágyájából, tejéből, és szaporaságából pénzt vesznek be.

A' Fél Házitenyésztetéshez megkívántatik 1). A' Teheneknek legelője. 2). Azoknak minéműsége. 3). Teleltetése, és annak helye.

§. 53.

A' Svájtzéria tartásnak vége, a' jó trágya tsinálás, tejből való jövedelem, és borjuk nevelése a' mezei munkának előmozdítására, vagy mészárszékre. Ezen végekhez képest, lehet Svátzériát állítani ott, a' hol

1). A' Legelő vagy igen szűk, és e' miatt Gulyát, vagy másféle kintjáró marhát tenyészteni lehetetlen.

2). Épen semmi legelő nints: de földjei vagynak a' Gazdának, a' mellyeket kövéríteni szükség, és szénátskája is terem.

3). A' hol közel való lapály, vagy lágy fűvet termő alacsony legelő van, a' mellyet Birkajárásnak ugyan e' miatt nem lehetne használni. Végre ott is a' hol

4). A' tejből bizonyos a' jövedelem, mint vagy a' nagyobb városokban, vagy azokhoz igen közel, a' hol t. i. a' lakosok a' tejet, és tejfelt, mindennap készpénzért elhordják; sőt távolabb is, a' hol a' Svajtzéria hasznát Vajban és sovány Sajtban, vagy tsupa kövér Sajtban pénzé lehet tenni. Ezen legelők és fekvés minéműségéhez képest

5). A' Svájtzeria legeltetése és nagysága különbözik. A' hol szűk a' Legelő; de közel van, és elegendő fűvet terem: annyi darab-ból áll a' Svájtzeria, a' mennyinek mind nyárbán, mind télben, illendő tartást lehet róla engedni. Illyen helyen egy darab Marhára legalább két három hold legelőt kell számlálni.

6. Ha semmi legelő nints; de a' Gazdának földje, és rétetskéje van, 's a' tejet vagy vajatkönnyen pénzé teheti; a' Svájtzeriát Majorban kell télen nyáron tartani; annak számára Lutzernát, és a' tavaszi földekben Lóhert termesztetni, 's a' teheneket napjában háromszor abból etetni, és háromszor is fejni. Három hold Lutzerna, minthogy azt ötször legalább is meg lehet egy nyáron kaszálni: elgyőző egész nyáron zöld fűvel 20 tehenet. Melly mellé ha tíz hold Lóhert száraz szénának tsinál: a' 20 tehenet ki is lehet telettetni tisztességesen; mert egy hold jó Lóheres föld, két kaszállásra ad 3—4 jó szekér száraz Lóhert.

7). A' hol közel elegendő Legelő, és jó széna termő rétje van a' Gazdának: kár volna a' Majorozást hévinni, és a' Tekeneket Istállóknban tartani.

8). A' legjobb helyenn is elég 60 fejős Tehenet tartani. E'hez kell öt személy, az az minden 12 Tehénre egy szolgál.

§. 54.

A' Svájtzeriának telettetése különbözik a' Gulyának telettetésétől, mivel ennek fő haszna a' fejes: ide ezek szükségesek:

1). Valamint felebb is megmondottam, a' folytatást úgy kell intézni, hogy az a' tavaszi két első hónapokban megessék, és így a' Borjúk is Decemberben és Januariushban meg-

jöjjenek. Így az őszi kövér tejet is lehet használni, és a' Teheneket Januariusban, Februariusban, és Martiusban fejni.

2). Hogy ez megeshessen: a' Svájtzeriát a' legjobb takarmánnyal kell egész télen tartani és bőven: de a' ki közönségesen teleteti, és egy Marhára csak egy szekér sarjút, és egy szekér szénát, egy szekér tavaszi szalmával össze rázva számlál; a' korán folytatás és tejelés elmarad. Így vannak pedig körültem többire az Uraságok Csiráji.

3). A' ki Lóherrel teletet, egy Tehénre egy Hold Lóhert vessen Zabbal, vagy Árpával. Egy Hold földről két kaszállásra rendszert, ha a' tavasz nem száraz, 3—4 szekér száraz Lóher bejön. Ez, ha ugyan annyi Árpaszalmával összeráztatik, vagy Szetskának metsetik, egy tehenet tavalyi, és' ideji borjával együtt kitarthat.

4). Ha a' Gazda a' Kukoritzta tarlót, és a' Kolompér szárát haszonra fordítja; azt a' rédeggel tselekedje. A' Fejősök elapadnak mind a' kettőtől. A' Kolompérral, és Burgundiai, vagy kerek-répával való teletetést a' magánosembereknek javasolom, kivált a' hol a' házban több heverő kezek vagynak télen által. Nem kell félni, hogy a' tejenn vagy vajonn megérzik a' Kolompér, vagy répa szag.

5. A' teletetéshez meg-kívántatik még a' jó Istállóis. Az Istállónak ez a' mértéke és minéműsége: a' Falak magassága kilentz láb, az Istálló egész szélessége, belső világa öt öl, ha pompásabb 5 $\frac{1}{2}$. Ezen szélességből közepén egy út, a' mellyen a' Marha eleibe a' széna békordatik 8. láb, a' falak mellett a' jászol 4. láb; az az innenis két láb, tülis. A' tehen állása hosszúságra 6—8 láb, szélessége

minden darabra 4 láb, hogy a' borjú az Anyjához férhessen. A' Csira, ha 60—70 ha tehénből áll: az Istállóba n két keresztút, két ajtó dupla szárnyakra, és két kerek jászol szokott lenni. Ha a' víz vallúkon folyhat a' marha előtt végig: annál jobb.

6. Az Istálló padlása alatt a' gerenda töveknél, mind két oldalról Léleklyukak vannak, és azon kívül minden három öltre egy ablak, a' mellynek szélessége 2 láb, magassága pedig egy láb. Az Istálló északnak fekszik háttal; deszájjal soha sem; Feneke vagy élire rakott téglával kivan Flastromozva, vagy kotzkára metélt fadarabokkal, a' mint felebb a' Lóistállóról mondtam. A' Marha hátulsó lábánál végig nyúlik egy tsatorna földszint, a' mellyen a' vizellet a' trágya dombra vezettetik.

7. A' teletetés idején; sőt nyárbanis, ha a' Marhák keveset járnak ki: a' teheneket szűkség megvakarni; és legalább 3—4 Hétben egyszer megis mosni. A' sőt két hétben egyszer kövestől kell a' Marha elejibe tenni, hogy azt nyalhassa. Egy Svájtzér tehénre számláltatik esztendőnt által 9—10 font só.

8. A' szüleséget nem egyszerre kell a' Marha elejibe vetni, hanem portzióként három négyszer. Ha felveszszük, hogy a' felebbi Calculus szerint egy Fejősnek teletetésére 4 szekér szénát és sarjút szükség számlálni, 's minden szekér nyom hat mását, lessz az egész summa 2400 font. Ezt a' téli hat hónapokra, az az 180 napra felosztván jut belőle egy napra egy Marhának 13 font a' melly sokatskais: de mindég jobb többet, mint keveset számlálni. Ha valami ollykor megmarad: jó lessz másszor.

9. Hogy a' Marha mindennap szárazba fe-
küdjön: éjjelre meg kell a' fekvését száraz szal-
mával teríteni, és minekutánna azt megvizel-
lette, és ganajolta, minden reggel és estve a'
trágyát dombra kivinni.

10. Ha az idő szép: a' Marhákat minden
reggel a' fejés után az Udvaronn kell hagyni,
egy két óráig, és az alatt az Istállót kiszellőz-
tetni.

11. Egy ilyen módonn tartott Svajtzer te-
hén után lehet számlálni 10. szekér kövér trá-
gyátis, melly szerint egy Hold földet minden
hat esztendőben megtrágyáz egy marha; mert
egy Holdra 60 szekér trágya elegendő.

§. 55.

A' Svájtzeriának megválasztására, a' mint
én magam jónak tapasztaltam, e' következő
Jegyzéseket adom:

1.) Nem mind Svájtzeriába való Tehén az,
a' minek tölgye és Borja van; mert tölgye min-
deniknek van, ha teje nints is, és borjút sok-
szor azis hoz, a' mellyik azt fel nem tudja ne-
velni.

2.) Az se mind jó Tehén, a' mellyik szép
borjúkat hoz, magais magas, szálas, fejr és
szépszarvú. Az ilyen Tehenek jobbak az ol-
lyan Gulyákban, a' mellyek csak a' szép bor-
jú hozásért tenyésztetnek sok helyen.

3.) A' szín se teszi a' Fejős tehénnek jó-
ságát. A' régiek a' riska, vagy veres tehenek
elsőknek tartották, utánna a' feketét, ez-
után a' szőkét, és legutolsónak a' Fejéret.
Ellenben a' *Bradley* bizonyítása szerint az
Eborátzi és *Cestriai* Gazdák Angliában (sőt
ma minálunkis sok helyen) a' fekete tehenet
egy darabtól fogva jobbnak tartják, mint a'
veres-

veresset, és ők nyomják a' leghíresebb sajtot. Alsó Stájer országban a' szegénység, a' mint magam láttam a' tarka teheneket tenyészteti. Az Alföldön Magyar Országban a' Fejér tehenek legközönségesebbek. A' Tirolisi Zsemje színű tejes tehenekből és Bikákból haza jövet a' Katona-tisztek több darabokat hajtottak Hazánkba; és ha azoknak magas hegyes Legelőt adhatnak: a' dolog jól fog kiütni.

4. A' melly tehen kövérségre hajlik: nem jó Svájtzériába; és borjút ritkán hoz, tejet pedig keveset ad: mert az eledelnek nagy részét teste táplálására fordítja.

5. A' nagy tölgyű tehenek se mindenkor jók, és többnyire azt lehet tapasztalni, hogy az ilyen nagy tölgy csak hús, nehéz fejő, és kevés tejet ad.

6. A' Fajta hordozza hát egyedül, jó eledel, gondviselés, és a' háromszori fejéshez szoktatás a' jó tejes Marhát.

7. Mellyik a' jó Fajta azt inkább a' tapasztalásból tanuljukki, mint a' külső jegyekből, és úgy találjuk, hogy a' jó tejes Marhának többnyire a' fijais jól tejel, és ez nem hamar szokott elfajulni, minthogy a' bő tejezés a' testnek belső tulajdonságai közé tartozik; sőt a' gyakor fejéssel az előhasú tehenet sokann rá szoktatják, és jófajta általa szert tesznek. A' melly dolog jobb a' külső Fajták béhozásánál, általjában szölván.

8. Ha a' külső jegyek valamit tehetnek ezekre legtanácsosabb vigyázni: A' Marha széles és vastag; de nem kövér, hanem mindig fonnyadt, szára rövid, mint a' Hollandus, Moldvai, Svájtzér, Tirol, és Stájer országi Teheneknek; a' fejés után hamar megtelik ismét a' tölgye, a' nyaka vastag, a' bendője

nagy és szőrös, és négy tsetsbimbóji egyenlő hosszak, és vastagok, teje inkább sűrűbb, mint sok, és ritka; borjú nélküli lehet fejni egész a' leborjazás előtt négy öt hetig. Nekem van egy Fajt, a' mellynek négy nagy, és két kisebb tsetsei vagynak, és használhatók.

9). Sokanna a' tehennek első borját is rosszsznak tartják, és e' miatt ritkán hagyják meg. Ez sokszor igaz; de nem mindenkor. Nékem magamnak van első borjúból való jó tehenem.

10). Többet tartok a' Természetvizsgálóknak azon jegyzésére, hogy a' kettős borjúk közt, ha egyik Bika, a' másik pedig Űsző, egyik se tenyészni való.

11). A' megválasztást minden esztendőben elől kell venni. A' mellyik tehen nehezen borjazik; két esztendőben egymásután meddőn maradt: ha el nem vénültis, ki kell mustálni. Rendszerint a' Tehenek négy esztendős koroktól fogva, tíz, tizenkét esztendős korokig, jól tejeznek, és tenyésznek.

12). A' Tehenek közé nem rossz gazdaság egy két pár bijaltis Svájtzeriába fogni: mert ez zsírosabb állat, és minthogy a' nyár végén szokott borjazni, épen akkor lehet fejni, mikor a' többi teheneket nem lehet.

III. S Z A K A S Z.

A' Tsordatartásról.

§. 56.

Még a' mondattakon kívül egynevezetes módja van hátra a' Szarvas-marha tenyésztésnek, t. i. a' Tsordatartás.

A' Csordák a' Svájtzeriáktól annyiban különböznek, hogy ott a' Marha a' háznál nem

eszik; hanem egész nap a' közlegelőn legel, vagy kopározik.

A' Városokban és Falukban, az olyan magános Gazdák, a' kiknek különös birtokjaik nintsenek; egy két darab marhát tartanak, és azt egy közönséges Pásztor alatt együtt legeltetik.

Ha a' legelő távol van a' várostól, vagy Falútól, és az, a' mint szokott lenni soványis, minthogy közös lónak túrós a' háta: a' Tsordatartásnak ingyen sintsz a' haszna, a' melly lehetne.

Ha a' magános Gazda tsak azt a' tehenet veszi meg a' vásárban, a' mellyik eladó, és meg nem ítéli mit akar azzal: a' pénzt rendszerint rossz helyre teszi.

Ítéletem szerint a' Marhatartásban a' közembernek kettő a' tzelja, t. i. hogy tehenkéje által ekébe való marhát neveljen, és háziszükségét annak teje és vaja által pótolja. A' mint a' felebb mondattakból kitetszik, ezt a' két véget nehéz együtt eltalálni, kivált az olyan új Gazdának, a' ki a' Fajtákban nem igen változhat. Ha mindazáltal közköltségen a' Helység jófajta Bikát szerez, tsak négy öt esztendő alattis több jó tehenet lehet a' faluban találni.

§. 57.

Azomban a' Csordatartás úgy, a' mint most van sok Helységekken: a' legroszszabb marhatenyésztetés módja. Erre nézve a' Tsordák rendbehozását legjobbnak látnám én úgy, hogy

1.) A' Legelő, ha mindjárt Ugar, vagy Jótavolnais, tsak közel essék, hogy a' Marhának meszsze ne kelljen járni,

2.) Az ilyen közel való Legelő, inkább arra való, hogy a Marha délelőttis kimozogja magát rajta, délután is; és a' Tehenek Bikával társalkodnak. Illyen szűk legelőjű határ sok van a' Hazában, úgy hogy se nagyobb legelőt nints miből adni, se pedig a' Tenyésztetést az okosság nem engedi alább szállítani. Hát mit kell csinálni? A' háznál szükség Lutzernás kertet tartani, vagy akár honnanis a' Tehenek, reggeli, déli, és estveli jóhartására fűvet hozni. Sőt ha a' közlegelő tsak a' mozgásra való: tanácsosabb annak egy kisebb részét Lutzerna alá a' Gazdák közt felosztani.

§. 58.

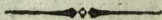
Ha e' szerint a' Csordának közel való legelő engedtetik, és a' Marha a' Háznál napjában háromszor jól lakik, a' Csordatartás Fél Házi tenyésztetéssé válik, és ehez nagy része az országnak igen közel van: mert a' Legelő abban a' számszerben nem nevedhetnek, a' melyben a' Népeesség, és a' szükséges Tenyésztetés nagyobbodik.

§. 59.

Hogy a' Marha reggelis jóllakva mehessen a' kopárra, és hazajövetis legyen neki mit elébe vetni; elkerülhetetlen lessz ma, holnap, ha ugyan az ország a' Tenyésztetést önként el nem akarja rontani, hogy

1.) A' Tenyésztetésre közeleső Legelő mutattassék ki a' Helységeknek.

2.) Hogy a' közelesendő Közlegelőknek egy része, a' Tenyésztetők közt bizonyos számszer szerint felosztassék Fűves, vagy Lutzernás kertnek.

IV. SZAKASZ.

A' Borjú-nevelésről.

§. 60.

A' Marhatenyésztetésnek egy, sőt legelső haszna a' Borjú, a' mellyből a' Gazdának járomba való Tinóji, Mészárszékre való, és Fejős-tehenei nevednek. De vajmi kényes partéka a' szép és jó borjú nevelés, tsak a' tudja, a' ki azzal vesződik. Ugyanis a' Borjú gyengekorában, igen sok viszontagságok alá van rekesztve. Ennek mind a' koplalás, mind a' mohón szopás egyformán ártanak. A' jó kéz, a' mint a' Magyarok mondják szerentséesebb a' Borjú nevelésben, azaz, a' melly Gazda nem restell szorgalmatoskodni, szebb borjúkat nevel.

A' Borjú-nevelés e' következő Sarkalatkönn áll:

- a.) Hogy a' Borjú rendes időben essék.
- b.) Illendően tápláltassék, és egész nevedése ideje alatt gondja viseltessék.

§. 61.

A' mint felebb mondám a' tehén 9. Holdnapig, vagy 40. Hétig hordozza terhét. Hát Sz. György napkörül megfolyat Januariusban Haza jön a' Borjú, és ez, ha fősvénységből, vagy értetlenségből hibát nem ejtünk, a' legjobb idő. Erre nézve a' Gazda e' dologra ezeket jegyezze meg:

- 1.) Mikor a' borjú Anyja közelget az eléréshez, azt nemtsak nem kell már ha lehetneis Decemberben fejni, hogy a' benne levő magzatot illendően táplálhassa, hanem mind az ellés előtt, mind utánna három négy héttel, a' legjobb tápláló eledellel táplálni. Káros biha

tehát az, mikor a' mi aszszonyaink azzal ditsekednek, hogy ez ő ez, vagy amaz tehenét mind addig lehet fejni, míg másnap le nem borjúzik. Illyen Tehenek vagynak; de az Aszszonyok dítsérete mellett rendszerint mindég kisebb borjút ellenek, mint azok, a' mellyek a' leborjúzás előtt 6—8 héttel önként elapadnak.

2.) A' mint felebbis mondám; az Istállóban külön rekesztékben az illyen terhes tehenet tartani, és neki kedvezni, hogy a' többi fíjatal, vagy meddőn maradt marhák, ne rúghassák, öklelhessék, és kergessék; más különben az ütés, kergetés, és taszigálás miatt, ha elvetéllés nemis, de nehéz ellés, és erőtelen borjú következik.

§. 62.

Ha a' Tehén leborjúzik: a' Gazdák nem egyképen bánnak a' borjúkkal. Némelleyek

1.) Hogy azt az anynya szerese, vagy örömebb nyalja, lágy sóval egészen bedöröglik. Ez a' tselekedet, ha belőle az a' haszonis következne a' mit *Salchow* ír, hogy az illyen borjú nem kap dögöt, nem haszontalan fáradozás. Én ezt nem találtam igaznak.

2.) Sokan addig a' borjút nem hagyják szopni, míg az anyját meg nem fejk. Ezt a' tejet Petztejnek (*Colostrum*) nevezik, és elöntik. E' káros tselekedet. A' Természet ezt orvoságúl adta a' borjúknak, azértis azt velek ki kell szopatni, és a' tej fogja a' borjút Laxálni, és gyomrát kitisztítani. Ha a' borjú nem győzi elszopni, elkell ugyan fejteni; de a' Tehénnek adni. Ez azt örömet megiszsza.

3.) Ha a' tehennek teje nints, mint gyakran megesik: a' Gazda azon legyen, hogy ezen

borjút, kivált ha szép, más Fejős-tehén alá szoktassa, vagy más alkalmas módonn táplálja. Illyen a' bőrtsets, a' mellybe lágy meleg tejet töltünk, és a' borjúval szopatjuk.

4.) Némellyek a' borjút épen nem engedik szopni, hanem azt ételre kaptják, a' tejet magok hasznára fordítják; és azt mondják, hogy a' borjú, szopás nélkül hamarabb, és nagyobbra nő. A' szomszédom ezt több esztendőig gyakorlotta, és végtére olly kárt tett magának, hogy az esztendő borjútis ellehetett egy oldal tarisznyában tenni.

5.) Mások mihelyt a' borjú 8—10 napos, lemetszetik. Ez se jó: mert még illyen hamar az anyja se jön jól teire, kivált pedig az előhasú Tehének, ha egy holdnapnál előbb lemetszik a' borjút alólok, vagy elapadnak, vagy soha jól tejelők nem lesznek. Így fajúl el leghamarabb a' Svájtzéria. Addig is pedig, míg a' borjú az Anyját szopja, sőt már a' leelés előtt, szükség a' Tehénnek húsos, kemény tölgyét kézzel törni, és puhítani, a' szopás által is a' borjúval töretni.

§. 63.

Második Sarkalatja a' Borjúnevelésnek az, hogy az illendően tápláltassék, és nevedése ideje alatt gondjaviseltessék. Ezen dologra ezeket szükség megjegyezni:

1.) Ha a' borjú addig szopik, míg a' fogai nem nő, vagy az Anyja el nem rúgja maga alól, és annyit, 's akkor, a' mikor néki tesszik: tapasztalás szerint nagyobb, és erősebb. Így van ez a' Gulyabeli borjúkban. A' kinek a' teire nints szüksége: az e' képen legkevesebb fáradsággal nevel szép borjút; de nem minden szegény Gazdától telik ki.

2.) A' hol a' Svájtzeria árendában van: a' borjúk rendszerint hitványok, görhesek, és kistsinyek maradnak: mert a' Svájtzeres hogy az árendát megfizethesse, csak a' tejre vigyáz, és nem a' borjúra. Innen csak nem az utolsó tsepetetis kifeji a' Marhától, és akkor eresztí alá a' borjút; nyoltz hét múlva pedig Contractus szerint egészen elválasztja a' tsetstől. E' se jó Gazdaság, és épen ez által rontja el a' Gazda Marháját.

3.) Legjobb a' közép utonn járni, az az a' borjút 12—16 hétig rendszeren hagyni szopni, de az alatt ételhez kell szoktatni. Ha a' borjú már eszikis, nem kíván annyi tejet.

4.) A' Borjúk eledele a' gyenge sarjú, a' korpa, lágy meleg árpa lisztes víz, gyenge fű, Saláta, Lóher, Lutzerna. Ezeket a' 4. hetes borjúis megeszi, és megtanúl rajtok enni, kivált a' száraz sarjún.

5.) A' melly borjúk Mészárszékre rendeltettek, négy hétig szopnak, még pedig bőven.

6.) Tsudálja az ember, melly szépen nőnek a' borjúk, ha őket a' szolgál mindennap megvakarja, és olykor olykor megmossa.

7.) A' Fijatal testnek nevedekését sok mozgással kötötte együvé a' természet. Ebben hát nem kell ellenkezőt tselekedni, hanem önkényt megengedni, hogy a' borjúk az Udvaron mindennap kiugrálhassák magokat.

8.) Ha tsordában jár a' borjú, reggelis, és esteis megkell étetni, de ha lehet nyárban kivált, Istálóba nem kell hálalni, hanem kint az Udvaron. A' kötélén álló borjú elrángatja magát.

9.) A' nyár elején, vagy szinte őszfelé esett borjúkat nem méltó nevelni. Elszokta őket,

kivált a' Tsordában, és Gulyában a' bogár emészteti.

10.) Nagyon hibáznak azok a' Gazdák, a' kik a' heverő marhát rendszerint rossz eledellel szokták teletetni, és ez az oka, hogy a' Gulya, és Svájtzeria 3 — 4 esztendő alatt elaprósodik. Én más vélekedésben vagyok, és a' Marhát addig kívánom jól táplálni, még pedig ha lehet, szemem előtt: míg az, nevedik. Azértis a' Gazdák a' borjúkat, magok szemem előtt, és közel jártassák legelőre, 's teletessék. Sőt az tapasztaltatván, hogy az elválasztott Svájtzer borjúk, ha a' Gulyába veretnek, esztendőskorokban többnyire mind nyomorultak maradnak, hátul legelnek: jobb őket két esztendeig, az az, egész harmadfű korokig a' borjú tsordában jártatni szem előtt, és úgy itt a' jobb legelő és vigyázás által felvévén magokat, a' Gulyába verni,

V. S Z A K A S Z.

A' Fejésről, Tej, és Tejfelről.

§. 64.

A' Fejésről, Tejről, és Tejfelről, 's vajtsinálásról való Értekezés egyenesebben a' Házi-Gazdasszonyt illeti, mint a' Praktikus-Gazdát: de mivel meglehet, hogy a' ki a' Praktikus-Gazdát megszerzi, a' Házi-Gazdasszonyon nem fog kapni: nem akartam a' Gazdákat e nélkül hagyni.

Második haszna a' Szarvas Marha tenyésztetésnek a' Tej. A' Tejnek mind sokasága, mind jósága az eledelnek minéműségétől, és az okos bánástól függ egyenesen. Egyik a' má-

sik nélkül üresen hagyja a' sajtárt. A' legfűvesebb mezőben legelő tehéntől is keveset fej az értetlen tseléd, és ha ellenben annál többet fejis valaki, de ha a' tejjel nem tud, vagy restell jól bálni: igen kevés tejfel, 's még annál kevesebb vaját fog gyűjteni.

Erre nézve ezen szakaszban a.) A' Fejés körül való szemességeket. b.) A' tejjel való bánást, tejes edényeket, és tejes pintzéket. c.) A' tejfel körül szükséges fogásokat adom elől.

§. 65.

Ha a' Fejésben hibák követtetnek: a Gazda mind a' Marhában, mind annak hasznában megkárosodik: azértis

1.) A' Fejésre olyan személlyeket kell választani, a' kik azt értik, és nem restellik.

2.) Mikor a' Marha a' meleg napokban talán a' legelőről fáradtan haza érkezett: nem kell mindjárt fejni; hanem megkötni, és megpróbálni, ha nem éhese' vagy szomjús. Ha szomjús, megkell itatni, és valamit enni vetni, 's mintegy 3. fertály órai nyugvása után megfejni: mindenek felett arra vigyázván a' fejő hogy mikor fejni akar, a' tehenet meg ne haragítsa; hanem azt inkább imitt amott simogassa, és vakargassa meg, hogy ez által a' test tsiklandós gyönyörűségbe jöjjön, különben a' tejet le nem adja egészen.

3.) A' Fejő soha a' nélkül az istállóba ne induljon, hogy sajtárjába lágy vizet ne töltsön, a' mivel mind a' sajtárt, mind a' tehen tölgyét megmoshatja; és egy kevés Írósvajat ne ragaszson Fejőkéje szélére, a' mellyel a' tsetseket megsimítja, kivált mikor a' hideg tavaszi szelek azt meghasogatták.

4.) Meg nem kell engedni, hogy a' Fejő kenyerezzen a' Fejés alatt: mert a' tej a' kovászos kenyér mor'sától mindjárt össze kezd savanyodni, kivált pedig hamut, timsót, vagy tüzökrot nem kell a' tejes edénybe ejteni: mert így a' tej meg nem alszik.

5). Mikor még a' Marha tölgye igen tele van: tsak igen gyengén kell azt húzni, más-külömben a' bőr megrepedvén, a' Marha a' fájdalom miatt rúg és öklel.

6). Arra kell kivált az előhasú teheneket szoktatni, hogy őket étel, és borjú nélkül is lehessen fejni; sőt a' leborjazás előtt tölgyeiket gyenge fogás és vonogatás által arra készténisükség, hogy tsiklandósok ne legyenek.

7). Ha a' tehenek a' Háznál legeltetnek: arra kell főképen vigyázni, hogy azoknak a' fejés után is a' tsendes kérődzésre elegendő nyugalom engedessék. Így a' tej mind jobb, mind több.

Sok Gazda azt gondolja, hogy a' tejnek soksága az eledelnek bővségétől függ egyedül. Erre nézve megszidja a' Tsordást, hogy a' Marhát jobb jobb darab legelőre nem kergeti minden órában, holott inkább azt kellene kívánni, hogy mikor Marháját jól tartotta, engedje azokat nyugodni.

8). Ha a' Legelők közel vagynak, vagy a' Marhák a' háznál legeltetnek, háromszor kell őket napjában fejni. Ez által a' Marha a' mint sokan tartják nem soványodik el koránt is, sőt a' fejős sajtár telik utánna.

9). Az ellés előtt a' fejést 4—5 héttel abban kell hagyni: mert már ekkor a' fajzat a' tehénben nagy, és táplálásra bővebb eledelt kíván. Magok a' tehenek is többnyire már il-

ilyenkor, sok pedig 6—8 héttel is elrúgja magától a' borját, vagy elapad.

10). Sok Gazdaasszonyok panaszkodnak azon, hogy a' tehén le nem adja a' tejet; sőt nem is engedi magát fejni, kivált borju nélkül. Az ilyen tehén fajtát ki kell a' Majorból tsapni.

11). Mikor a' Cseléd a' tehenet feji, a' tölgyekből a' legutolsó tsep tejet is kifejje: mert azt lehet tapasztalni, hogy ha valami benn marad, a' tölgyek felszáradnak; vagy a' tej megtúrózik, és a' tsets kifakad. Melly miatt a' tehén nem tsak hogy többé semmi tejet sem ad; hanem még a' tölgye is elromlik.

12). A' fejésben a' tisztaságra mindenek felett kellek vigyázni; mert a' tej olly kényes portéka, hogy tsak legkisebb szennytől is megromlik. Mellyre nézve a' tejes edényeket tisztán kell tartani, nevezetesen a' fejkét, és tejes fazekakat. Ezeket ki is szokás főzni. Csalán vagy Kakukfűves vízben minden héten egyszer és az erős napfényen, vagy meleg kementzében erősen kiszáraztani.

13). Mentől kevesebbet izzad a' tehén, annál több tejet ad. Mellyre nézve a' jó eledel mellé, a' mint fellebb is mondtam a' nyugodalom és közel legelő megkívántatik. A' gyakor itatás, a' jó víz, és mindenek felett a' só nyalatás minden két héthben azt tselekszik, hogy a' marha jó ízűn eszik, iszik, és jól emészt. A' jó ételnek, 's rendes emésztésnek a' jó tej a' következése. A' jó tejet abból lehet megsemmérni, a) Igen fejér. b) Kedves szagú. c) Ha a' nagy körmödre egy tseppet teszel, szél nem foly, hanem gömbölyűen megáll. A' kékes tej vizes, vagy az edények megtágulása miatt valami kevés vér egyeledett belé. Mikor a' tehén

től vért fejünk; sőt annak a' vizellete is véres, nem a' boszorkányok rontották azt meg, hanem a' Tsordás: mert friss tölgy, Birsalma, Bikkfa, vagy Egerfa levéllel legeltette a' Tsordát, vagy a' Tehén igen kimelegedett. Ki kell az ilyen tejet fejni, és etzettel elegyítve a' Tehénnel megitatni. De a' szegény tehenet kár mogyoró páltzával megkínózni; inkább a' Tsordást szükség meglasnakolni; miért restell jó helyen legeltetni. Némellyek az ilyen Tehénnek tsak savót adnak inni, és enni semmit.

§. 66.

A' fejésbeli szemességet elvégezvén, a' tejjel, tejfellel való bánás, és tejes edények minémúsége következik.

A' tejből a' Háziszükség elősegellésén kívűl, három nevezetes haszna lehet a' Gazdának. 1). A' tejjel és tejfellel. 2). A' Vajjal. 3). A' Sajttal való kereskedés. Erre nézve minden Majortartó gazda számot vessen előre, mellyik végre lehetne a' helynek fekvéséhez képest a' tehéntartásnak legnagyobb hasznát venni? A' népes városokban, vagy az azokhoz közel fekvő falukban bizonyos, hogy a' tejből és tejfelből nagyobb a' haszon, mint a' vajból és sajtból: mert a' városokban az izlés, és az étel 's italbeli gyönyörűség nagyobb lévén, mint a' falukon, bizonyosan a' tejet 's tejfelt bővön megfizetik a' Lakosok. A' távol való mezőségekben a' vajból és sajtból van tsak nem egyedűl a' haszon.

§. 67.

A' tej három nevezetes, és egymástól különböző részekből áll. Van benne 1. Olaj. 2.

Túró. 3. víz. Az olaj az, a' miből vaj, a' Túró, a' miből sajt, a' víz, a' miből savó lessz.

A' tejet ha csak magára hagyjuk is két részre válik t. i. megalszik, és felit felveti. A' megaludt tejből sajtot tsinálunk. Hogy a' tej megaludjon, a' kívántatik rá, hogy elébb megsavanyodjék; a' megsavanyodást mindenféle savanyúkkal elől lehet mozdítani: Az etzettel, zitróm lével, bor-kövel, kovász tésztával, borjú gyomorral 's a' t. A' megsavanyodás azt tselekszi, hogy a' túró a' víztől külön szakasztatik.

Hogy ezek a' részek egymástól külön szakadjanak, ezekre kellek vigyázni:

1.) A' tejet tiszta edénybe töltjük, hogy a' tejfel különváljék a' Savótól és túrótól. Ez könnyen megesik: mert az olaj a' vízben csak el van keverve, és nints felolvadva. Mellyrenézve ha a' tej nem háborgattatik, az olaj, mint a' Savónál természet szerint könnyebb rész, felemelkedik magában a' tejnek színére. A' mértékletes melegség, ezt a' felemelkedést nagyon segíti, de ha az nagyobb mint kellene, a' savó az olajat felolvasztja, és belőle nem lehet különválasztani.

2.) Az ón és Réz edényeket nem tanátsos tartani: mert a' mint mondtam a' tejnek különössavanyúja van, a' melly az ónt felolvasztja, e' pedig nemegészséges. A' Fa edényeknél nem volna egyis jobb, ha őket nem restellenék a' Cselédek minduntalan tisztítani. A' mázos fazekak igen egyformán veszedelmesek, mint az ón edények. A' mázatlan, vagy vászon fazekak (a' mint a' Magyar Aszszonyok nevezik) azért nem jók, hogy a' tej magát lyukaiba bévén, megsavanyodik, és tőle az édes tejs kovászt kap. Lehet mindazonáltal rajtok

segíteni: a' váson fazékakat megszoktuk tsendesesen tüzesíteni, és lágy sóval behinteni. A' SÓ itt mint egy üveggé válván a' lyukakat bedűgja, és a' fazekat megsimitja, úgy hogy semmi tej többé beléjek nem mehet. A' méregtől se lehet tartani: mert az agyagban, és konyha-sóban az nem szokott lenni.

3.) Formájokra nézve az edények közönségesen hosszú, és szűknyakú Fazékok szoktak lenni, a' melly valóságos tejfel vasztegetés. Ugyanis az olaj természeti könnyűsége által felemelkedvén, igen tsendesesen jön fel a' fazék tetejére, és apródonként. Már e' szerint a' legkissebb dologis megakadályoztatja a' feljövést. Ha a' fazék hosszú, vagy magas látnivaló, hogy míg az olaj egészen a' színig verekedhetik, a' savó sokat felolvaszt belőle, a' mellyből többé külön nem válik mesterség nélkül; a' pedig a' Majorostól ki nem telik; annival inkább ha a' fazék oldala kiálló, és a' nyaka szűk, tudnivaló hogy az oldal környékéről felemelkedett olaj részetskék a' béhajló tserépbe megütkezvén, nemtsak fel nem vethetik magokat; hanem még alányomattatnak, a' hol a' savótól felolvasztatnak.

Legjobb hát a' tejes edényeket úgy készítetni, hogy azok 1. igen alacsonyok. 2. felfelé mind szélesebbek legyenek, mint a' virágos Cserépek, hogy a' tejfel rövid úton minden megakadás nélkül felemelhesse magát. Én egy Majorosnál cserép tepsikre láttam az édes tejet tölteni, egy Juhásztól igen lapos tekenőkre; rendszerint pedig a' Majorosok fa tepsiket tartanak, és ez nekik legjobbis.

4.) Nem minden helyen és mindenkor, se nem minden tej egyformán vetifel a' felit. Néha 12, másszor pedig 24—36 órára alig válik

külön a' tejjel a' Savótól. Abban áll tehát a' tejjel gyűjtésnek minden mestersége, hogy a' Majoros azt az idő pontját megtudja hibanélkül, a' mellyben a' tejjel egészen különvált a' savótól. Itt mind a' késelem, mind a' hirtelenség veszedelmes; mert a' savó vagy felolvasztja, vagy magához kaptsolja a' vaját. Én úgy tapasztaltam hogy a' Gazdaszszonyok akkor tartják a' tejjelszedésre az időt alkalmatosnak, mikor már a' tejjel buborékos. E' káros rendtartás: mert mikor valamely test ser, vagy bor, már buborékját hányja, forrásban van, és így a' tejis mikor már buborékol, forr, és savanyodik. A' Felezésben pedig ezt soha se kell várni. Bizonyosabb jel az, mikor a' Savó már kékülni vagy zöldülni kezd. A' meleg mérőtis segítségül lehetne itt venni. Külömben jobb inkább hamarább, mint később felezni. Őszszelis jobb sietetni, mint nyárban. Az őszi tejjel hamar megszokott keseredni, 's a' belőle tsinált vajis.

5.) Sokszor tapasztalják azt a' Majorosok, hogy a' tejnek semmi felisints, és a' szomszéd aszszonyt tartják olyan Boszorkánynak, a' ki matska képiben a' tehénnek hasznát elvitte.

E' tsak Bába lelte babona. A' tejnek más bajja van. Nem vitték itt el a' tehénnek hasznát, hanem a' marha rosszszúl legelt. Ha nagy a' nyári meleg, vagy híves esős napok járnak, 's a' legelőis lapájos, vagy bozótos: a' tej kevés, zsíratlanis. Néha a' tej jó, de fele nints mégis: mert a' tejesfazékokat resteljük kivakargatni, kifőzni, és kiszáraztani, ha pedig az előbbi tejből egy kis savanyú túró a' fazék oldalán vagy fenekén maradt: már a' tej kovászt kapván magában megforr, és felit soha fel nem veti többé olly bőven, mint kellene.

6.) Sokszor már az edények is tiszták, mégis tsak nints fele a' tejnek. Ha a' meleg nagy, a' tejes-pintzék megmelegesznek: a' tej egyszerre öszszemegy, és a' tej kövérit a' savó felolvasztja. Ekkormár oda van a' tejfel. Ezen kárnak tsak úgy vesszük elejit, ha jó tejes pintzét tsináltatunk. A' jó pintzében a' *Reaumeur* meleg mérője a' 10—15 gráditson áll. Illyen a' jó tejes pintzeis, és ha egyéb bajja nints a' tejnek, ebben felis fogja a' felit vetni. A' kitől e' ki nem telik: a' tejes kamarában tartson egy nagy dézsát, 's töltsön belé hideg Kút-vízet, 's rakja bele a' tejes fazekakat. Ezt én magam több forró napokban jónak talál-tam. Ha a' levegő igen híves, mint ezis sok-szor megesik, igen soká, néha harmad napra is, alig vetifel a' tej a' felit, 's azis kevés. Ha ezt a' Majoros észreveszi: lágy meleg helyre kell a' fazekakat által tenni: de az fő törvény legyen, hogy az egy helyből, más helybe te-véssel, a' tej az edényben legkissebbetis meg-ne mozdúljon: mert így a' mi felakartis jön-ni, ismét lemegy, és a' Savóval öszszeáll. A' melegítés így esik meg: hogy a' tejet a' mint szokás edényekre szűrik, és leteszik, hogy a' felit felvesse. Tíz óra múlva, mikor a' tejfel magát feladta, hanem az kevés; az egész te-jes fazékat egy más vízzel addig töltött edény-be botsátják; hogy a' víz épen a' közepéig ér-jen fel a' béeresztett tejes edénynek. Itt azt meg-lehet tartani, hogy a' tejes fazék úgy eresztessékbe a' másik edénybe, hogy az oldalak, vagy fenekek sehol egymást ne érhék. És így valami madzagonn függ.

Továbbá ezt a' két edényt meleg kályhára teszik, és lassan lassan mind addig melegítik,

míg a' tejjel egészen feladta magát, és a' tej alól kék, és ritka. A' tsendes meleg a' tejjelt egészen felemeli, úgy hogy egy szűrő kalánal azt egyszerre le lehet venni. Ebből a' fáradságból kettős a' haszon; 1. Hogy a' tejjelt megnyerjük. 2. Úgy megsűritjük, hogy a' többi tejjelnek tsupa fűszerszám helyett szolgál: mert kivált ha a' tejes pintze nem jó: az ilyen megmelegített tejjelt egy hétig el lehet tartani; és nemhogy megkeseredne, de még a' mindennap szedett tejjelt sem engedi megkeseredni, ha azzal együvé töltetvén mindennap friss edénybe általtétetik mind addig; míg annyit gyűjünk, hogy a' köpülő már megtelik.

7.) A' hol több tehenet fejnek, több a' tejs: ha a' tej több; feleis több van. Illyen helyen mindennap köpülnek, és a' tejjelrel niats semmi baj; de a' szegény embernél egy hétig se lehet köpülni; így pedig a' téjjel megkeseredik, és vajis kevés lessz belőle. Erre nézve azt kell tselekedni, hogy a' két nap gyűjtött tejjelt harmadnap múlva tűzhöz kell tenni, és felforralni. Ha egyszer felforr: le kell a' tűzről venni, meghagyni hívülni, és a' többi tejjelt két három nap ismét ehez töltetni; míg egy köpülésre elég lessz. A' legnagyobb gondosság abban áll, hogy az illyen kétféle tejjelt, mindennap más tiszta edénybe kell által tölteni.

8.) A' kik Kávéhoz jó édes tejjelt akarnak feladni, azt tselekszik, hogy előtte való estve megszedik a' tejuet a' felit, és felforralván elteszik reggelre, és reggel más friss tejjelt töltvén hozzá azt ismét felforralják, és úgy adják Kávéhoz. Ha egy kevés túlkrot tesznek bele nemis fog öszszemenni.

VI. SZAKASZ.

A' Vajról.

§. 68.

Harmadik nevezetes haszna a' Szarvas-marha tenyésztetésnek, a' Vajtsinálás, és a' hol a' tehéntartásnak hasznát tejben, és tejszelben pénzé nem lehet tsinálni, a' vaj egy hasznos gazdálkodás módja. E' körül ezen nevezetesebb tárgyak fordulnak elől.

- 1.) A' Köpülőök minéműsége.
- 2.) A' Köpülés-beli szemességek.
- 3.) Az Irósvajnak kimosása, és
- 4.) Hoszszabb időre való elrakása.

A' tejszelből tsak igen könnyű fáradsággal vajat lehet köpülni. Mellyrenésve nagyon lehet tsudálni, hogy a' világ olly későn tanulta meg a' vajtsinálás' módját. A' Régi-Irók között *Herodotus* írja legelőször, hogy a' Scythák a' Ló-tejből vajat tsináltak. Ugyan ezt írja mintegy 200 esztendővel későbbben *Hypocrates*. Nem sokkal ő utánna *Anaxandrides* Poeta azt írja, hogy a' Cotys Király házánál az Iphicrates lakodalmában vajat ettek a' vendégek. Aristoteles sokat írt a' tejről, a' sajtok nemeiről, és Savóról; de a' vajról ingyen nemis álmodik. Már a' Romaiak tsináltak vajat, de étel gyanánt, tsak a' parasztok éltek vele a' Plinius bizonyysága szerint.

§. 69.

A' Vaj a' tejszelből tsak a' mozgatás segítségével állössze. Ezen rendes mozgatásra már többféle eszköök vagynak a' Gazdák kezein. A' kissebb Majorokban a' fennálló, és felfelé szűkebb szájú Köpülő esmeretes, a' mellyben a'

tejfelt a' Tselédek egy a' hordó magasságához alkalmaztatott rúdatskával taszigálják; a' rúd végére egy általfurkált fakarika van húzva, a' mellynek kiterjedése a' Köpülő bővségénél körül körül, tsak egy fertályzóllal kisebb, hogy az edény oldalában meg ne akadjon.

Második neme egy rendes formájú hordótska, a' melly két tengelyen forgattatik, belső része keresztben, vagy tsak hosszában botátott, 's által furkált deszkátskákkal vagy on megszaggatva. Ezzel az eszközzel a' nagyobb Majorokban szokás élni.

Megkell azomban mind a' kettőről jegyezni, hogy

1.) Egyikből sem elég tsak egyet tartani a' Majorban, hanem kettő három kívántatik t. i. kisebb és nagyobb; mivel a' tejfelnek bővsége nem mindenkor egyenlő. A' soknak nagyobb edény kell; a' keveset pedig nagy edényben kár nélkül nem lehet köpülni.

2.) A' fennálló Köpülőt félig, vagy keveset felebb szokás tejfellel tölteni, és a' tengelyen forgó hordónak egy harmad részét üressen kell hagyni, hogy a' teleség a' mozgásnak ellent ne álljon.

3.) Minden Köpülés után ki kell őket erősen forrózni, hogy legkisebb savanyú író se maradjon bent, és jól kiszáraztani.

§. 70.

A' Köpülésben ezekre kell szorosán vigyázni:

1.) Legjobb mindennap megköpülni a' szedett tejfelt: mert a' tapasztalás tanítja, hogy mentől frissebb a' tejfel, a' vajis annál frissebb, jobb ízű, és tarthatóbb fog lenni. Ha ez nem lehet fel kell a' tejfelt forralni.

1.) A' legértelmesebb személyt kell a' Kőpülő mellé állítani. A' fentálló Kőpülőben szaporább, és egyenlőbb taszigálást szükség tenni; de ellenben a' tengelyen forgó hordót, nem szaporán hanem csak mind fogytig egyenlően kell fordítani. Ezt az egyenlő utést, vagy forgatást igen szorossan meg kell tartani, és még azért se szabad félben hagyni, hogy a' kihányott tejfelt vissza lehessen rakni a' kőpülőbe, hanem ez maradjon utolja felé, mikor a' tseléd már a' tejfelnek élesebb zuhogásából észreveszi, hogy a' vaj nagyobb részént összezsement.

3.) Feleis az Iróban marad a' vajnak, ha a' tejfel a' kőpülőben jobban megmelegszik, mint annak rendszerint való melegsége volt a' betöltés előtt. Ez a' megmelegedés négy okból származik, rendszerint: a.) Ha a' Kőpülő vagy meleg napfényen száraztatván, vagy meleg vízzel kimosattatván, el nem hívül addig tökéletesen, míg a' tejfel bele töltetne. b.) Ha a' szoba meleg. c.) Ha a' Levegő meleg, vagy dörög, és ha d.) a' kőpülő igen szaporán veri a' hadarót egymás után, és nagy erővel. Mellyrenézve a' Majoros a' Kőpülőt megtapogassa, és nem elébb töltse bele a' téjfelt, hanem mikor már azt keze fejével hidegnek érzi. A' szobának azt a' részit válaszsza, a' melly leghívesebb. Nyári napokon mindenkor napfelkölte előtt legalább egy órával fogjon a' dologhoz, a' mikor a' levegő hidegsége a' pintzék hidegségével egyezik. Kánikulában én gyakran látam délben is kőpülni, de mindenkor hideg pintzében vagy jégveremben.

4.) Ha mindennyi szemesség mellett is megesisik, hogy a' tejfel össze nem akar menni, nints egyéb hátra (ha t. i. a' meleg idő van

gyanuságban) hanem hogy a' tejfelt töltse ki, és a' köpülőt töltse tele hideg kútvízzel, a' mellýtől a' köpülő csak hamar meghívúl; vagy pedig (a' mi még ennél sokkal jobb) a' köpülőt minden tejfelestől botsássa valami hideg vízzel addig megtöltött edénybe, míg az a' tejfel magasságával egyezik, és vessen a' vízbe egy öszszemarok sót. A' só a' hidegséget neveli. Sőt az is megesett rajtam, hogy a' köpülőbe egynehányszor hideg vizet töltöttem, más-kor pedig egy darab jeget vetettem. Ez a' hirtelen való meghidegedés, minden egyéb mesterségeknél hathatósabb; de rá kelletik vigyázni, mikor van az a' pont, a' mikor már a' tejfel meghidegedett.

5). Télben épen ellenkező okból nem akar a' tejfel öszsze menni. A' miatt t. i. hogy az igen hideg. Illyenkor hát nem azon kell lenni, hogy a' tejfel meghidegedjék, hanem hogy meleget kapjon. Sokszor úgy is elérjük tzelunkat, ha a' köpülőt forró vízzel kiöblöngetjük. Ha e' nem használ: a' köpülőt tejfelestől a' tüztől távolag kell forgatva megmelegíteni.

6). Abból észre veheti a' Gazdaszszony, vagy Majoros, hogy szüksége a' mondott segedelmekhez nyúlni, vagy pedig csak a' szapora ütés hibázik, ha a' köpülőnek fejét levén megnézegeti. Ha már azon sárga tseppek láttatnak, nem sok ütéssel öszsze fog a' tejfel menni, és csak a' Hadaróval kell szaporán, de nem sebesen dolgozni.

7). Mikor égi háború akar következni, és a' Levegő rekkenő: épen nem kell a' köpüléshez fogni: mert a' téjfel nem mégyen öszsze.

§. 71.

Mikor a' tejfel össze ment, még igen távol van attól, hogy Vajnak lehessen nevezni. Vajnak akkor hívjuk, mikor már az Irótól, és minden egyéb tisztátalanságtól megszabadult. Ezt a' köpülő nem tselekedheti; ki kellek tehát az össze állított Vajat venni, és egészen elkészíteni. A' melly így szokott meg-esni:

A' Vaj egy széles tálba tétetik, és hideg vízzel mind addig szívatik, míg a' víz egészen tisztán le nem jön a' Vajról. Jobb mindazáltal a' Vajat tiszta kézzel a' vízben gyúrni's marogatni, hogy a' víz minden részekre bevehesse magát, és az irót kimossa, a' melly habent marad, a' Vajnak avas ízt okoz.

Itt egy nevezetes Kérdés adja elő magát: t. i. Miképen lehetne az írsvajat darab ideig eltartani megkeseredés, vagy penész nélkül. Sokan azt tartják, hogy ha az Iró hideg vízzel a' Vajból tökéletesen nem tsak kimosatik, hanem mindennap kétszer is megújított friss vízbe helyeztetik: a' megmosott Vaj minden változás nélkül darab ideig eltart. Mások ellenben azt állítják mint Pratje is, hogy ha az Irósvajat soká megakarjuk tartani, éppen nem kell vízzel kimosni, hanem tsak szárazan mind addig gyúrni, míg legkisebb víz jön is le róla. Én próbáltam mind a' két módot téli napokon, és ezeket tapasztaltam:

1). Ha az Irósvajat vízben kimosattam, és friss vízben tartottam, nem igen sokára megfejezedett; a' fejr színt pedig nem igen kedvellik a' Vajban semmiféle Gazdaszszonyok.

2). A' Vaj 5—6 hetek múlva is szagatlan volt ugyan, de ízére nézve keserűséget kapott.

3). Mikor szárazon gyúrtam össze minden mosás nélkül, tovább tartott frissében; hanem egyszerre, a' mikor nem is gondoltam, úgy megavasodott, hogy az ember orrát teker- te a' szaga: harmadik módra kellett tehát ve- temednem, a' mellyet az ólta is tsalhatatlanúl jónak tapasztaltam: a' Vajat t. i. szárazon ke- ményen meggyúrtam hideg helyen, és az egész tsomót ellapítottam, és vékonyan szitált sóval elegyített Salétrommal meghintettem, és egyen- lően össze gyúrtam, össze vertem, és félre tettem; négy hét múlva, mert eddig sózás nél- kül is el lehetett tartani, a' Vajat édes téjjel ki mostam, 's vele mintegy megdagasztottam. Eb- ből a' lett, hogy a' tejjel meggyúrott Vaj min- denkor úgy megfrissült, mintha tsak akkor kö- pülték volna. Ezzel a' mesterséggel az avas Vaj- ból is tsináltam friss Irósvajat, és az érett tú- róból friss gyenge túrót. Az édes téjjel még jobb a' téjnél vajat gyúrni, vagy frissíteni.

§. 72.

Ha a' Gazda a' Vajjal nagy kereskedést folytat, nem érkezik arra, hogy a' Vajat tejjel gyuurogassa. Olyan módról kell hát gondol- kozni, a' melly által a' Vaj minden gyúroga- tás nélkül is esztendeig is eláll. Illyen mód a' besózás, a' mellyre ezeket tartsuk meg:

1). A' mi Gazdaszszonyaink a' besózás mel- lett a' Vajat ki is szokták olvasztani, és ezt ol- vasztott Vajnak nevezik. Az olvasztás igen sze- mes Gazdaszszony kezébe való: mert tsak ke- vessé légyen is a' megmelegítés nagyobb, mint kelletik: a' Vaj kozmát kap. A' ki hát tsak u- gyan olvasztott vajat akar télre gyűjteni: az olvasztást így tegye meg: A' Vajas fazekat (az üveg legjobb) bortsássa be madzagon felfüg-

gesztve más nagyobb vízzel megtöltött edénybe, de úgy hogy a' két edény egymást sehol se érje, és tegye olly gyenge tűzhöz, hogy a' Vaj reggeltől fogva késő estvéig mindég melegedjen, és végre gyenge forrásnak kezdjen indulni, a' mikor a' melegről el kell venni. Minekutánna a' Vaj a' meleg vizes fazékban elolvadt, a' sárját le kell szedni, és minekelőtte ismét megfagyna: más tiszta edénybe ismét elszűrni: és a' fenékre leszállott Vaj sárját külön választani. Ez a' mód igen jó: mert a' Vaj mindenünnen egyenlően melegedvén a' víztől, szépen megolvad, és kozmát se kap. Ha a' Vaj vizes fazékban hirtelen forrásnak indul, egy kis hideg vizet tölt a' vizes edénybe, de nem a' Vajba. A' ki a' forró Vajat akarja megtsendesíteni, egy darabka Irosvajat, vagy tiszta hideg vasat botsásson; de igen tsendeszen a' forró Vajba, hogy a' Vaj meg ne gyúljon.

2). Jobb az a' mód, melly szerint az Irósvaj szitált Sóval, és Salítrommal egyenlően meghintetvén keményen meggyúratik, és az edényben minden olvasztás nélkül táblaként erősen beveretik.

3). Az edények akár fából, akár mázatlan tserépből legyenek, minekelőtte a' Vaj beléjek tétetnék, Sóval vastagon meghintetnek. Magát a' Vajat is jobb mindenkor inkább vastagon sózni, mint vékonyan, tsakhogy a' só jól elegyelitessék gyúrás által a' Vaj között.

4). Mikor már az edény tele van Vajjal verve, tetejétől fogva egészen a' fenekéig vékony vészszővel sűrűen megfúratik, a' melly fúrásokon a' Salítromos sós víz végtől végig leszolgálhasson. A' Sósvizet, olly erősen szükség tsinálni, az az, a' meleg vízbe mind addig kell a' Sót és Salétromot hányni, míg az úgy

megsűrűdik, hogy a' friss tojás benne le nem ül. Ezzel a' Sósvízzel eresztetik osztán fel a' Vaj az edényben. A' mellyből által lehet látni, hogy a' Vajnak egyszerre hasznát venni nem lehet, minthogy felette sós. Rívészen hát a' Szakáts egy két fontot a' Vajból, és tiszta vízzel szívatja mind addig, míg a' Vajról lejövő víz sósnak érzik. Szaporábban mégyen a' dolog, ha a' Vajat fa kalánnal víz közt törleg lapos tálban, mint a' Pomádét szokták. Az így készített Vaj igen friss és jó ízű.

5). A' ki az ilyen besózott, 's ismét kimosott Vajból egészszen friss Irósvajat kíván tsinálni, tegyen belőle annyit, a' mennyit akar a' köpűbe töltött friss tejfel közé, és verje együvé: hanem arra vigyázzon, hogy a' betéttel éppen akkor essék, mikor a' Vaj öszsze akar állani.

VII. SZAKASZ.

A' Sajtról.

§. 73.

Negyedik haszna a' Marhatenyésztetésnek a' Sajt. A' Sajt már a' tejben készen van, és a' Sajtsinálás tsak abból áll, hogy a' túró a' savótól külön választassék, mert magában ugyan azt el nem hagyja, minthogy vele atyafiságosabb sokkal, mint a' Vaj, a' melly az Irótól magában is elválk, ha nem egészen is.

Innen láthatjuk, hogy a' Sajtsinálás igen együgyü mesterség, azonban mégis nehéz jóízű, és tartós sajtot nyomni. A' túró úgy válik el a' savótól; ha ez megsavanyodik: de ezt nem kell megvárni: mert a' Sajt felényi jóság.

gal se fog bírni. Meg kell hát ezt a' megsavanyodást azzal előzni, hogy az édes tejbe magunk tegyünk, valami savanyúnak nemét: mert ez egyedül az, a' mi a' túrót a' víztől külön szakasztja.

§. 74.

A' leghíresebb Sajtok nemei ezek: A' Cestriai Angliában, a' Svájtzer, a' Hollandiai, és a' Lódi, vagy hibásan úgy nevezett Pármái Sajt Olaszországban. A' ki úgy gondolkozik, hogy az én, vagy más írása után olyan ízű Sajtot tsinál, mint valamelyik az említettek közül: nagyon megtsalatkozik. A' ki maga szemeivel látja is, hogy miképen bánik a' Hollandus, vagy Olasz a' Sajttal; és ott maga practice megtanulja is: mégse tsinál azon Sajtokhoz hasonló ízűt.

Hihető hogy a' különös ízt az oda való fűvek neme, és az abból származott tej hordozza. Elégis oda vinni a' dolgot, hogy a' híresebb Sajtnyomók praxissa szerint a' Gazda (ha más ízű lessz is az) jóféle Sajtot nyomhat. A' Hollandus se tudja azt végbe vinni, hogy az ő Sajtja izére nézve egyezzen a' Cestriai, vagy Lódi Sajttal, sem az Olasz, hogy ő minálunk Pármái Sajtot nyomjon; de azért mégis minde-nik jóízű. Erre kell hát tsak igyekezni.

Hogy a' Magyarok még olly hátra vagynak a' jó Sajttsinálásban, az az oka, hogy még minálunk Vajat se győzünk annyit tsinálni, a' mennyi a' közszükségre kívántatik, nemhogy a' feleslegvalóból igyekezhetnénk jóízű kövér Sajtot tsinálni. A' Sajttsinálásnak ezek a' sarkalatai:

1). A' Sajtnyomó Major közel legyen a' Legelőhöz: mert ha a' teheneknek meszeziről

kell haza járni: a' tej a' tölgyekben tapasztalhatóképen megmelegszik, a' melly miatt mindenkor nehezen lehet sajtnak összeállítani.

2). Mentől jobb az oltó (Coagulum) annál jobb a' sajt is. Az így készül: a' borjúknak, a' mellyek még az anyjok tejénél egyéb cledelt nem kóstoltak, negyedik gyomraik kivétetnek, a' mellyek tele vagynak gyomor-savanyúval (Liquor gastricus). Ez a' gyomor-savanyú az, a' mi a' sóval együtt a' vizet a' túrótól külön választja. A' gyomor kivétetvén, abból az össze ment tej egy tiszta edénybe félre tétetik, a' mi pedig még tej: bent hagyatik a' borjú gyomorban. Továbbá az össze ment tej hideg vízzel kimosatik, hogy fejeér legyen, és megszáraztva sóval erősen össze gyurják. E' meglévén, a' gyomrot magát tiszta vízben egynehányszor egymásután kiáztatják, és kívül belől lágy sóval bedörgölik, 's a' belőle kivett, 's már megis sózott túró a' gyomorba vissza teszik, bekötik, és jól kiszáraztatják. Mások több gyomrot azon tejestől egy edénybe mind egymásra raknak, erős sós vízzel, a' mellyben a' friss tojás le nem ül, fel eresztik, és az edényt békötve esztendeig tartják, a' mikorra az megérik, és ha oltani akarnak, ezen lévből töltenek a' tejbe annak sokaságához képest, egy vagy több kalánnal. A' kik pedig száraz oltóval élnek, abból egy keveset szelnek, ruhába kötik, és madzagon fogva az édes tejbe beeresztik. Az oltó lév nem tsal annyiszor; azért jobb is.

3). Ha a' tűzhöz tett tej tsak kevésbé és lassan melegszik meg: a' sajt belőle tapasztalhatóképen jobb lessz. Ha a' tejet nagyon megmelegítéd: a' sajt igen lyukatsos és ízetlen; ha pedig kevésbé megmelegítéd tsak meg: a' sajt fe-

lette össze esik. A' Svájtzerek akkor töltik az oltó levet a' téjbe, mikor az a' frissében kifejt téjjel egyenlő meleg. A' rendes melegséget lehetetlen elhibázni; ha a' meleg mérőt nem resteljük a' háznál tartani. A' Reaumur meleg mérőjében tizenkettedfél grádsra megyen fel a' kényeső, mikor a' tej a' frissében kifejt téjjel egyenlő meleg. A' Pharenheiténben 57 $\frac{1}{2}$. Tehát midőn a' téjbe az oltó be-tétetik: a' tejnek melegsége ilyen nagy; és lassan mindaddig melegítettetik, míg a' tej mele-gsége a' Reaumur meleg mérőjét a' 40 grádsra felemeli, és ekkor a' víz a' túrótól egyszerre külön válik, és a' sajt készen van.

4). Minekelőtte a' tejbe az oltó betétetnek: igen jól megtörött sőt kell a' tejbe keverni annak sokságához mérsékelve: mert az ekkori sózás által a' sajt mindenütt egyenlő sós lesz, és a' túrónak össze manését is segíti: azért is többször meg kell kóstolni.

5). Mennyi oltót kell a' téjbe tenni, leg-jobb a' tapasztalásból megtanulni. A' kövér tejbe bővebben szükség tenni, mint a' sovány-ba. Rendszerint $\frac{2}{4}$ itte tejbe egy evő kalán gyomor levet, vagy oltót öntünk be. A' mér-tékre azonban szorosan vigyázzunk: mert a' sok oltó, a' sajtot megtsípösíti; a' kevés ped g-izetlenül hagyja.

6). Minekutánna az oltót a' tejes üstbe be-tettem: nyomon elkeverem gyengén, hogy el-elegyedjen a' téjjel, és az üstöt a' tűzről le-vévén 2—3 rét gyűrött posztóval beterítem, hogy a' melegség el ne szálljon. A' betakart üstnek legalább két óráig olly tsendensen kell állani, hogy még csak meg se rezzenjen: mert a' túró az összeállásban megakadályoztatik. Mentől tovább várokódom a' túró megszállá-

sa után, annál több, és jobb sajtot csinállok. A' honnan hibáznak azok, a' kik fél óra múlva mindjárt a' túró kiszedéséhez nyúlnak. Mindenkor bizonyos jele a' savó, a' túró összeállásának. Míg a' savó fehér, tudnivaló, hogy még várakozni kell; ha már megzöldült: bátran ki lehet a' túrot szedni.

7). Rossz sajtnak tartjuk azt, a' mely lyukatsos. Ennek elejét vehetjük azzal, ha várakozunk, míg a' túró magában szépen össze áll. Mikor a' tej össze kezd menni: apró, taknyos, és síma darabotskákba áll elsőben össze, és csak idő múlva keményedik sajtá. Már ha sijetek a' túró kiszedéssel; bizonyos, hogy sok ilyen taknyos darabotskákat szedek ki; a' mellyek, ha sajtnak nyomatnak: elejintén tömöttek nygvan, de kevés idő alatt vízzé válnak, elszállanak, és a' sajtot meglyukasítják. Innen a' sajt ritka, és könnyű is lesz, a' mely mind a' kettő igen rossz jel a' sajtvevők előtt.

8). Mikor már a' túró megszállott, és a' savóban csak imitt amott úszkálnak némely darabotskák, a' túrot ki lehet venni, és szűrő nagy kalánnal az apró darabotskákat hozzá meringélni; és fél óráig fatányéron tartani, hogy a' részetskéek annál jobban össze menjenek. Ekkor az egész darabot annyi részekre szelem tzernával, vagy fakéssel, a' mennyi formát gondolok megtelni belőle. És így tovább.

9). A' ki jó sajtot akar csinálni: az estvéli és reggeli édes tejet öntse össze, és a' felit le ne szedje: ha leszedi, sovány sajt lesz abból; és ezt gyakorolják a' Majorosok közönségesen.

§. 75.

A' Lódi vagy Pármai sajtot így csinálta szemem előtt két Olasz Kanizsán, a' Hertzeg Bathány Svájtzeriájában.

1). Az estvéli tejet minden felestől együtt a' reggeli fejéssel össze töltik, valamikor kővér sajtot akarnak tsinálni.

2). A' sajtsináló szobát nem szereti, ha hideg, és azt úgy befűtötték, hogy a' Reaumur melegmérője a' 20—21 gráditson állott a' falon. Ezen meleg házban mintegy két óra múlva a' tejis ilyen melegségre ment, és akkor az oltót betették, 's mintegy 3, legfeljebb 4 óra alatt a' tej megalutt. A' szoba melegítés sok helyen megtsalt engem, és jobbnak találtam a' tejnek a' tűznél való gyenge melegítését.

3). Mikor a' tej megalutt: egy tiszta nyírfaseprővel az egész masszát mindaddig habarták, míg az alutt tej igen apróra nem tört, vagy graniroztatott; és egy úttal egy kevés jó-féle safrányt törtek meg tejben kalánnal; és azt a' nyírág seprővel egyenlően elhabarván, a' tejes Rézfazekat tűzre tették, és a' melege-dés alatt szüntelen habarták.

4). Mikor a' tej a' melegmérőt a' 36 grá-ditsra felemelte: azt a' tűzről levették, és ismét erősen habarták. E' meglévén ismét tűzre tették, és melegítették egész a' 40. grádit-sig, a' mikor azt a' tűzről levették, és megvárták, míg a' túró a' fazék fenekére leszállott.

5). Ez is megesvén a' fazék fenekén a' tú-rót össze nyomkodták, de hogy a' kéz a' me-legséget elállja, a' meleg savót lemerítette, és hideget töltött helyette. Végre egy ritka sűrű ruhával az egész túrot kimerítettette, és más edénybe tette, savót töltött rá, és nyugodni hagyta 2 vagy 3 fertály óráig, míg a' túró ösz-sze esett, és lyukatsos nem völt.

6). A' midőn már a' túró össze állott: a' savóból kivette, és egy táblára téve megnyom-tatta, hogy a' savó lefolyjon a' túróról.

7). A' túrónak vize elfolyván, azt egy fél flanel abroszba borítva a' formába vitte, és kevéssé megnyomtatta; de innen egy óra múlva ismét kivette, és más kissébb formákba felosztván, alól felül lágy sóval meghintette. A' szózásról azt mondták, hogy ha a' sajt jó akar lenni: azt egész nyóltz hétig minden öt napban egyszer meg kell sózni; és akkor bekénvén az egész sajtot veres földel kevert vajjal, rátsra rakni, és megszáraztani.

§. 76.

A' Méltóságos Gróf Festetits Csáktornyai Svájtzere így bánt a' sajtsinálással; és mint-hogy ezt többször láttam, 's kóstoltam, jobban ditsérem.

1). Az estvéli fejésnek tsak a' felit keveri a reggeli meleg tejbe; mihelyt azt kifejte, beoltja és tsendesen hagyja két óráig; a' mikor azt egy Chocoládé forma habaróval 14 óráig töri, gyengén megsózza, és tűzre tévén, addig melegíti, míg a' savó zöldes lessz. Ekkor a' tűzről leveszi, két kézzel a' túróts össze mor'solja, és összenyomja, hogy a' sajt annál sürrűbb legyen.

Minekutánna a' sajtot egészen össze nyomta: egy alacsony kerék edénybe erősen beszorítja, a' mellynek a' feneke lyukas, hogy a' savó azon kifolyhasson. Ebből az edényből a' Gomolyát egynehányszor kiveszi, megfordítja, és újra erősen bele nyomja, míg a' savó egészen ki nem megy és a' Gomolya, formát nem vesz magának az edénytől.

2). E' meglévén, más napig, vagy míg új sajtot nem nyom, a' Gomolyát ezen edénybe be nyomva tartja, a' mikor kivévén tiszta ruhával beborítja, és egy ollyan magasságú fa
abron-

abrontsal, a' mitsoda vastagnak a' sajtot akarja hagyni, megszorítja, és így körül abrontsolva két deszka között nagy kővel megnyomtatja, hogy a' savó annál inkább kiszivároгjon, és a' sajt össze álljon. Ez a' munka egynehány napig így tart: mert a' ruhát mindennap fel kell szárazzal tserélni, hogy a' savó benne meg ne savanyodjon.

3). Végre a' nyomott sajtot szalma fiüstre teszi, és minden hónapban vajjal megkeni, míg az egészen megkeményedik. Mikor a' sajt már kemény héjt kapott: serpenyőbe teszi a' lágy sőt, megröstöli, megszitálja, és ruháskával dörgöli a' sajtra, mindennap kétszer, a' legrégibbre egyszer egész Szent Márton napig. Ez a' Svájtzer sajtnyomás módjával igen meg egyezik.

4). Legjobbnek találtam azt a' sajtját, a' melyet Augustustól fogva Szent Márton napig tsinál, és okát abban kerestem, hogy a' tehenek a' sarjútakarás után a' réteken és kukorictza tallón jártak.

§. 77.

A' Cestriai sajtnyomás a' két mondattaktól sokban különbözik; de jóságára nézve is elsőnek tartatik Európában: egyikért azért, hogy igen nagy, némellyik 100 fontot is nyom; másikért ezért hogy ha részekre metszetik is, míg tsak a' darabjában tart, mindég puha és szívós csinálása ez:

Az estvéli és reggeli tejet össze töltik, és annyira megmelegítvén, hogy az a' kifejt tej melegségével egyezzen, a' leves oltót a' tejbe beteszik, és minekutánna a' tej meg alutt, tűzhöz teszik, és addig melegítik, míg a' túró a' savótól külön válva az edény fenekére le nem

száll. Ha már a' túró össze állott, azt nem szokták eltépni, hanem inkább kegyetlenül össze nyomják, és meggyúrnák. A' melly véghez menvén, azt formába ütik, megsajtolják, és innen kivéven tiszta ruhába takarják, 's újra sajtóba vetik, még pedig minden fél óra múlva egyszer, és így 24 órába 48-szor teszik újonnan sajtóba, hogy a' sajtból még csak az utolsó tsepp savó is kimenjen.

Az alatt míg a' sajtolás tart: tiszta fa edényben elkészítik a' legerősebb sósvizet, úgy hogy a' friss tojás benne ússzék. A' sajtóban megnyomott sajtot ebbe a' sós vízbe teszik, és 10 – 12 napig bent tartják, és napjában egyik oldalról a' másikra kétszer megfordítják. 12 nap múlva onnan kivesszik, és mértékletes helyen rátsokra helyhezteszik, a' hol minden harmad nap legalább egyszer megfordítják. A' Só úgy megszorítja a' sajtnak színét, hogy a' vaj épen ki nem gőzölöghet rajta. Ezen felül a' sajtot Irósvajjal is be szokták kenni gyakran, hogy annak a' béjja megtserepesedvén meg ne hasadozzon. Így megkenve elteszik arra a' helyre, a' hol azt tartani szokták rátsra.

Kivált arra szorosán vigyáz az Ánglus, hogy a' sajta meg ne repedezzen. A' belső megrepedés abból származik, hogy a' sajt igen taknyos korában nyomatván formába, a' mint mondtam, sokan hirtelen viszik hidegre. Mellyre nézve a' friss sajtot, mind addig lágy meleg helyen kelletik tartani, míg izzadni meg nem szűnik. Ezt az izzadságot nem jó letörlni: mert az tsupa vaj, a' mellynek a' sajtban kell maradni. Én ezt a' sok forgatással járó sajtot is tsináltattam több Majorokban: de az olyan se volt, mint a' Csáktornyai Svájtzer sajta. A' sósvízbe áztatást, és a' sajtnak me-

leg helyen való tartását, míg az megszikkadt, jobbnak találtam a' lágy sóval való bedörög-lésnél.

§. 78.

Miképen vegye a' Gazda a' tehéntartásnak hasznát tejben e', vajban, avagy pedig sajtsinálásban? e' következő Calculus megmutatja:

1). A' legjobb teheneket egyik elléstől fogva 280 nap lehetvén fejni, közönségesen; fel lehet venni, hogy egy tehén ad egyre - másra öt ittze tejet sok Svájtzeria per mediam proportionalem 8 itszét ad (mindennap, és így 280 nap alatt 1400 itszét.

2). Minden 6 ittze jó tejről le jön két ittze tejfel, és így 1400 ittzeről 466.

3). Három, legfelebb négy ittze tejfelből lesz egy font írósvaj, és három font írósvajból két font olvasztott vaj: következésképen 466 ittze, tejfelből lesz 155 font írás, vagy 103 font olvasztott vaj.

4). Ha ezt a' Gazda keveselli, és vaj helyett kövér sajtot csinál: négy ittze tejből szokott egy font sajt lenni; de ennek egy harmada, sokszor fele elapad. Mégis legjobb gazdaság.

5. Ha tejül és tejfelül nem lehet a' tehenek hasznát eladni: a' mi csak a' nagy városokban eshetik meg.

VIII. SZAKASZ.

Az Ökörről.

§. 79.

Ötödik nevezetes haszna a' Marhatenyésztetésnek, a' Jármos, és Gőboly - Ökör. Melly dologra ezeket tartom megjegyzésre méltóknak:

1). Mentől jobban telelnék a' rügött borjúk, annál nagyobbra nevedednek; de mikor a' szarva nőni kezd, annál fogva nem kell őket húzni vonni: mert az elhajól, és tsúnya leszsz.

2). Tavasszal esztendő's korokban, midőn az idő nem komor, legjobb őket kiherélni. A' színre igen vigyázván mind a' vevő, mind a' Cseléd, bikának a' tiszta fejr borjúkat, ha különben hosszú derek van, szokás meghagyni; a' hamúszín szőkék pedig járomba kiheréltetnek. A' tiszta feketéket, noha erősek, a' bogár nagyon marja. A' bikának féltökit ki szokták venni. Így fejéreknek lesznek és termékenyebbeknek tartatnak. Illyenkor megis bélyegeztetnek sütéssel: de könnyebb harmadfű korokban a' bélyeget szarvokra sütni.

3). Mikor a' Tinók négy esztendőt értek, legalkalmasabbak arra, hogy járomba betanítottassanak, ezen az időn felül nem örömet tanulnak.

4). A' tanításra a' híves napokat kell választani; mert különben a' fájdalom és meleg nagyon megtikkasztják a' tinót. Az őszi idő legjobb.

5). Ha tanítjuk, mindég tanúlt ökrök után fogjuk őket, és a' tehert azokkal vitessük; a' tinók pedig csak járni tanuljanak: mert ha nagy terhet vonatunk vele; időnap előtt elromlanak.

6). Ha az Ökör a' járóban hat esztendőt szolgált, meg kell hízlatni. Öt hat esztendő's korokban legdrágábban megfizetik őket, hajó jármók, nagyok, és szépek.

7). A' dolgozó Ökörtől nem kell a' szénát, kivált tavasz felé kimélleni; mert másként az ekét nem bírja, és egész nyáron ha jól tarta-

tik is, ha tsak nem hever, fel nem veheti magát. Sőt egy jármos Ökörre esztendőt által 8—9 fontot szoktunk számlálni: szénát pedig jó két szekérrel, a' melly 20—24 mázsát nyom.

§. 80.

Minekutánna az Ökrök a' járomból kivénültek, megszoktuk őket hizlalni. A' kivert ökrök vagy zöld fűvön, vagy télen által sarjú, széna, és daráltal hizlaltatnak. A' mellyek fűvön híznak, sőréknek, az egészen hízottak pedig göbölly Ökröknek neveztetnek.

Az Alföldön a' söre tartás leghasznosabb. Más részeiben ellenben az Országnak, a' göbölly tartás közönséges.

Göbölly-ökröket kiváltképen azoknak javasolom, hogy hizlaljanak, a' kiknek a' trágyára szükségek van, szénájokat, sarjujokat, és felesleg termeni szokott hajdinájokat, árpájokat, és kukoritzájokat nem tudják másképen haszonnal pénzzé tsinálni, hanem Göbölly ökrökkel étetik fel. Ezen Gazdaság folytatására ezeket kell megtartani:

1). Nagy és tsontos marhák vetessenek össze: mert ugyan annyi eledeltől, a' nagy Ökör nagyobbat hízik, mint a' kitsiny.

2). A' marhák egészségesek legyenek, a' mellyet eléggé megmutat az, ha szemei elevenek, inye piros, fogai épek, ha a' nyaka meg szoríttatik nem kehel, lapotzkáján és farkatövéen hús van, és talán a' bőr a' hátáról is felválík, a' mi ritkább.

3). Legjobb azt megtanúlani, hogy a' Vevő, tsupa szemével is megmérhesse, mennyit nyom, ez, vagy amaz Ökör. A' melly pár ökör elevenen 20 mázsát nyom, úgy lehet tartani, hogy kivágva fog tenni 10—12 mázsát. Illyen

Ökröket szokás Göbolyre össze venni. Ezek ha jól kihíznak, elevenen fog egy pár 24 mázsát nyomni, és kivágva, vagy feltisztítva 14—16 mázsát. Ha ezt tudja a' Gazda már felvetheti a' húsnak folyó árából mit fognak az idén a' mészárosok egy pár hizott Göbolyért adni. A' Velentzei, és Trieszti Kereskedők az előtt eleven mázsára szerettek alkudni, és 12—24 órai koplalás után mérték meg az eleven Ökröt. Mentől hizottabb az Ökör, annál igazabb az, hogy az eleven marha egy harmad részszel nehezebb, mint a' levágott.

4). A' hizlalni való Ökröket páronként kell össze szedegetni kezdeni, és falkástól eladni. A' kinek nyári legelője van Februariustól fogva egész Augustus végéig száraz ökröket szed össze, és a' heverteken a' szántást feltserélve elvégezi; de a' ki csak szénára szed Ökröket: September elejétől fogva Novemberig füves Ökröket, vagy a' mint mondják Sőreket szed össze.

5). A' füves Ökör ugyan drágább, de hamarabb meghízik, minthogy teste már meg van puhúlva.

6). A' ki Ökröket szed: jó istállója legyen készen. Mitsodás az istálló, a' hol a' Svajtzériáról volt a' szó, elbeszéllettem, és a' Göboly istálló attól csak abban különbözik, hogy egy tehénnek hosszára 6, szélességére 4 láb helyet hagyunk; az Ökörnek pedig hosszára 8, és szélességére 6 lábat számolunk, mivel sokat fekszik.

7). A' Göboly hizlalást három bizonyos időre szokták a' Gazdák felosztani. Az első idő 3—4 hét, a' melyben a' marha sarjút eszik, és kitisztúl; a' második, ha a' Kereskedő későre váratik ugyan 4 hét, a' melyben a' Mar-

ha jóféle szénát eszik; és a' harmadik 6 hét, a' mikor az Ökrök daráltat esznek a' széna közben.

8). A' hizást a' jó eledel, és a' Marhával való jó bánás nagyon segítik. E'hezképest:

9). Ha a' gabona drága, a' legoltsóbb nemekkel kell a' hizlalást kezdeni.

10). A' Göbölők November első napjain köttetnek istállókra, olly móddal, hogy a' Marhák mind egyenlő nagyoknak találtsanak.

11). Az aprókat jobb a' füről, mint Sőrét eladni: mert a' vevő a' Göbölők közül kiszokta hányni.

12). Míg az Ökrök meg nem telnek, 's neki nem kényesednek, több ízben kell nekik, mind a' sarjú, mind a' széna portziót elejikkbe rakni, azután elég napjában őket kétszer etetni, és a' többi órákon heverni hagyni.

13). Az istálló meleg lehet, de csak úgy, hogy a' Marha meg ne izzadjon benne.

14). A' Marha első lábai alatt a' föld, vagy hidlás 3 tzóllal nagyobb legyen, hogy róla a' vizellet lefolyjon.

15). A' Marha alá minden nap kétszer friss szalmát kell az etetés alatt teríteni, és a' trágyát minden reggel kihányni.

16). A' Sót minden harmad nap a' Marha elejébe kell tenni. Így húsz Marha egy héten öt fontot fog felnyalni.

17). A' lekötött marhát mindennap meg kell vakarni, és mikor kifosta magát a' sarjúzás után, meg mosni, 's utoljára is egyszer.

18). Ha a' Marhák füvesek, elég őket két hétig sarjúzni.

19). Harmadik hétben már tiszta szénát, vagy Lóhert keverve kapnak a' Marhák.

20). Az etetés ideje reggeli 7—8 és délutáni négy óra.

21). Egy marhának egy etetésre hat font szénája, vagy sarjúja van, eleinte ugyan nyolcfontat is megeszik.

22). A' szénázásnak négy hét alatt legfeljebb vége lévén, az Ökrök daráltat kapnak.

23). A' darált, hajdina, árpa, és kukoricta felében megfőve, és megsózva, így hamarabb, és jobban hizlal, mint nyersen.

24). Én minden másfél Pozs. köből jóféle darálthoz 3 köből szalma szetskát kevertetek meglotsolva, és ebből adatok egy ökörnek reggel is, és délután is 8 ittzés tál kevertet, és így egy nap 16 ittzét. Mikor ezt meg teszi a' Marha, így megittatom mind egyszerre gyenge hideges vízzel, és az ivás után minden Marhának ismét egy egy font szénát adatok, és ez délután is megyen. Az itatáshoz több csebrek, dézsák vannak készen, a' mint az ökrök többen vagy kevesebben vagynak lekötve, és több Gőbölösök. A' hizlalás annál jobb, ha a' víz a' vállún foly be az istálló egyik végén, és a' másikon ki. Így 12—15 Marha mellé elég egy Gőbölös.

25). A' szénát ha annál jobb is, nem teszi meg a' hizott kényes Marha egészen: azért az izéket minden etetés előtt kitisztítatom a' vállúkból, és a' Birkáknak, vagy más marhának hordatom.

26). Sok Marhának kanállal kell az őrlött sót a' torkába rakni, és nyalni nem tud, vagy nem akar. Két evő kanál só elég egy marhának egyszerre.

§. 81.

Ezen elől adott rendtartások mellett az Ökör illendően meghízik 10—14 hét alatt annyira, hogy a' Mészáros párját áltáljába kivág-

va tizennégy mázsára betsüli, ha az Ökrök csontosak.

Ennél a' hizlalás módjánál van még jobb is: de mivel a' Bétsieknek semmi Concurrens társok nem lévén, a' húst úgy limitálják, hogy ők nyerjenek, és mi veszítsünk, a' hizlalás egészen megtsökött, és csak a' magános Gazdák javítják meg jármos ökreiket darab időtől fogva.

IX. S Z A K A S Z.

A' Szarvas - Marhák' Nyavalyájáról.

§. 82.

Mentől tovább megyen a' Szarvas-Marhák' körül való tapasztalásom, annál inkább meggyőztetem a' felől, hogy a' Marha orvoslás igen gyenge, és nagy részént fundamentom nélkül való sarkalatokon áll; és ez mind addig is úgy marad, valameddig az Orvosok csak Orvosok maradnak, és egyszer'smind Mezei-Gazdák nem lesznek, hogy ekkor a' mindenféle előfordúlható esetekben több száz darab Marhák lévén kezek alatt, ha mind szerentsétlenül is elejinten, több betegeket szabadon, 's betsületek elvesztése félelme nélkül, a' próbák veszedelme alá kитеhessenek, 's a' mit tsalhatatlannak tapasztalnak, feljegyezzék 's közre botsássák.

Ítéletem szerint a' volna a' próba tevésekben a' legfőbb tziel, hogy ez, vagy amaz nyavalyának, olly tsalhatatlan és szembetűnő esmértető jeleire akadnának, hogy azokat a' szegény Mezei-Gazda is egyszerre megismérhetné.

Ha egyszer a' jegyek bizonyosok, és szembetűnők volnának; úgy nemcsak az Orvosok,

de magok a' Mezei - Gazdák talán még hamarább találnának Orvosságot a' megesmért nyavalya ellen.

§. 83.

Én mire mehettem tapasztalásimból felebb igazán kimondottam. Meglehet hogy hibázok, de mind addig nem vétek legalább, míg kételkedem állításaim felől is.

Ezen magam egyenes kinyilatkoztatása szerint, én előttem, még egy tsalhatatlan Marha orvosság sints tudva; mert a' nyavalyákat minden tudományom mellett is, nem mindenkor, se nem mindeniket tudom megkülömböztetni. Mindazáltal ha megkérdettem ez, vagy amaz esetben, 's mitsinálók midőn a' Gulyában Svájtzeriában, és az össze szedni szokott meddő teheneken, 's jármos, és Göbböly Ökrökben betegek vagynak ide írom minden eltitkolás nélkül:

1). A' járvány nyavalya ellen, a' mit közönségesen marha dögnök tartanak, tsak prae-servatívákkal élek, és mihelyt azt látom, hogy a' száraz tél után, ugyan száraz tavasz következik, és van: a' házielő orvosságokkal annál inkább kívánom a' nyavalyáknak elejét venni. A' Praezervatívák ezek: a) a' jó víz, melyre nézve a' kútakat minden legelőkön szaporítatom, és egész nyáron kétszer is kitisztítatom. b) Ha a' fekvés megengedi, déllőbe legalább mindég folyóvíz mellé hajtatom a' Marhákat, és mindennap megúsztatom. c) A' szeledebb Marhák szájját nyárban minden hónapban kimosatom sós etzetes vízzel. d) A' Marha-pásztorokat arra szorítom, hogy a' Marhát állóvízből itatni ne merészeljék: hanem kútból, vagy folyóból mindennap háromszor

itassanak, és a' vállukat tisztítsák minden ita-
tás előtt. e) Az istállókból, és aklokból mihelyt
a' Marha ki megyen minden trágyát kitisztíta-
tok. f) A' Marha' eledelét, és kivált a' sót rende-
sen kiadatom. g) Tavasszal sót égettetek, azt
megöntöztetem erős égett- borral, és megke-
vertetem bűdöskő virággal. h) A' Marhákat
több tsapatokban legeltetem. Ez régi jó rend-
tartás a' Gróf Festetits háznál, és követést ér-
demel.

Ez, az az egész mesterség, a' melly a' múlt
veszedelmes esztendőkhben a' Marhákat úgy
megőrizte, hogy annyi sok közül tsak 17 Gő-
boly, 42 Maddó, és 2 öreg Svájtzer tehen, a'
mellyeken eret próbáltak nyittatni, vagy szü-
gőkbe szőr kötelelet vonatni, esett el.

2). Ha az idő forró, a' legelő elégett, a'
hernyó sok, és méltán félek a' tüdő gyulladás-
tól, ismét a' jó ivó vizet sürgetem tsak, és ha
megesik, hogy valamellyik bádjadni kezd, azt
külön szakasztatom, salétromos vízzel itatom,
a' mellybe valami rozs liszt is van keverve, és
ollyan eledellel tartatom, a' mit nem kérőd-
zik. Néha, ha a' tüdő-gyulladás tsak nem bi-
zonyos, szőrkötelelet is vonatok (de ritkán) a'
Marha' lebenyében keresztül.

3). Ha a' Marhák' szájja kezd fájni, azt
sós fokhagymás etzetes vízzel mosatom, és a'
sebeket sós mézzel kenetem. De néha a' miatt
fáj a' Marha szájja, hogy az árpája megfásult,
és hegyes, fekete, kemény, mint a' zab. Ezt
a' meddig kemény: ollóval el kell metélni. 1818-
ban ez a' szájffájás neme körültem igen erőt
vett, míg észre nem vettük. Miatta a' Marha
elszárad: minthogy nem ehetik.

4). Ha a' Marha lábfájást kezd a' soká tartó szárazság miatt kapni: azt akár melly meszsze is folyó víz mellé hajtatom, és minden nap abba állítatom; de ha már a' dagadás, vagy gyulladás szembetünő, a' sebes lábakat glét, vagy a' mint mások nevezik, ólom etzetes vízzel mosatom: de későbbben jobbnak találtam a' zöld gálitzkővel etzettel való mosást.

5). Ez a' nyavalya némelykor a' Vérhasnak Előpóstatja. Ezt tapasztaltam 1793. és 1800. több szegény emberek Marhájikon. A' Vérhas ellen, míg az, tsak hasmenésből áll, én minden Marhának egy árkus itatós papirost főztek meg egy itze édes tejben, és azt töltetem a' torkába. A' Borjúknak félárkus papiros és egy meszszyel tej elég. Ezt két három nap éh gyomorral vetetem be egymás után. Ez 1800. esztendőben használt; de 1814-ben, a' midőn ősszel igen erős hasmenésben szenvedtek a' Fejős-tehenek, a' közönséges keményítőt jobbnak találtam. Egy kis össze marokkal jól eláztatván vízben elég egy Marhának. Ha sűrűbb hamarább használ.

6). A' Vértályog, Rögény, vagy mások szerint Rögénts, olyan nyavalya, a' mellyben gyakran a' Marha köldöke körül egy kemény, és tüzes daganat támadván, a' marha testét a' vér elborítani látszatik; mert az egész teste megkékül, és a' barom hirtelen eldöglik. Ha ezt a' nyavalyát kezdetében észre veszem: Lenmagot töretek, azt tejben megfőzván ruhára kenem, és melegen a' tüzes daganatot ezzel burogotom. Ettől néha eloszlik, néha meggyül, és kifakad, 's a' Marha kigyógyul; de sokszor nints orvosság.

7). Ha a' Marha körmeközi kiromlik, mint a' sáros esztendőkben: azt elébb gálitzkőves

etzettet kimosatom, és igen sós hájjal betömetem, és köttetem. A' Béka-var, a' kék galitzköves tejfeltől meggyógyúl.

8). Ha a' Marha egészséges, de a' szeme foly, lágy sőt fúvatok belé, vagy sós hideg vízzel mosatom többször.

9). Ha a' vizes fűtől a' Marhát a' megszorúlt álló levegő felfűjja; gyakrabban tsak egy pohárka égett-bort adatok be neki, és gyengén hajtogattatom az udvaron, míg a' szelek megindúlnak: ha ez nem használ, a' ganajat vetetem ki a' Végbélből. Ez soha se tsal.

10). Ha a' Marha nem vizelhetik, megpróbálom a' Marha' testét lágy meleg vízzel anslágotlatni: ha e' nem használ, tálmósó fűből (*Equisetum*) tsináltatok neki herbathét, és azt itatom meg; vagy kő-olajat adatok be; és ez legjobb, ha kéznél van.

Az Ökrömnek azonban legbizonyosabban használt, ha egy vékony; de erős veszsőt, gyenge ruhával körül tekertem, és ezzel a' tsókibe benyúlátván azt kitisztíttattam. Az Ökröt ilyenkor bizony le kell dönteni.

1806-ban a' szomszéd Helyeken a' Tüdő-gyuladás igen nagy mértékben kezdette magát mutatni. Eljöttek hozzám, és addig ismíg Kani'sáról minden konyha-só, és vitriól savanyút elhozathattam, az itató-válluba több itszesós etszetes vizet tölttettem. Ezt a' Marha a' nagy szomjúság miatt örömetst itta, és egy akó gyümölts etzet sok vízzel gyengítve estvéig elfogyott. Másnap a' só, és vitriól savanyú megérkezett, mintegy hat font. Ebből minden Marhára két lótot önttettem a' válluba, és rá friss vizet, úgy hogy az ital tsipős savanyú lett, de tsak kevéssé. Huszonnégy óra múlva

a' nyavalya tágitott: de 15 darab azok közzül, a' mellyek már genyetségesek voltak eldöglött.

1800. A' Vérhas ellen valamennyi vadkörtvélyt, szárasztott kökényt, és Berkenyét nálunk találtam, össze szedtem, megfőztem, és vállukba töltettem. A' marhamegitta: mert ebben a' nyavalyában a' Marha igen szomjús. A' fiatalnak használt, és hihető a' többinek is használt volna: de nem volt mit adni bőven. Ezeket hát a' Gazdák bőven tartásák, és félre tegyék.

Végre a' kénytelenség a' Linne orvosságát is a' disznó ganajat megpróbáltatta velem. Ezt ruhába kötve jó bőven a' vállúba tettem, és rá vizet húzattam, és mikor a' víz már jól megveresedett tőle, a' betegeket rá hajtattam. Úgy látszik, hogy tsak ilyen orvosság sints a' Vérhas ellen: de azért nem tsalhatatlan. A' mint felebb mondám, míg a' Marhának tsak a' hasa megy; de még a' ganaj nem véres, nem bűdös: a' közönséges házi keményítő, vízzel sűrűen feleresztve, és meszsze-lyenként a' Marha torkába töltve tsalhatatlan. Illyen a' Mák is megtörve, és ha kitől kitelik mézzel elegyítve, és vastagonn kenyérre tapasztva bizonyosan használ. Mind a' két orvosságot Marhatartó Pásztoroktól tanultam, és 1811-ben 's 1818-ban használtam.

Én Veterinarius nem vagyok: de a' mint hozzá vetek, a' vad gyümölds szorító szer (Adstringens). A' keményítő pedig, és Mák felívó (Absorbens). Az embereknek is az említett nyavalyákban tsalhatatlan.

Közlöttem én ezeket egy Hazebeli Veterinariussal: 's kértem, hogy: Mellyik szer, és mikor jobb? Van-é ezeknél jobb? vagy meg kell-é az Absorbens és Adstringens szerek mel-

lett maradni.“ Levelemre nem is felelt. Hihe-
tő azért: hogy methodice nem tudok írni.

11). Haseb van a' Marha testén, vagy azt
a' másik a' szarvával meghasította: a' sebet
etzetes vízzel kimósatom; ha az etzetbe grispan
kevertetik: hamarább használ. A' terpetin olaj,
a' legtsunyább sebet is be gyógyítja, és ez
soha sem tsal.

III. R É S Z.

A' Juh vagy Birkatenyésztetésről.

Ez előtt 28 esztendőkkel én azon ipar-
kodtam, mind írásommal, mind szorgalma-
tossággommal, hogy a' Birkatenyésztetést mind
nagyobbira kiterjesszem: mind a' külső Or-
szági selymes fajtokat, ha mind nagy költség-
gel is behozatni javasoljam, és ez által a' gyap-
jút megneemesítsem. Az ólta a' külső Posztók'
kitiltása, és a' több helyeken felállított szövő-
székek a' Hazai-gyapjúnak árrát felemelvén,
a' Magyar Gazdákat oda vezette, hogy a' Bir-
katenyésztetést fő tárgynak tették, és Nyájjai-
kat nagy részben megneemesítették.

Tapasztalásomból tudom, hogy a' Birka
szám most négy annyi; sőt több volna, ha a'
Himlő, és az 1816. Januariusi tapasztalatlan
havas hideg szél egynehány milliót el nem
temetett volna; mert 1790-ben volt, és a' gyap-
jú úgy meg-javíttatott, hogy annak az árra
most ezüst pénzben is, legalább négy öt an-
nyi, mint még 1792-ben is volt.

§. 84.

Ez okon méltán fellehet azt a' kérdést ten-
ni: kell-e a' Birkatenyésztetésnek még nagyobb

kiterjedést adni? és valyon az nintsen - e a' Mar-
hatenyésztetés' romlására?

Annyi bizonyos, hogy a' Göbolybizlalás,
a' melly egész 1805-ig fő, és közönséges tárgy
volt a' Tenyésztetésben, alászállott; és ez ál-
tal a' hús, fagygyú, szappan, lábbeli, 's több
e'féle mód nélkül megdrágódott.

Az is bizonyos, hogy általjában a' Gön-
dör - birka, a' Fürtös - birkát, vagy Júhot an-
nyira megfosztotta, hogy a' Pokrótz, Guba,
Szűr 's a' t. (a' mellyek ebből készülnek, és a'
köz embernek egyedül való ruházatja) belső
betsét sokkal felebb haladta, mint a' jóféle
Posztó.

Az is bizonyos, hogy a' mi selyem gyap-
júnk, a' magános Tenyésztetőknek pénzthozó:
de a' Szarvasmarha tenyésztetéssel, a' melly-
ben az Országnek minden tagjai részt vehet-
nek, ingyen sem érkezik fel: és a' valóságos
haszon nem a' Tenyésztetőké, hanem a' külső
Posztó - Fabrikáké. Azomban ez az egész kér-
dés a' Haza gazdálkodására tartozván, én ad-
dig is, míg oda érek azt mondom, hogy a' Bir-
katenyésztetésnek nagyobb kiterjedést tsak az
adhat, a' kinek Gazdaságában, ez által a' Mar-
hatenyésztetés nem hátráltatik. A' gyapjú ne-
mesítést pedig a' nagy Birtokosok minden má-
sok kára nélkül folytathatják: sőt a' Haza ja-
vára nézve tartoznak is.

§. 85.

Minthogy azonban a' gyapjú nemesítés
tsak ott éshetik meg, a' hol ahoz kapitális, és
illendő, 's elég legelő van: nem szükség, hogy
minden apró Birtokos, és Jobbágy, a' Göndör
és Fürtös birkákat a' Spanyol birkán való ka-
pás-

pással az ordinari, és szür-posztónak kárával előlje.

§. 86.

Jobbára a' Magyarok három különböző szőréű birkákat tenyésztetnek. Az első az úgy nevezett Spanyol, vagy Merinos. A' második a' Göndör, vagy Német birka: a' harmadik pedig a' Fürtös (Strepsiceros) Juh. Ennek elfogyása a' Kordoványt, és Fürtös bundát is megdrágította, az említetteken felül.

A' Birkatenyésztetésre e' következők kívántatnak:

1). A' Legelő. 2). A' selyem gyapjús Birkának megszerzése. 3). Ennek különös tenyésztése, vagy gondviselése. 4). Teleltetése. 5). Használása.

I. S Z A K A S Z.

A' Juh, vagy Birkatenyésztetésről.

§. 87.

Első sarkalatja a' Birkatenyésztetésnek, a' jó, és elegendő nyári Legelő, a' mellyre ezeket kell megtartani:

1). A' Birkák természet szerint a' magas, szellős, és rövid ösztövéfűvet termő legelőket kedvelik. A' hol ilyen nints: nem is kell birkát tenyésztetni.

2). Ezen legelők többfélék; úgymint: a' ritkás, és tiszta erdők; vagy Jóták (mert ha azok sűrűk, és kivált sok tuské bokrok vagnak rajtok a' gyapjút kitépik) az ugarok; míg fel nem kevertetnek, és a' megkaszált parragrétek.

3). Ezek mind egy határban ritkán találtnak együtt. Erre nézve minden sereget is több részekre szükség felosztani. A' nöstény vagy fijasbirkák a' nöstény-toklyókkal, és idei Báránnyaikkal más, és a' legtermékenyebb, de száraz legelőket járják. A' toklyó ürük, és Kosok más pásztor alatt hasonló jóságú legelőkön legelnek. A' tsetstől elválasztott bárányok harmadik bőjtár keze alá adatnak, és a' pénzrevaló vén mustra nöstények, és öreg ürük a' kihányott kosokkal együtt, a' legfűvesebb legelőkre veretnek, ha szinte mételyt kapnak is; mivel őszszel úgy is lemetszetnek.

4). Mindenik Legelőn megkívántatik, hogy tiszta forrásvíz, vagy ha e' nem lehet, kútvíz találtassék. A' Birka ugyan keveset iszik; de azért a' mit iszik, annak jónak, és tisztának kell lenni. Erre nézve őket nyárban idején reggel a' vízfelé kell hajtani, de erőltetni nem szükség: mert a' mellyik szomjús, a' meg fog állani, a' többi pedig odább négyen, és némellyik egy hétig sem iszik. A' sok ivás a' mételynek jeléül tartatik.

5). Mig a' harmat fel nem szárad: nem lehet a' birkákat legelőre hajtani; sőt a' harmat felszáradás után is, ha a' legelő pókhálós meg kell előbb a' sereget rajta kergetés nélkül forgatni, hogy lábaival a' pókhálót letapodja. Egy öreg Juhászárol emlegetik a' többi közt, a' ki harmaton sohase legeltetett, és juhait mindenkör egészségesek voltak. Szokása e' volt, hogy juhait estvére béhajtván, minek előtté maga lefeküdt; juhász botját elhajította az Udvarra, és reggel csak azt nézte, harmatosé a' botja, vagy nem? Ha nem volt, nyomon kihajította a' nyájját. Mikor öregségében kédezték mitsoda mesterséggel orvosolta juhait

olly hasznosan, hogy sok esztendőök alatt is azok mindég egészségesek voltak? azt felelte; a' botommal.

6). Tíz órákor délelőtt a' birka odahagyja a' legelést, és kérődzni Déllőbe sijet. I. genjő, ha a' déllőben árnyékos vénfák találtnak: mert ezen állatoknak a' fejek lévén gyenge, azt egymás aláis dűgdossák kinjokban.

7). A' jégeső után mind addig nem lehet a' birkákat legelni hajtani, míg a' jég el nem olvad, és a' fű meg nem szárad; úgy szinte a' hóharmatnak, vagy zúzmaráznak tökéletes felszáradását is meg kell várni.

8). Tavasszal, és ősszel, ha a' legelőn nintsen fű: a' birkát oda haza jól kell tartani; és estve is enni adni, hogy a' mezőn ne koplaljon.

9). Ha egyéb nem, legalább a' szabad levegő, és testnek mozgatása egészséges állapotokat a' birkáknak nagyon segíti. Mellyre nézve tavasszal is, mihelyt tsak az idő nyílik, ki kell őket hajtani; sőt ha száraz tél van, a' birkákat szükség kintjáratni. Az Uj-jítók ezen fogás ellen, károsan dolgoznak.

10). Mikor a' Juhok a' Legelőre hajtattak, arra vigyázzon a' Juhász, hogy azokat délelőtt egyhúzómba mindég napnyugotnak hajtsa tsendesen, hogy a' nap a' fejeket ne süthesse; délután pedig fejjel mindenkor napkelet felé, hogy a' Napfény fartól süsse őket. Nevezetes és orvosolhatatlan nyavalyájok a' Juhoknak, a' megkeringősödés; e' pedig az újabb tapasztalások szerint, egyedül a' nagy hőségtől származik. Ugyanis, a' bizonyos, hogyha a' megkeringősödött juhnak feje felnyitattik: abban valami vízzel tele hólyag tállattik. A' Hólyag bizonyosan élő-állat, a'

melly magát az agyvelőből táplálja. Ez az állat a' nagy melegség idején szokott a' tojásból kikelni. Illyet találtam a' megbolondult lovak fejében Alsokban 1818.

11). A' Birkásnak esmerni kell, mellyik a' jó legelő, hol teremnek ártalmas, és hol hasznos fűvek? A' fák alatt ugyan, sok helyen akkor is talál a' birka eledelt, mikor a' mezők másutt kiégtek; de a' fákról azt jegyezzük meg, hogy ne víz mellett nevededő fajták legyenek, mint a' fűzfa, vagy Egerfa: mert azok alatt a' föld mindenkor nedves. A' nedves helyen termett fűvek pedig a' juhoknak veszedelmesek.

12). Soha meg ne engedje a' Juhász, hogy a' Juhok homokba, vagy nedves helyen megfeküdjenek: mert a' gyapjúnak mind a' kettő káros, sőt az egészségnek is.

13). Magok a' Juhászok azt mondják, hogy a' juhok sehol olyan örömet, és hasznosan nem legelnek, mint a' hegyoldalakon: a' mellyből ez a' kettő következik: a). Hogy ott a' legelő legjobb. b). A' fű is leginkább a' juhok természetéhez való. E' mindenütt ki nem telik: mert az Alföldön tsak halmokat is nehéz találni. Tehát

14). A' juhok jól érzik magokat a' száraz természetű pusztákon, és legelőkön is, a' mint közönségesen lehet tapasztalni; és ilyen helyen a' gyapjok is sokkal jobb: mint ezt Fejér Vármegyében szembetűnőképpen lehet tapasztalni.

15). Mentől apróbb, 's szálkásabb természetű a' pá'sit, annál kedvesebb eledele a' Juhnak. Mikor már a' fű (őszre kelvén az idő) megsárgúl, a' juhoknak ártalmasnak tapasztaltatott.

16). A' levesfűvekkel úgy kell a' birkákat legeltetni, hogy harmaton odasohase hajtsón a' Juhász, sem akkor, mikor a' Juhok nagyon éhesek, annyival inkább ne engedje magokat tele enni, 's legalább fél óránál ebből inni az ilyen fűre.

17). A' Lóhert a' Juhok is nagy gyönyörűséggel eszik, ha kaphatják, hanem a' Juhász a' tsak most mondott feltételeket a' Herére nézve, még szorosabban megtartsa, mint akármelly leves természetű fűre nézve is. Külömben a' Herében lappangó alló-levegő a' juhot felfújja, és ha a' Juhász nem tud rajta segíteni, a' bendőjét is kiszakasztja. A' Herés réten vigyázzon a' juhász, hogy valljon a' jól tartott juh ganajolhatik-e? Ha nem: siessen orvos-sághoz nyulni, mert a' juh szorulásban fog elveszni. Orvosságok helyett így tselekedjék. 1). Kergesse a' juhot darabkáig, talán, a' megmelegedés, vagy erőlködés, a' végbél hurkát is megnyitja. 2). Ha e' nem használ, úsztassa meg azt. 3). Ez se használván, valami gús-veszszőből tsináljon a' juhnak zabolát a' szájába. Természet szerint az ettől kívánván megszabadulni, vitzkándozni fog, és hánykodni, a' melly miatt a' végbél megnyílik. 4). Utolsó orvosság az, hogy annak végbélből az ujjával, vagy valami keskeny kalánnal a' ganajat vegye ki, a' többiek osztán magoktól megindulnak. Ezt a' ganaj kivevést, magam legtöbbször próbáltattam a' juhászszal; és jónak tapasztaltam.

18). A' vizes legelőkön szemlátomást elgyengülnek a' juhok; és megbetegesznek. Azérs is némellyik az Aklokban Lóherrel próbálják tartani, és a' Lóhert szénával, vagy tavasz szalmával szetskának vágatják nekik.

19). Hogy a' Juhok a' szagos és fűszeres plántákban gyönyörködnének: magam tapasztalásából nem igaznak állítom.

20). A' követseken tisztán tsergedező Patlak tagadhatatlan, hogy a' juhoknak legegésesebb; utánna a' folyóvíz. Ezeknek nemlétében a' nagyobb kifolyó tókból való víz szennyvedhető. A' kútvíz, úgy nem fog ártani, ha kimerítettén, darab ideig a' szabad levegőn hever. Az állótó, és motsár vizek, valóságos mérgek a' juhokra nézve: mert a' melly juhok állótóból isznak, májjok tele van métegyjel, és ez gyakran járvány nyavalyává változik.

§. 88.

Második Sarkalatja a' Birkatenyésztetésnek, a' jó féle tenyésző fajtáknak megszerzése, vagy nevelése, és okos tenyésztése: a' mellyre ezeket szükség megtartani:

1). Jó fajt az közönségesen, a' minek nagy a' teste, sok és fain a' gyapja. A' ki a' hasznát kívánja, az illyekért a' költséget nem tartozik sajnállani.

2). A' mi földünkhöz képest én az Alföldre a' Linkolnshiri Ánglus fajt, és a' begyesebb részekre a' Spanyol, vagy legalább a' Pádvaít kívánnám még egyszer behozni, és az első behozásnak maradékát ez által egy grádittsal felemelni.

3). A' Német birkák egy grádittsal megjavúlnak mindjárt, ha hozzájuk a' Hazánkbeli megneemesedett seregből Kosok és Anyák vetetnek. Már most nem szükség érettek szinte Spanyol-Országba költekezni.

4). A' ki a' javítást jóféle kossal, és nősténnyel egyszerre kezdheti, felényi időre eléri tzelját.

5). A' jó gyapjú 1). Fejér: mert ezt minden színre lehet festeni. 2) Hosszú, nem göndör, a' melly a' vékony fonásban eltörik. A' Flándriai, és Hollandiai Juhoknak 16-tról hosszúságra is megszokott gyapjok nevedekni. Ez a' faj még hazánkban nintsen tudtomra. 3). Vékony és selyem puhaságú. 4). Erős: mert így a' posztó is sokkal tartósabb. 5). Rúgós, a' mellyet mindjárt megismerünk arról, ha öszszeszoríttatván, vissza pattan, és mintegy feldúzzad.

6). A' ki jófajta birkát szerez: fijatalt szerezzen. Az időt így lehet megismerni: A' báránynak egy esztendőskoráig nyolcz hegyes tejfogai vagynak, az alsó állakaptzájában; a' felsőben soha egy sints. Mikor már második esztendőre megy: hat kitsiny, és két nagyobb fogai vagynak, és így tovább minden esztendőben, a' két következő változik; úgy hogy mikor a' bárány egészen öt esztendő, mind a' nyolcz tejfoga kiesett; és helyette mind újjak nőttek. Eddig tsalhatatlanúl tudjuk, mellyik birka hány esztendő. Ezentúl egészen addig, míg nem nyolcz esztendő hibázhatunk. A' nyolcz esztendő birkának legelsőben is két középső fogai vesznek ki, és így tovább minden esztendőben kettő, 's mások helyette nem nőnek. E' szerint, minthogy a' Birka, mikor fogai romlanak, nem rághat, 's következésképen jól nem emészthet: nem tenyészni való.

7). Az egészséges, és tenyésző fajtának ezek a' jelenségei: a). A' Gyapja nem hogy hullana, de még, ha húzzák se jó ki, és tö-

mött. b). A' melly Juh a' fejét letartja; valami bajjának kell lenni. c). A' lehellelte kedves; a betegesnek bűdös. d). Inye gyönyörű piros; ha sárga; nem egészséges. e). Teste bőre tiszta piros, és nem korpás. f). Legtsalhatatlanabb jele a' jó egészségnek, ha a' Juhnak szemefejére vastag, és veres erekkel tellyes, és a' hús az arra felől való végén a' szemnek eleven veres. g). Szemefejére szép fehér; ha sárga bizonyosan beteg. h). Az egészséges nem könnyen engedni magát megfogni, hanem míg lehet, ugyan rángatódzik. A' beteg megáll, és mintegy ajánlja magát az orvoslásra.

8). Testállására nézve a' szép Kos illyen: teste széles, és hosszú, homloka széles, szemei kiülők, orra egyenes és rövid, válla széles, lábai erősek, nyaka vastag, farka vastag és gyapjas, szőre puha, hosszú, és tömött, 's fehér, kivált a' nyakán, hátán, és a' farán; nyelve nem fekete: mert a' mint Virgiliusis már megjegyzi: az illy Kostól tarka bárányok esnek. A' Nöstény birkának teste inkább hosszú, mint rövid, dereka széles, lába zömök, tölgyei nagyok, kereszttsontja széles, gyapja puha, fehér, és tömött; így ha a' szőritömött: nem veszi be az esőt, és nem lessz rühös, vagy koszos, 's a' hideget is jobban kiállja; teste bőre piros; a' szemefejérén való erek vastagok, (ha csak sőt nem fűtakbelé) oldala gömbölyű; ha beesett: beteg; a' tavalyi, vagy téli szőr nints rajta, a' melly vagy a' vénségnek, vagy a' betegségnak jele, 's a' t.

9). Már annak az embernek, a' kit jó fajtú birkákat vásárolni küldünk, az említett jegyeket, nem csak könyv nélkül kellenek tudni; hanem a' sok gyakorlásból esmerni is,

§. 89.

Harmadik sarkalatja a' Birkatenyésztésnek: a' megvakalóknak megválogatása, és gondos tenyésztése. Erre nézve ezeket szükség megtartani:

1). Minden esztendőben kétszer kell a' sereget megmustrálni, t. i. először a' bárányokból, a' tenyészni valókat és szépeket magának kiválogatni; és ősszel a' betegeseket, és véneket mészáros kézre bocsátani. A' magának valók nagyok, tömött, és fain szőrűek, és egészségesek. Az úgy nevezett kutyaszőrű bárányokat igen jól meg kell nézni; mert sokszor ez a' kutyaszőr kevés, és alatta mindjárt fodros, de nem göndör tömött gyapjú van. Az illyet kár kimustrálni. A' kutyaszőr csak hamar elhull, és a' legszebb gyapjú jön sokszor elől.

2). A' jóféle Kosokkal épen így bánjunk, mint a' hogy azok bántak, a' kiktől vettük; és ha valami bizonyos eledelhez vagynak szoktatva: mi is azzal tápláljuk; nevezetesen a' sőt a' birkától el ne fogjuk; ha azt többször nyalni van szoktatva. Erre nézve a' Só mindenkor kövestől álljon ágabogas fa közzé helyeztetve az akólban, hogy a' birka azt tetszése szerint nyalhassa. Egy birkára $1\frac{1}{2}$ font só számláltatik esztendőt által: de kettő sem sok. Így a' Zabot se kell a' Kosoktól az ugrás előtt, és alatt sajnálni $\frac{1}{16}$ köblöt szokás 24 órára kiadni.

3). Annyi Rost adjunk a' sereghez, hogy minden 15, legfeljebb 20 birkára egy essék, némellyek külön kerítésbe zárják a' Rost, a' maga 15 nőstényivel: és ezt én jónak is találom; de roszsznak többször.

4). A' tenyészésre öszsze eresztett Kosnak 2 esztendőnek legalább is kell lenni, és a' nösténynek is; külömben ezen állatok magok is elnyomorodnak, barányjaik is gyengék lesznek.

5). Ha a' jóféle Kos 2—3 esztendeig szolgált egy seregnél, azt, ha különben egészséges, máshoz adjuk.

6). A' ki a' nyájat tudatlan ember vezelésére bizza: nem csak a' gyapjú nem javúl; hanem a' kezdetre tett költség is elvész. A' Birkásnak tanultabb embernek kell lenni, mint akármellyik Gazdaság folytató Tisztnek is, hogy a' legelőt, a' legelőtől megtudja különböztetni, tudja a' legeltetésnek idejét, az itatásnak számát, a' víznek minéműségét, a' birkák közönséges nyavalyáját, és annak orvosságát. Mindenek felett pedig mind a' javításnak útját, és módját mind azt, hogy a' Birkák a' javított karban maradjanak. Nem tsuda, ha a' mi nyájaink sok helyen, nem csak hogy nem javúlnak, sőt minden fajzással alább is szállanak. Ugyan is hány igyekezett köztünk azonn, hogy az Ifjakat a' birkásságra úgy taníttatná mint Gróf Festetics tselekedett? Én azt tartom, hogy az a' Földes-Uraság gazdag usorával vissza venné csak 3—4 esztendő alatt is azt a' költséget, a' mellyet valamellyik gyermeknek a' Mezei-gazdaságra való megtaníttatásáért tenne. Már most a' Keszthelyi Georgikon nyitva áll, minden ilyen tanulóknak: csak ollyak találtassanak, a' kik a' taníttatásra igen mértékletes költséget a' Nevendékektől nem sajnálják.

Oh mikor lesz az az idő hogy a' falusi iskolákban a' Mester arra is oktattja tanítványait miképen lehet a' mezei életnek gyönyörűsége

gét érzeni, a' mellyben áll egyedül a' Háznak, és a' Magyar Hazának boldogsága!

7). A' ki a' birka seregnek javulását megakarja érni: azt a' szokás szerint árendába ne adja. Az Árendás nem azon igyekszik, hogy javítson, hanem hogy sokat nyerjen. Innen vagy az, hogy a' bárányok igen gyengék, az anyajuhok erőtelenek, betegesek, és gyakran el is hullanak.

8). Az ősze eresztésnek bizonyos ideje legyen. Mellyre nézve, minthogy a' Birkák 21—22 hétig hordják terheket: úgy kell azt alkalmaztatni, hogy az ellés Februarius végére, vagy Martius elejére essék. Ha October elején esik meg az ugratás, és nem Demeter napkor: a' bárányok Martius és Aprilisben szopnak, és Májusban mikor a' fű legtöbb; legelnek is; és ez által megerősödnek. De az időjárása néha kárt is tesz.

A' hideg a' korán való bárányoknak nem árt, ha a' mint alább megfogom mondani az a'kol jólvan a' fermeteges idő ellen láttal fordítva. Az anyák se gyengülnek el, tsak legyen szénájok, a' mitől tejeljenek.

9). Közönségesen az esztendő toklyókat már Kosalá eresztik; de ezt a' jobbféle fajtokkal, a' mint mondám káros tselekedni; sőt azok is, a' mellyek két esztendősek, némely esztendőkből igen aprók, és gyengék: azért is én azokat külön hányatom, az ősze eresztés előtt, és még esztendeig meg nem engedem ugratni; noha a' ki javítani akar, jobb ha kimustrálja őket.

10). October elején az őszeeresztés előtt, igen szorossan meg kell mind a' nőstényeket, mind a' Kost válogatni. Ha annál szebb is; de ha valami hibája tapasztaltatik: irgalom nél-

kül kimustráltassék: mert a' szüléknek hibáji kissebb, vagy nagyobb mértékben a' fjakra bizonyosan által mennek; sőt ha a' birka már négy bárányt hozott, meg nem kell a' seregben szenyvedni; mert ha fíjat hozna is: azt illendően nem bírja szoptatni közönségesen véve.

§. 90.

A' megválogatás, és a' tenyésztésbeli gondosság leginkább a' bárányokat nézi. Erre nézve e' részben ezekre kell vigyázni:

1). Többször még úgy lévén a' Birkások fizetése kiszabva, hogy nekik minden száz birkától 20. 25. 30. birka kitartás engedtetik: ez a' dolog sok roszra ad alkalmatosságot; nevezetesen arra, hogy a' jóféle bárányokat, a' magok rossz bárányaikkal kiteserélik; vagy ha ezt nem is; de hitván kosaikkal a' jóféle anyákat megugratják sokszor a' seregszámához szabott kosokat, a' magok nőstényjeikkel elerőtlenítik, és a' szénának, s egyéb eleségnek javát a' magokéra vesztegetik. Ennek elejét kell venni: mert különben a' Birka sereg nem csak nem javul: de szemlátomást is alább száll. Némelly Uraságoknál ezen dologban az a' rendtartás van, hogy a' Birkás mihelyt csak egy bárányja eszik is: annak félfülét, a' bojtár pedig mind a' kétfülét köteles elvágni, különben ha a' Tiszt, a' ki az elléskor minden estve bemegy az akolba, csak egyet talál is, a' mi nem vágott fülű, azt confiscalja. Jobban elejét lehet azonban ennek azzal venni, ha az Uraság a' maga birkáit engedi a' birkásnak használni fizetés fejébe; de semmi roszszat nem szenyved a' magájé között meg. Mások Deputatumot, és kész pénzt fizetnek nekik, és inkább szarvas-marhát engednek tartani: de birkát nem. Ez a' Conventio

módja legjobban kivihető, és a' Tenyésztetést egészen nem hátráltatja.

2). Arra is kell az elléskor vigyázni, hogy a' birka a' maga fiját megtanúlja a' nagy seregben is esmerni. Erre nézve a' Birkás ilyenkor minden Cselédjeivel a' sereg közt jár 's a' tévedező bárányokat a' rájok tett jegyről megismervén az anyjokhoz vigye; sőt az anyát is megnézzé, van e' teje, vagy nints? Ha nints, és a' bárány szép: más fiját vesztett birka alá kell azt szoktatni. A' Jelekről alább lesz emlékezet.

3). Rossz szokás az, hogy a' bárányok különös akolba záratnak együvé gyengekorokban, míg az anyjok a' legelőn van: mert így a' bárány elsenyved, az anyja is sijetvén haza, nála a' tej össze melegszik; mellyet ha a' bárány mohón szopik: hasmenést kap. Legjobb hát addig az anyákat is othon jól táplálni, és csak kevés időre, 's közzel legelőre eresztetni mind addig, míg bárányaik megerősödnek, 's együtt kimehetnek.

4. Mikor a' bárányok hat hetesek: megválogattatnak, és a' magnak valók kijegyztetvén a' hibásabb Kosok kiheréltetnek. A' Kosok megválasztásában azt meg kell jegyezni, hogy a' mi már ilyenkorában is igen apró, és göndör szőrű semmit sem ér. A' herélő kéz könnyű, és a' kés fáin élű legyen.

5). A' kik a' sereget nemesítik: az első fajzásnak farkából csak két tőlt, vagy ízt vágnak el. Már ha ezen vágott farkúknak új fajzása lesz, vagy magok, vagy újj kosok által: a' fajzatnak farka rövidebbre, és így négy ízzel rövidebbre vágatik; és így tovább. Külömben a' hol a' sereg már régen megjavult a' megkurtításnak természetes okát nem tudom. A'

Spanyolok megkurtítják, de az Ánglusok nem szokták. Hogy a' gyagjú az által sokasodna, vagy javúlna, nem mondhatom.

6). Mikor a' sereg vízre hajtatik: vigyázni kell hogy a' Bárányok ne igyanak: mert a' gyenge fű, tej, és erre a' hideg víz hasmenést okoz.

7). A' Bárányokat hozzá kell szoktatni, hogy a' fokhagymát kenyérben megegyék; és azt minden héten kell nekik adni tzikkelyenként. A' fokhagyma tsalhatatlan orvosság a' Métély ellen.

8). Ugyan bűdöskő-virágot is szokás a' bárányoknak főképen Május idején lágy sóba keverni. Ez a' kehét akadályoztatja.

9). A' Bárányok körül azt is szükséges megtartani, hogy őket kergetni, vagy az akólból való kihajtáskor öszszeszorítani veszedelmes. Erre nézve a' Birkás a' seregnek előtte járjon, és a' Kuttyák hátul.

10). A' bárányok ha Februarius végével, vagy Martius elején esnek: rendszerint két hónapig, az az Május elejéig szopnak. Erre nézve a' tsetstől való elválosztásra kevés szükség van, ha az Ugaron' elegendő eledel van: mert az erősek magok oda hagyják a' szopást, a' gyengének pedig különben is meg kell azt engedni, míg megerősödnek. Azomban még is Junius elején már a' bárányokat közönségesen lehet, és kell a' legjobb legelőkre öszsze venni, és az Anyáktól külön seregre szakasztani, a' hol már úgy se szopnak, hanem az eledel után futosnak; másként az Anyák, mint erősebbek, előlük a' füvet felfalják. Mind a' szép Bárányt, mind a' Toklyót az Ugar neveli.

11). Ugyan Juniusban meg is kell őket rendszerint nyírni; sőt a' hol a' birkák kétszer

nyiretnek, és a' bárányok korán valók, együtt megnyiretnek az örögekkel: de ez káros tselekedet.

12). A' ki ezen fogásokat megtartja: szembetűnképen fogja a' seregnek javulását tapasztalni; de ha tsak egyet is elmúlat, magára panaszkodjék: mert én a' miket itt megjegyzettem, a' mindennapi tapasztalásomból igazaknak találtam; és a' sok újításokat készakarva kerültem.

§. 91.

Negyedik Sarkalatja a' Birkatenyésztésnek az illendő teletetés.

A' teletetésben 1). Az Aklok minéműsége és formája. 2). A' téli takarmánynak jósága és bősége különös jegyzéseket kívánnak. Erre nézve én is külön teszem azokat fel; és elsőben is az aklok szükséges voltáról, és minéműségeiről adok némely megtartásra hasznos jegyzéseket.

§. 92.

1). Az igaz hogy akar eredetét nézzük a' birkának, akár természeti öltözetét: úgy látjuk, hogy az a' hidegnek elszenvedésére termett állat: mindazáltal mivel a' haszonvétel őt természeti alkatásából kivette; és egy némelly tekintetben meg is gyengítette: az aklokat bizonyos móddal építve tőle meg nem lehet vonni.

2). A' birka-oklok, kivált a' kinek több ezer fejekből álló serege van, és a' fajzást bizonyos törvények alá vette: egy majorban ritkán lehetnek; de ha lehetnek is: ott is több udvarokból kell azoknak állani.

3). Oda szokták a' jó Gazdák az aklokat állítani, a' hol a' föld agyagos volta miatt meleg természetű trágyát kíván; a' szántóföldek közel vannak, és jóféle száraz természetű széna és ősziszalma, 's lóher felesleg is van.

4). Helye az akolnak mindég magas, száraz, szellős, és valamennyire oldallós, hogy az eső víz, és trágya a' marha alól kifelér, és nem a' Marha alá folyjon.

5). Formája a' Birka akolnak egy L betű forma félszer, a' mellynek egyik háta az északi hideg szél fuvatagot, másika pedig, a' tavaszi napkeleti havas esőt, és hideget fordítja el a' Birkáról. Az újabbak egész + formára építik, és négy udvarát hagynak; mások H betű formára.

A' kitől az ilyen sarkat csináló, 's következőképen hamar romló fedelű aklok építése kitelik: a' Birkák kivált az Ellősek sokat nyernek. Azt azonban minden építő jegyezze meg, hogy a' Birkákat a' fel, Napkeleti; és a' dél 's nyugott közzül fúvó három szelek rongálhatják tsak, és így ezeknek kell akadályt vetni a' falakkal. A' Gazda tisztben az akol legjobb formája van elő adva.

6). Fala magassága a' birka akolnak egy öl, az épület szélessége $4\frac{1}{2}$ öl, be van padlászolva, és az mórteglával megrakva, hogy a' fellül rakott szénát a' párázat meg ne ronthassa; az Udvar felől pedig semmi fala nints, hanem a' fedél tsak oszlopokon, vagy kőlábakon állván, ajtó helyett a' birkát tsak némely keresztül vont sráglyák zárják bé. Hoszsúságát a' seregnek nagysága határozza meg, és ez a' fő törvény, hogy minden birkára négy $\square$ lábat kell legalábbis számlálni. Az ennél magasabb

sabb falak semmit se használnak: szebbek, de a' szél hamarabb rontja.

7). Az akol udvara tágas, de benne több rekesztékek vagynak sráglyákkal tsinálva, hogy az Ellősek különösen lehessenek, a' betegek is, és gyengék is más közben rekesztethessenek be; a' hol őket mind gyógyítani, mind jobban táplálni könnyebben lehessen. Legjobbak a' kerekeken tolható, vékony talpakhöz szegezett létz sráglyák.

8). Az Aklot faluba, vagy olyan helyre állítani, a' honnan a' birkának a' legelőre, az útsza sáron vagy poron kell végig úszni: veszedelmes mind a' harmok egésségére, mind a' gyapjára nézve.

9). A' Birkás háza úgy van az akolhoz állítva, hogy az, ha az idő rossz: a' sereget az ablakáról is mindenkor láthassa. A' kereszt vagy H betű formára épített aklokban van a' Birkásnak, vagy bójtároknak végtől egy háló, vagy vigyázó szoba rekesztve. Ez olyankor is jó, midőn hirtelen, vagy Vad veszibé magát az akolba, vagy kivált hirtelen havas fermeteg támad; a' melly a' Birkákat, (ha a' Birkás nem vigyáz) össze szorítja, és eltemetvén megfojtja. Illyen esetben a' Birkás a' sereget a' félszer alá vezeti, és azt mozgatja, hogy össze szorúlván egymást meg ne fójtsa, vagy össze ne izzadjon. Az Alföldi Birka-sereg az építés terhe miatt, igen lassan léphet elől a' gyapjú javításban.

10). A' Kútnak, és tiszta vállúknak is meg kell az akolban lenni, és a' sereget frissen merített, de nem fagyos vízzel mindennap megitatni; minthogy a' birka télben többet iszik a' száraz eledelre, mind a' zöld fűre: Legalább a' megkinálás egy nap se múljon el.

11). A' hol mód van benne, az Akol udvarát vagy kitéglázni, vagy legalább göbéttsel másutt kavits, követsnek mondják) meghordani nem haszontalan költség.

§. 93.

A' ki azt akarja, hogy Birkáji a' leírt módok szerint esztendőnként javúljanak : a' seregnek illendő kiteleltetéséről jó előre tartozik gondoskodni. Ezen tekintetből ezeket szükség lesz megtartani :

1). A' Birkának a' száraz réteken, a' rövid fűvet elkell jelelni, és mennyiségét meghatározván, az akolba, az arra készített helyre szárazon be rakatni. Rendszerint minden száz birkára 6 szekér jó szénát kell számlálni, a' melyek közzül mindenik 10 mását szokott nyomni : de ha a' tél havas. többet is megeszik ; és ezt nem is kell sajnálni.

2). Az őszi szalmából hasonlóképen olyan provisiót kell tsinálni, hogy abból minden száz darabra hat szekér jusson.

3). A' ki tiszta, vagy tsak árpa szalmával elegyített Lóherrel is telettetheti birkájit, szerentsés Gazda : mert a' birka ettől mind gyapjára, mind testére, és egészségére nézve gyarapodik. Tiz szekér száraz Lóher, 100 birkának elég, és azért kell ebből több, mint a' közönséges szénából, hogyha a' birka ezt egyszer megízeltette, egyebet nem akar enni, nem hogy a' szalma hegyit rágtsálná. Ez azonban tsak előre való készület.

4). A' hol se tiszta szénával, se Lóherrel magával ki nem lehet a' sereget tartani : úgy lehet tselekedni, hogy a' telettetést szénán kell kezdeni, és a' Lóhert az ellés idejére feltartani.

5). Vagynak olly mostoha környékek, és idők járási, hogy a' Birka számára kevés jó szénát takarhat a' Gazda; ilyen helyen a' búza, kivált pedig az árpa szalmát Lóherrel, vagy szénával össze rázni, és együtt szetskának vágni nem utolsó gazdaság. Sőt a' Lóher tavasszaljával össze keverve jobban is el áll, és meg nem penészesedik 's keseredik. Így van G. Sz—ynél.

6). A' Lóhertől a' gyapju különösen javul, a' fijas birka jól tejel, és a' rédeg sereg meg is erősödik; sőt lehet mondani, hogy minden 15—20-dik két bárányt ellik a' Lóhertől némely esztendőben.

7). Arra kell a' Gazdának a' teletetésben különösen vigyázni, hogy a' sereg jó erőben legyen akkor, mikor az akolba beszorúl: mert különben egész télen fel nem veszi magát. Erre nézve a' kopár megkaszált réteket, tsak a' birkának kell hagyni. Ha az ősz hosszú, száraz, fagyos, és a' rozs vetés gazdag: a' birkát erre is rá kell eresztetni. A' régi birka tartók egyedül ezzel tisztították a' méteflytől a' birkát. A' rossz esztendők, és a' gabonának jobb arra reszketteti most a' Birkatenyésztetőt, mikor a' rozs vetésen a' Birka tsak keresztül szalad is: pedig ok nélkül.

8). Az aklokat, és azoknak udvarait még tavasszal ki kell minden tsunyaságtól tisztítani, és szárasztani, hogy azokban a' Levegő tiszta, és egészséges legyen. Erre nézve a' trágyát mindjárt tavasszal össze kell rakni, hogy együtt megérjen, és ősszel míg a' marha beszorúlna, a' mezőre egy szálíg kitakarítani.

9). A' Birkás meg ne engedje, hogy a' Birkák havat rágjanak, vagy jég olvadást ilyanak: mert ettől elvetélnék.

10). A' Birkáknak minden estvére száraz búza, vagy rozs szalmával meg kellett fekteteket teríteni. Ez a' vesztegetés a' trágya által megfizettetik, és közönségesen egy birka után egy szekér trágyát számlálnak. Al Alföldön e' miatt elég sáros akol és gyapjú van.

11). A' szénát némellyek tsak az akol udvarára hintik, a' birkák elejibe; de e' bizony vesztegetés: mert lábaikkal többet eltapodnak, mint megesznek. A' jászol nem nagy költségbe kerül, ha a' félszer alá végig vonatik.

12). Ha ködös, vagy esős a' késő őszi idő, a' sereget az akolban kell legeltetni, és kihajtani veszedelmes.

13). Mikor a' tél engedelmes, és a' fagy nem ólmos: a' sereget az oldallós helyekre ha tsak egy két óráig is ki kell eresztetni. A' zöld fű, fa levél, és gallyak a' birkáknak véreket tisztítják. Ha az őszi vetés gazdag, és a' földje megfagyott, az okos Birkás ezt is használhatja. Arra kell néki tsak vigyázni, hogy a' Birka azon sohol meg ne álljon, hanem frissen, de nem kergetve legeljen keresztül: és egy táblán tsak egyszer legeljen keresztül

§. 94.

A' zöld eledel orvossága a' Birkának télben. Valóban Angliában és Spanyolországban, azért van a' birkatartáshoz nagyobb szerentse, mint másutt, hogy az ő telek lágy lévén, a' birka télben is nagy részént kint legel, és zöld fűvet bővebben kap, mint nálunk.

Innen maga a' Gazda ezt a' következtést tsinálhatja: tehát a' szénával való teletetés mellé valami olyan eledel kívántatik, a' mi a' vért megfrisseli; és mivel az a' mi kemény te-

lünk miatt a' mezőkön nints sokszor bőven: azt mesterséggel kell tsinálni, vagy természeteni.

§. 95.

A' téli kint legeltetés és gondosság után már a' téli etetés előadása következik. Ennek ezek a' principiumi:

1). Akár mikép' igyekezzen is a' Gazda, tsakugyan a' szénának kell a' leg nevezetesebb takarmánynak lenni, még pedig olyannak, a' melly hegyes és száraz természetű Rétekről kaszáltatott; és árnyékban úgy száraztatott, hogy annak mind sója, mind kedves illatja benne maradt.

2). A' tapasztalásból tudjuk, hogy egy birka 24 óra alatt 8 font fűvel megéri. Ha a' fű megszáraztatik, a' 8 fontból tsak 2 font széná lessz. És így télben is egy napra egy birkára 2 font szénát kellene számlálni. De ez valóban sok, és ha egy darab napjában egy fontot kap, jól lakik vele. Már ezen Calculus azt mutatja, hogy a' felebb kitett 6 szekér szénával 100 birka be nem éri. De ha azt felveszszük, hogy néha engedelmes; és rövidebb a' tél 4 hónapnál, és hogy a' Birka a' szalmából is tsipeget, a' mellyet ugyan olyan mértékben szabtam ki 100 birkára: 6, tíz mázsás szekér szénával bizonyosan be éri. Ha pedig a' szénát szalmával szetskának össze vágjuk, 60 mázsa szénával 100 birkára, 4 Holnapra nem szükség többet félre tenni: és ez a' szomszéd Uraságok pra-xissa.

§. 96.

Az orvosló téli nyers eledel közzé szám-lalom 1. A' Rebtzét. 2. A' kék fodros káposz-

tát. 3. A' kerék répát. 4. A' kitsirzett zabot, a' mellyek mind vértisztítók, mind táplálók.

1). A' Rebtze, vagy Reptsin. Az Alföldön vadon terem a' vetésekben. Van őszi, és tavaszi. A' magjából olajat szokás ütni. A' birkáknak őszi Reptsint szoktak vetni. Már ez előtt 20 esztendőkkel láttam Atádon, hogy a' Vice Ispány Czindery táblaszámra termesztette birkájának, és mihelyt a' föld tsak kevéssé megfagyott a' birkáival jártatta.

2) A' kék vagy fodros káposzta (*Brassica Sabaea*) a' legnagyobb télben, és hóban is zölden marad, könnyen fogonszó, és a' jó földben nagyra növő plánta. Magja is bőven terem, és olajat ad annyit, mint a' Rebtze. A' Birkák igen szeretik. A' mifalusi Aszszonyainknak egyedül való téli zöltségek; vetni is lehet, de meg kell próbálni, mint a' mákot. Melly jó volna ezzel egy két darab földet beplántálni, és télben mint zöld eledelt, a' birkák táplálására fordítani. Ezt nem kell vágni, és kevés munkával termő Hazai plánta.

3). A' kerek-répa. A' Duna két mellyékén, kivált pedig Vas Vármegyében holdszámmra termesztik, és begyalúlva hordókra savanyítják. A' kövér tavaszi tallóba szokták Margit napkor vetni. Bőven terem. A' tehenek is igen jól tejelnek tőle. Négy fonttal egy birka 24 óráig bééri. Ha vállúba apróra vágják nem sok munkába kerül a' vele való nyers legeltetés.

4). A' kitsirzett zab is egy hasznos Előorvosság a' birkáknak. Ez így sokkal jobb a' Spanyol birkának, mint szárazon, és folyvást lehet tsíreztetni akár mitsoda szobában télen által. Ha az árpa oltsó, azt is lehet ide számítani. Okosan tselekszik a' Gazda, ha a' zöld

eledelnek nem léttében árpát, vagy zabot tsiráztat, és véle jóféle birkájit a' veszedelem idején megmenti.

5). A' só is egy azok között a' szerek között, a' mellyek a' rothadásnak ellent állanak. Ezt minden kérődző állatok nagy kívánsággal nyalják. A' mértékletesen adott só az emésztést is nagyon segíti. Mellyre nézve a' már hozzá szoktatott birkáktól meg nem kell azt vonni, kivált télben, sőt nyárban se, valamikor esős, és ködös idők járnak. Carlier bizonyítása szerint ugyan Francia Országának déli részében a' sónak szűk volta miatt, nem sózták a' birkákat: de bizony minden Utazók bizonyítása szerint itt hitványabb is volt a' birka, mint másutt. Minálunk még eddig úgy tapasztaltuk, hogy a' téli zöld eledelt sem árt sóval meghinteni. A' sóra a' birkák jobban isznak. A' víz tele van frisselő levegővel; e' pedig használ, mert a' rothadást megakadályoztatja. Próbát ez egy dologban soha sem mertem tenni, a' nagy kártól félvén. Mások tettek, és azt mondják, hogy a' nélkül lehet a' birka. Nem hiszem!

II. SZAKASZ.

A' Birkáknak használásáról.

§. 97.

A' Birkatenyésztetésnek egyedül való vége a' Haszonvétel:

Első Haszonvétel a' Kosarazás. Ez minálunk közönségesen szokásban van, és a' hasznát mindenütt is tudják; mint szinte a' módját is. Itt a' vizellet a' legbetsesebb portéka. Az

akolban való kosarazás nem egészen hasznos: mert ámbár a' trágyát fel lehet is szedni; de a' vizellelnek nagy része haszon nélkül vész el, a' mellyre legnagyobb szüksége van a' Gazdának.

A' Kosarazásban e' következőket szükséges megjegyezni:

1). A' birka trágya meleg, és heves természetű. Mellyre nézve a' Kosarazás legjobb a' távol eső agyagos földeken és réteken.

2). Igen kövér, azért is egy helyben három éjjelnél tovább nem lehet a' birkákat hálalni.

3). A' sráglyának tágasnak kell lenni, hogy ha hivesebb szél, eső, vagy igen nagy meleg jön, a' barmok meg ne füljanak.

4). Tavasszal, mihelyt a' fagyások, és derek megszűnnek, lehet a' sráglyázást kezdeni; de ősszel, mikor a' ködös esős éjjelek el kezdődnek, abban kell azt hagyni: mert a' birka elgyengül, vagy megis koszosodik.

§. 98.

Második haszna a' Birkatartásnak sok Gazdának a' fejés. Hanem méltán lehet kérdezni: ha haszon e' a' birkákat fejni? Erre azt lehet egyáltalában mondani, hogy valahol a' Nyájat a' gyapjúért tenyésztetik a' Gazdák: a' fejést mindenütt károsnak tartják, és kerülik. Az Anglusok, Spanyolok, és Svékusok soha se fejnek: azt állítván, hogy a' fejés mellett 1). A' gyapjú kevés, és rossz. 2). Hogy a' barmány erőtelen. De meg kell vallani, hogy ez a' kérdés nints a' tapasztalásból megállítva, vagy eldöntve: mert a' Spanyolok, nem fejnek; de nem azért, hogy a' gyapjút, vagy barmányt tapasztalták volna az által elromlani: hanem az-

ért hogy a' vándorlás miatt ők nem fejhetik a' birkákat. Az Anglusoknak pedig, nem a' legtágasabb legelőjök lévén, talán a' fejés igen meghúzná a' birkákat. Vagy pedig csak a' Spanyoloktól látták, hogy azok nem fejnek. Mert hogy is lehetne olyan dolgot tapasztalni, a' mi a' józan okossággal ellenkezik. Ellenkezik pedig a' józan okossággal:

1). Azt hiúni, hogy ha a' birkának a' teje a' mezőn elfoly, míg haza ér, vagy ha a' bárány szopja azt el, a' gyapjú azzal se gorombább, se kevesebb nem lesz; de ha a' Birkás feji el, mind a' kettő elkövetkezik.

2). Ellenkezik azt is hiúni, hogy akkor is vékonyabb lesz és sűrűbb a' gyapjú, ha a' birka már abban hagyta a' szopást, és így neki a' tejre semmi szüksége sincs: de mihelyt a' nem kellő tejet a' birkás feji: már az megritkúl és gorombább lesz.

3). Ellenkezik a' józan okossággal továbbá azt elhiúni, hogy a' fejés által elgyengült birkának gorombább volna a' gyapja: hiszen inkább mentől gyengébb valamelly állat, Embert, fű, annál vékonyabb és puhább a' szőri is, és levele, és mentől erősebb, annál gorombább.

4). Ha ez az állítás a' fejés által igaz; a' következik, hogy a' Spanyol nem fejt birkák gyapjának már olyan vékonynak kellene lenni, mint a' selyem szál, és azoké, a' melyeket fejnek egynehány ezer esztendőttől fogva már olyan vastagnak, mint a' nyomó rúd, és olyan ritkának, hogy meg lehetne számlálni: de ezt senki se tapasztalja.

5). A' ki a' tapasztaláson építi állítását: valjon meri-e azt hite alatt állítani, hogy az ő gyapjúja egyedül a' fejés által ritka, és go-

romba, és nem a' nyári, vagy téli legeltetés által? Bizony egy sem.

6). Ha az említett állítást a' tapasztalásból bizonyítja ez, vagy amaz, mint Brenkenhoff azt kérdem: hány esztendeig fejte selyem birkáit, és hányig nem? mert egy esztendő nem elég, hanem egy két generatio volna a' megtapasztalásra szükséges. Ennyi időt pedig még senki se vett magának.

Igy lévén a' dolog, ismét azt mondom, hogy a' még nints bizonyosan megmutatva, hogy a' mértékletes fejés, és jó nyári, és téli legeltetés mellett is, ha a' birkát fejik: a' szőre megritkúl, megvastagodik, és a' bárány el nyomorodik, kivált ha az anyját akkor fejik, mikor már a' bárány elhagyta a' szópást.

"Mit kell hát tsinálni? Fejni? Nem kell: mert

1). Ollyan kitsiny jövedelemért, mint a' fejés, nem okosság a' birkát és a' bárányt kotzkára tenni.

2). A' Birkás nem lát bele a' birka tölgyibe, hogy el tudná képezni, mennyit fejjen ki, és mennyit hagyjon a' báránynak; és így félő hogy a' haszon kívánása általhágatja vele az okosságot. E' szerint jobb a' jóféle birkákat nem engedni fejni, és ezzel a' Birkásnak a' kártételre alkalmatosságot nem adni.

3). A' Magyar-juhokat, és Német-birkákat mindazáltal, hogy mértékletesen ne lehetne annak a' Gazdának fejetni, a' kinek jó legelője, jó szénája, és korán való báránya van: nem mondhatom.

§. 99.

Harmadik haszna a' birkatartásnak a' bárány, a' mellyre ezeket jegyezzük meg azokon kívül, a' mellyeket felebb elől adtam:

1). Hogy egy birkának két fija legyen, úgy látszik hasznos; de valóban nints rajta mit kapni: mert én azt tapasztaltam, hogy két bárányt ritka birka bír felnevelni, azért jobb egyiket lemetszeni, a' húsa mindazáltal haszon.

2). Mihelyt a' birka leellik: a' Birkás meg nézze: van e' teje. Ha nints: a' bárányt az alá adja, a' mellyiknek valami okból elveszett a' fija, és erre azután is gondja legyen. Külömben éhhel döglök el. Ez ugyan nehéz dolog: mert a' birka a' szagról esméri a' fiját, és a' fija az anyját: de a' gondoskodás szagot adhat a' megdöglött báránybőre, erre terítésével.

3). Ha a' birka tsetsbimbója szőrös, azt le kell nyírni, másként a' bárány nem tud, vagy nem akar szopni.

4). Mikor még a' bárányok gyengék, vagy azután is a' sok között az anyjokat meg nem találják, fel kell az anyjokat keresni, és a' bárányt hozzájuk vinni. Ennek könnyebségére, a' jó Birkás mindjárt az elléskor megbéllyegezi, mind az anyját, mind a' fiját. A' veres kréta legjobb.

5). Mikor a' bárányok már az anyjokkal kint legelnek: a' Birkás gyakran az égre nézen, és ha havas, vagy akármi eső, hó, szél, 's többi készül: a' sereget jókor fedél alá verje: mert a' bárány e' nélkül a' meghidegedéstől hasmenést kap, mint a' Pulykafi.

6). Azt is próbálták már a' Gazdák, hogy egy esztendőben kétszer ugratták a' birkákat; és azt akarják, hogy egy bárány helyett kettő szaporodjék minden esztendőben. E' nem volna rossz gazdaság; ha más felől kár nem következne belőle. Az idő így van felosztva, hogy a' birkák első Septemberben megugrattatván, Januarius végével, és Februarius elején le-

ellenek először, és Martius közepén újra összeeresztetvén a' kosokkal, második bányáikat elől hozzák Julius közepére.

A' kik ezt már itt bent a' Hazában is megpróbálták, és tovább is próbálják, azt mondják, hogy a' dologban nem hogy lehetetlenség; de legkisebb szerentsétlenség sints: tsak jóféle Lóher szénája legyen a' Gazdának, a' mellyel Februáriusban lehessen az anyákat, és Novembertől fogva egész tavaszig, a' közép Juliusban esett bányákat táplálni. A' bányók szépen felveszik magokat: mert Februáriusban és Martiusban szopván, Aprilisben már a' mezőn legelnek; úgy szinte a' Julius közepén eső bányók is első Septemberig szopván, még két hónapjuk van a' legjobb őszi fűvön való legelésre. Én próbát nem tettem; mert birkám magamnak nints.

7). P a l l á s pedig úgy gyanakodik, hogy ha a' birkákat Ángori ketske bakokkal megugratnánk, ebből selyem ketskék származnának, és gyanakodását onnan erősíti: mert már ez valaha megesett; de megtiltatott Németországban, hogy a' seregeknél ne legyen szabad a' Birkásoknak Ketskebakot tartani. A' hosszú gyapjújú birka behozás, jobb Gazdaság a' bányák kettőzésnél, és a' Ketskebakkal való ugratásnál.

§. 100.

Negyedik haszon a' jóféle gyapjú, a' melly körül e' hármát jegyezzük meg:

1). Hogy a' nyírésnek alkalmas idejét el ne hibázzuk. Az idő meglágyulása, és a' Természet maga megmutatja, mikor van annak ideje. Ha a' gyapjú meg van érve, kiesik. De azt a' Gazdának nem kell várni: mert így

kiszedi azt össze a' mi imitt-amott szálanként a' bokrokon maradt? Megkell hát ezt 4—5 nappal előzni. Legjobb itt arra vigyázni, ha a' hosszú gyapjú alatt pelyhesediké már a' birka' bőri. Ha a' Gazda ezt tapasztalja; ne késék a' nyíréssel: mert a' szőr már a' kor kiszokott esni, mikor helyette másik nőtt.

2). A' nyírés előtt kevéssel, (ha az idő meleg) tiszta, és nem sáros vízen szokás a' Birkákat keresztül usztatni, és más, vagy harmadnap ugyan azon lágy: és folyó vízben minden egynek gyapját kézközt dörgölve kimosni.

Ez a' feresztés, és a' Birkának a' mosás közben való erőszakos forgatása, kivált ha az idő is szeles, vagy hűs: lehetetlen hogy ne ártana. De mivel a' Posztó-mívesek, ha mi a' lenyirt gyapjút mostukki, és nem a' Birkát feresztettük (ámbar a' gyapjú préselés, és a' mosáshoz szükséges vizellet több költséget okoznais) munkánk ellen sok kifogást szoktak tenni, és költséges fáradtságunkat egészen visszatérítés nélkül hagyni: kénytelenek vagyunk továbbis a' Birkákat, és nem a' gyapjút mosni. Ha egyszer a' Hazában lesznek Posztóműhelyeink: ismét a' gyapjút, és nem a' Birkát fogjuk mosni. De mikor lesz az? Így van a' Gazda a' gyapjú megváltogatással. Ézzel sem elégesznek meg a' külső kézmívesek. Az én szomszédim eddig háromfelé válogatták a' gyapjút a' nyíréskor: de most azt látom, hogy általában vagy semmi, vagy tsak kétfelé való válogatást tesznek.

3). Hogy ha a' Birkát veres, vagy sárga földdel (agyaggal) a' nyírés előtt bekenjük, mint a' Spanyolok tselekesznek: a' bizonyos, hogy a' gyapjú a' megúsztatás által is jobban megtisztul, mint most a' birka-mosás által:

mert az agyag a' sirt magához vévén , az úsztatás közben elmarad , és a' gyapjút nagyon megtisztítja.

Megkell azomban jegyezni , hogy a' megmosott gyapjába hamarább hele esik a' moly , mint a' mosatlanba : pedig a' Vevők miatt néha két esztendeigis kell az eladással késnünk. Azomban a' mosatlan gyapjúnak is van a' maga bajja : az t. i. hogy kovászt kapván , megmelegszik , és megrothad. De mind a' két kárt ellehet távoztatni. A' molyt úgy , ha a' gyapjús 'Sákokba imide amoda terpetin olajos pamutot rakunk ruhába tekerve. A' kámforis jó : de hamar elrepül. A' megrothadást pedig a' száraz hűshelyen való tartás eltávoztatja. Sokan a' szeles hús Magházakban tartják a' gyapjút , és ez jóis. A' pintze ennek igen nedves , és kárt tevő.

4). Néha Sz. György napkor elszokták a' Gazdák nálunk a' birkák nyírését kezdeni. De ez ritka esztendő , és általjában jobb a' Nyíréssel késni , mint sietetni , a' tavaszi hidegszelek , vagy esők miatt. A' Birkás egyébkoris ugyan mindég ; de kivált a' nyírés után 14 napig a' fergeteg előtt a' Sereget erdőkhöz , vagy fedél alá vigye ; sőt a' jóféle Birkákat a' nyírés után egy hétig ne ereszsze erős napfényre. A' nyíréstis házakban jobb tenni , mint a' szélen , vagy napfényen. Ez nagy főfájást szokott okozni.

5). A' nyírésben arrais kell vigyázni , hogy a' Nyírő a' Birka testét megne messe ; mert ott szőr többet nem szokott nőni. Már most e'hez van olló találva.

6). A' Gazda a' nyírés előtt tíz birkával próbát tesz , és megmértvén a' lenyírt gyapjút ; az egész remélhető gyapjúnak mennyisé-

gét előre felveti. Egy jó Nyirő egy nap 40-50 Selyem birkát szokott minálunk megnyírni. Ordinarit pedig 70—80.

7). A' Német-birkát tapasztalásomból tudom, hogy szaporább kétszer nyírni, mint egyszer, és több esztendőkből, több 100 Birkából való nyíretésem azt mutatja, hogy az egyszeri nyírésből egyet a' másra felvévén 1 1/4 font gyapjú jöttle; de ha kétszer nyírettem két font: de ez nem nyeresség. A' hosszú gyapjúért többet adnak.

8). A' ritka szőrű Spanyol fajtákatis kétszer szokás nyírni: különben, kivált ha az Ősz esős, megkoszosodnak: mert az esőt a' ritka gyapjú a' testre botsátja; de a' jó tömött szőrű Birkát ettől nem lehet féltetni; azértis őket jobb egyszer nyírni: még azértis; hogy a' több nyírás által hosszabb gyapjútis kapok, a' melly mindég drágább. A' Dunántúl a' jóféle Űrök 6-7 font gyapjút adnak: de általjában egy birka-sereg sem ad még eddig tudomra egészen 3 fontot.

III. SZAKASZ.

A' Birkák' közönséges Nyavalyájiról.

§. 101.

A' Marha-orvoslás az Orvosok' kötelessége. A' Gazda tsak arra tartozik vigyázni, mellyek azok a' közönséges utak, és módok, a' mellyek által a' Marhát egészséges állapotban megtarthassa. Énis hát tsak ennyiben ereszke-dem a' Marha orvoslásba, hogy felfedezem a' közönséges nyavalyákat, kútfejeikkel együtt,

hogy a' Gazda a' mennyiben ő rajta állanak azokát bédűgja.

A' Gazda magais sokat tehet, és többet az orvosnál (nem a' gyógyításban, mert ehez nem javasolom hogy vaktában fogjon) hanem arra vigyáz, hogy a' nyavalyáknak szerző okát elhárítsa.

§. 102.

A' Birkáknak közönségesebb nyavalyái ezek; és innen erednek:

1). A' Métély (Egelkrankheit) a' vizes Réteken, és legelőkön közönséges. A' megkéríngösödés a' forró déli melegen való delettetésből látszatik származni. A' vízi betegség, vagy Golyva onnét származhatik, hogy a' birka gyenge, és az eledelből 's italból külön válni szokott sok nedvességet nem bírják a' szívó edények elinni, vagy kigőzölni: mint a' Csehországból béhozott Jágereken tapasztaltam; a' kik ha Hazájokba visszamentek, orvos nélkül elkezdettek izzadni, és kigyógyúlni. A' Sárgaság, talán a' száraz eledelből veszi eredetét. A' Tölgyek ha megtüzesednek, aligha nem az oka, sokszor, hogy a' tejet a' bárány ki nemszopta eltévesztvén az Anyját. A' Szórféreg (vagy tüdőrothadás) a' fagyos víznek, és hóévésnekis következése. A' hasmenés, a' hirtelen meghidegedésből, vagy a' kövér legelőből is származik. A' Rüh; vagy kosz, a' nedves időkben, és sok ködben szaporodik a' nem vigyázás miatt. A' himlő néha másunnan ragad; de rendszerint az igen esős nyárnak következése.

§. 103.

1). A' Métélyből a' Birkákat az erősszágú plánták ú. m. fokhagyma, és hagyma, Rutata,

ta, vagy 'Sálja levél édes tejben főzve, és a' Rozsvetésen való legeltetés szokta kigyógyítani. A' Talcum bijjábanvalóság, és az Acidumok sem érnek itt semmit. Ennek a' Nyavalyának ezek a' jelenségei: Minthogy a' birka erőtelen: mindenkor elmarad a' többtől, szomorú, fejét alátsüggerzi, gyakran lefekszik, nehezen piheg, keveset eszik, szemei meghomályosodnak, hasa mindennap dagad, és végtére elerőtelenedvén megdöglik. Ha az ebben a' nyavalyában megdögölt birkát felbontjuk, annak Májját, és epetartóját féreggel telelalájuk. Ez a' nyavalya azokban az esztendőkhben tapasztaltatott, és az olyan helyeken uralkodni, a' mellyek igen nedvesek. Errenézve Előző-orvosságnak ezek javasoltatnak: 1). Álló tóból, és motsárból soha a' birkákat nem kell itatni. 2). Azokon a' réteken nem kell őket legeltetni, a' mellyeken vízilapu, (Lapathum aquaticum) Vízi úti-fű (Plantago aquatica) teremnek, a' mellyeket mind a' birkák, mind azok a' nadályok szeretnek, a' mellyek a' Májjban elhatalmaznak. A' szózott Juhoknak ez a' nyavalyájok ritkábban szokott lenni. Az alacsony fekvésű rétek, kivált a' mellyeket a' víz megfutott, igen szaporítják a' Métélyt. Ilyen helyeken kiki tapasztalhatja hamar a' víz letakarodása után, hogy valami fekete apró férgek a' fűnek tetejére tsomósan felrakódnak az ár előtt. Ezt nekemis a' birkások mutatták.

Minthogy némelly Természetvi'sgálók úgy tapasztalják, hogy a' Májjban való Féregek kívülről mennénekbé a' májiba, és megegyeznek a' tokban termő nadályok fajtájival, a' mellyek a' sótól megdöglenek: legjobb orvosságnak tartják a' Sós sert, vagy Sós etzetet. Hanow azt bizonyítja, hogy a' nevezett Sós

sértől a' Teheneknek, és Juhoknak orrokon, szájjokon rakással jönki a' Métély. Egy ilyen Jühnak egy napra, egy meszeszely Sér, és jó fél marok Só öszszeegyelítve elég italára. Lásd Oec. Nachr. der Patr. Gesellsch. in Schlesien F. J. 1773. p. 242. Én ezt próbáltam, de tsalhatatlannak nem találtam. A' száraz, ösztövérfüvet termő Hegyeken, és ritka jótás erdőkön Métély és Himlő ritkán van. Kivált pedig az Ugarokon, és füves tallókon való nyári, és a' Szőlők allyán való tavaszi Legeltetés, a' hol a' Vad-fok vagy Sás-hagyma terem, a' Métély ellen Praeservativa. Tehát a' Birkatartó a' Kerülővetésnek nem lehet barátja ott, a' hol az Erdő sűrű, potsványos és árnyékos, és a' ki nyílt Legelőkis alacsony vizesek.

§. 104.

2). A' Vértályogot vagy Rögényt a'ból ismerimeg a' Juhász, hogy a' birka nehezen és szaporán piheg, szájja nyitva van, tajtékos, vagy egészen száraz; szemei feldagadtak, és véresek. Okát helyesen keresik a' Gazdák a' nagy meghevülésben. El lehetne azzal kerülni, hogy a' nyájjuak a' déllőben ne kellene a' forró napfényt árnyék nélkül szenvedni. Jobbis ezt eltávoztatni, mint orvosolni akarni.

Az Érvágást tapasztalták a' gondos Gazdák ebben a' nyavalyában egyedül való orvoságnak lenni. Legjobb az eret a' birka posáján megnyitni a' szeme és az orralyuka közt: mert arra (minthogy vastagis, és valami tso-mótskais szokott mindjárt mellette lenni felűről) minden könnyen reáakad, megis nyithatja valami igen éles késetskével. Azomban ez nem tsalhatatlan, és nemis tanátsos.

3. A' legveszedelmesebb nyavalya a' Megkerengősödés, mivel ezt lehetetlen gyógyítani. Ezen nyavalyával leginkább a' fiatal birkák küszködnek, és ha beléésnek egyszer; eleintén csak a' fejeket tertják valamellyik oldalra, továbbá kerengenek 's megdöglenek. Bizonyos eredetét e'nek a' nyavalyának soha nem tudták a' Gazdák, de minekutánna azt eltaláltákis, orvoslása' módjára reá nem tudnak akadni. Azt tudjuk, hogy ha a' megkerengősödött birkának feje felnyittatik; a' velőben némelykor két három vízzel tellyes hólyagok is találtatnak. Aztis tudjuk, hogy ezen hólyagok valóságos élőállatok; de mitsoda állatok, és hol veszik magokat, nem bizonyos. A' Velő azon a' részen, a' hol ez az állat beletsimbeszkedett: mint a' kullánts, felvan dagadva, és kivan emészte. Honnan megy, és mitsoda módon ezaz állatotska a' Velőre, én nem tudom, és orvosolni sem. A' könyvbéli szereket eleget próbálják a' Veterináriusok; de azokat nem tapasztaltam használni soha is ellene,

4). A' Vizibetegség vagy Golyva, néha az egész Testben, de néha csak a' Fejben van. Orvosságul én a' Golyván egy szőrsinort szoktam vonatni keresztül, és azt tövel megszurkáltatom. Egy kettőnek használ: a' többeknek pedig még ártis.

5). A' Sárgaságban, vagy Scorbúthban a' vér van megtaknyosodva, 's rothadva. Orvosságul a' Sós-Sert szokták a' birkának éh gyomorral lágy melegen torkába tölteni 10-12 nap egymásután, A' mérték egy meszsely Ser, vagy pedig kitsírzett Zabbal étetni darab ideig: és ezt a' ki gyógyi: haszonnal tselekedheti.

6). A' Szórféreg, vagy Tüdőrothadás ellen keresztés ruta kifatsart levét szokás lágy só-

val keverve minden reggel egy hétig egy kalánnal beadni, és a' birkát, míg a' Cura tart Zabdarálttal etetni. A' savanyú Lóher, vagy káposzta e'nélis jobb: Magokis az Ugaron való legeléskor kigyógyúlnak belőle, és én láttam olly lemetszett birkát, a' melynek uj tüdője kezdett nőni; de mitől: azt nem tudom.

7). A' Hasmenés ellen édes téjben, vagy vízben keményítőt szoktam sűrűsen megáztatni, és azt lágymelegen a' Birka torkába tölteni. Ez tsalhatatlan.

8). A' Rühöt, vagy Koszt én így gyógyítom tsalhatatlanul, és hamar: hogy egy akó vízbe hat font Bétsi kormot (Kürup) áztatok végre megszűrven tűzhöz teszem, és három font dohányt belevetek, megfőzöm, és a' dohányt sokára kifatsarom és kivetem. Ezen kormos dohányos vízbe 8 löt zöld Grispánt keverek, és melegen egyszer kétszer megmosatom a' birkát vele. Mentől nedvesebb valamely esztendőben az ősz; ritkább szőrűek a' birkák; és lapájosabb helyen legelnek, annál bizonyosabban megkoszosodnak: tehát Spanyol Birkákat tenyésztetni e' részbenis jobb. Szerentsés az a' Gazda, a' kinek a' nyájában, mindjárt ősszel kiüti magát ez a' nyavalya: mert még illyenkor lágy lévén az idő, lehet a' birkákat mosni: többnyire a'kor ütiki magát, mikor az idő megkeményedik, e'kor pedig kár nélkül mosni nemlehet.

9). A' Himlőt a'ról veszszük leghamarább észre, hogy a' birka a' hátulsó lábára kezd sántítani. Orvosság ellene a' Beoltás. Ezt gyakorolja H. Észterházy, G. Festetits György, H. Bathányi, és egyebekis: de haszna felől én bizonyos még eddig egészen nem lehettem. Azt tudom, hogy a' rendes Himlő, minden 7.

8. 9. esztendőben kiüti magát a' Seregen, és elsepri $1\frac{1}{4}$ vagy $1\frac{1}{3}$ részét a' Seregnek, a' szerint a' mint a' Himlő mérgeesebb vagy szelidebb. Mikor a' Bárányok himlőzve jönnek a' Világra, vagy a' himlő e'kor tsak hamar meglesi őket: a' kárvallás legnagyobb. Ha a' szelíd himlő megfogamodhatik; bizonyos, hogy a' meghimlőztetettekből tsekélység a' mi megdöglik. De minthogy nem minden Oltónak könnyű a' keze; és ha azis, elfáradván; sok hibás oltást teszen: az oltás meg nem fogamszik; és az illy birkákat a' természetes himlő kiveri, és felesen elsepri. Egynehány esztendőbeli szoros számadás reménylem, megfogja a' Gazdákat az oltás mivóltáról egészen nyugtatni: mert tsak ez a' Kérdés; száz birkából hét, nyoltz, kilentz esztendőben egyszer, és egyszerre eldöglik a' természetes himlőben 25-30; hát a' beoltott birkákból hány veszel ugyan annyi idő alatt Himlőben?

10). A' legtsalhatatlanabb orvosság a' birkák mindenféle nyavalyájik ellen az, ha Birkát tsak azok a' Gazdák tenyésztetnek, a' kiknek magas, szellős, és ösztővér fűvet termő Legelőik vagynak. Illyen helyeken híre sints a' Métélynak, Kosznak, és Himlőnek. A' kinek ez nints: jobban gazdálkodik mind a' Hazára, mind magára nézve, ha Szarvasmarhát tenyésztet.

IV. R É S Z.

A' S e r t é s r ő l,

§. 105.

A' mi szelíd Sertésink tsak abban különböznek az Erdőkben még mais találtató Vad-

disznóktól, mint apjaiktól; 1). Hogy ezek fene-
nék, a' mijéink szelídebbek. 2). A' Vaddisznó
nó hús feketés, és szalonnája kotsonyás; a'
szelíd Sertéseké pedig fejér, és szalonnája kövér.

Azt minden Gazda tudja, hogy igen erős
gyomrú állatis ez, úgy hogy természeti eledelét
feltalálni, majd tsaknem lehetetlen; mert
füvet, gyökeret, gombát, halat, gyümölcsöt,
és hústis egyre megeszik, és tőle hízik. Szaporasága,
és nevedése bámulásra méltó, mert három esztendő
alatt egész nyáját lehet 6—7 Kotzával szaporítani,
a' mellyből világos az, hogy a' Gazdának bizonyos
rendtartás mellett a' Sertésenyésztetés hasznos lehet.

Minálunk kétképen tenyésztetik a' Sertést.
1). Vadán, vagy Seregben. 2). Félvadan, vagy
házaknál. A' Házitenyésztetés Hazánkban, a'
szükségnek sem felel meg, és minden esztendőben
félmilliót legalább kiviszen a' Hazából. Mentől inkább
megkevesedik valahol az Ugartartás, annál kisebb
a' Sertés Házitenyésztetés. E' pedig nagyobb kár
amannál.

I. SZAKASZ.

A' Sertés Nyájjról.

§. 106.

A' melly Gazda a' Sertéseket vadán, vagy
Seregben kívánja tenyésztetni, ezeket tartozik
megtselekedni:

1). Annyi helye legyen: hogy a' Nyájj
rajta nemtsak megférjen; hanem elegendő eledeltis
találjon. Jobb keveset jól táplálni,

mint sokat roszszúl. A' hol a' Makk minden esztendőben terem, és azt bérben ollyas haszonnal nem lehetne kiadni, vagy ollyan vizek, és tavak vannak, a' mellyekben az úgy nevezett édes Sás: a' mellynek gyökere puha, hoszszú, és édes, bőven terem, 's az öntések halatis bagynak az öntésekben: a' Sertés-Seregnek jó helye van; de a' hol azt szemmel kell tenyésztetni, maga magát megeszi.

2). Jó víznek és Fertőnekis kell a' Sertés-Sereg járásában lenni: külömben heves természete miatt, tsíkot (Die Bräune) kap, és eldöglik.

3). A' Kondást kiválaszsa, a' ki a' legel-tetés módját, a' Sertések természetét, 's az egész Sereget tudja megőrizni: mert egyegy barom nemében nemesik több lopás, mint a' Sertésben, a' melly ha megesik: oda van a' Seregtartásból való nyereség.

§. 107.

Valamint mindenféle Sereg felállításának fundamentoma a' jó Fajtáknak megszerzése, úgy a' Sertés nyájnak hasznos volta is a' tenyésző Fajtáknak megválasztásától függ. A' jó fajtának a' tapasztalás szerint, ezek a' jelenségei közönségesen:

1). Hamar híznak; külömben, minthogy ez nagy evő állat, maga magát megeszi.

2). A' barom széles, hoszszú, és nagy test. Az illyenből az a' nyeresége a' Gazdának, hogy ugyan annyi eleséggel, több má'sa húst és szalonnát nevel. Illyen az úgy nevezett göndör, fejér vagy fekete Rátzdisznó, Bagun, vagy Gitza.

3). Az egész nyáj egy színű fajta. Erre nézve a' tarka disznókat ha annál oltsóbban

hozzájok juthatis a' Gazda ne tenyésztesse. A' veres disznókról azt írja egy Silésiai Gazda, hogy ő hosszas vizsgálódásából és tapasztalásából tudja, hogy azok leggyakrabban megtetvesednek. Muraközben, és a' szomszéd Stájer Országban leginkább a' fekete disznók betesek, Serviában, Bosniában, és Schlavoniában az úgy nevezett fejer Gitza, vagy Bagun tenyésztetik, és ez hamar hízásért legbetesebb, a' Siska, vagy előre hajlott nagy Fülük pedig legalábbvalók. A' Mogulitza középső.

4). Mind a' Kanban, mind a' Kotzában megkell ezeket nézni, hogy 1): hoszszúk, nagy testűek, rövid lábúak, vastag tsontúak, és hegyes orrúak legyenek. 2). Éppen két esztendősen legyenek akkor mind a' kettő, mikor legelsőben megbúgnak, vagy görögnek; kivéven azon esetet, ha a' göbék vének: mert ezek az esztendősen Kant szeretik.

5). Négy esztendőnél tovább egyiketse kell nyájban tartani: mert az ezután szaporított Malatzok rendszerint gyengéknek tapasztaltnak.

6). A' Kotzát így kell különösen megválasztani: a). Tenyésző Fajta-e? azaz, minden esztendőben kétszer Fijadzik, és akkoris mindenkor 9—10 Malatzot. b). Hoszszú-e az oldala, és az egész háta a' farkáig gömbölyeg-e?

7). A' Kanban különösen ezek a' minéműségek kívántatnak meg: teste nagy, oldala hoszszú, tzombjai, vagy 'sodarjai rövidek, és zömökök, háta egyformán széles és erős. A' melly Kannak a' hátagerintze erős; megeszmérszik abból, hogy a' Farka felvan göndöröde, mint a' Pósta kürt. A' mellynek ellenben lefityeg egyenesen, előre tudom, hogy erőtelen, és nem búgni való, vagy beteg.

§. 108.

1). Minthogy a' Hotza, vagy másképen Göbe 17 — 18 hétig hasas, úgy igyekezze a' Gazda a' tenyésztés idejét vinni, hogy a' Malatkozás mind a' kétszer alkalmas idöben legyen; sőt nemcsak alkalmas idöben, hanem egyszerre is. Igen sok baj van a' különbözö idejű, és erejű Malatzok étetésében: mert az erősebb a' gyengébbet elmarja a' vállútól, melly miatt a' kitsiny marad. Az ilyen kárnak elfordítására azt kell tselekedni, hogy a' görgés Julius közepére, és a' malatkozás November végére essék, hogy a' Göbe (ha makk van) malatzait felnevelhesse. Így az Januariusban ismét meggörög, és Aprilisben leontózik. Mások a' kik egy rendbéli Malatzot kívánnak, a' második bűgást Octobernek a' végére, vagy Novembernek elejére ejtik, 's a' Malatkozás Februarius elejénél továbbra nem igen halad. Ezt a' Malatzok leöldösésével, vagy hosszabb, a' vagy rövidebb szoptatásával viszik végbe, a' Gazdák.

2). Mindenkör ebből a' téli malatkozásból hagyjon a' Gazda tenyészni valót olyan számmal, hogy ha a' tavaszi Malatzok gyengék lesznek is, a' Nyájnak semmi fogyatkozása ne tapasztaltassék. A' nyári fíjadzást jobb asztalra szánni: mert a' makkot nem ehetvén gyengeségek miatt, a' búzás kasnak lessz terhére, vagy a' bolha megemészti. Egy göbe alatt csak két, legfellyebb három Malatzot szokás hagyni, a' többit pedig két hetes korában felfüstölik.

3). Hogy a' Disznók annál nagyobb tüzzel bűgjanak, a' bűgás előtt négy öt nappal, valami gabona maggal tápláltatnak, a' melly

őket ingerleni szokta. Túl a' Dunán ezt gör-gésnek nevezik.

4). A' Malatkozó-istállónak tágasnak kell lenni azért, hogy a' Kotza különben Malat-zait megszokta nyomni; sőt ha az ontózó gö-béknek különös rekesztékek nintsen: a' Kan a' Malatzot megeszi. Ugyan e' szokott a'koris történni, ha az ólban sok a' szemet, vagy szalma, a' melyben a' Malatzok szeretvén bujkálni, vigyázatlanságból a' Kotzák által megtapodtatnak, vagy megnyomatnak.

5). Ha a' Göbék ontózni kezdenek: a' legjobb makkos helyet ezeknek kell feltartani, hogy a' téjvivő edények kiszélesedjenek. A' rédegy Sereg soványabb helyen is szaladozhat a' Makk után. Ha a' Fijas-disznó jól táplál-tatik: ritkán történik meg, hogy az a' Malatzát, vagy apró marhát ilyenkor megegye, a' mely-re gyakran az éhségtől is kényszerítetik. Ha a' Fajta igen tüzes, és rendetlen búghatásból e-szimegy fiait: ki kell mustrálni a' nyájából.

6). Ha a' Kanok két esztendeig szolgáltak a' Seregnél: kiszokták heréltetni, és meghiz-laltatni. Mentől idősebbek, annál bizonyos-sabb, hogy megtetvesednek.

§. 109.

1). Három hét múlva rendszerint, mikor a' Malatzok az evésre hajlandóságjokat mutat-ják, és makk nints; az Árpa lisztet, vagy meg-darált rozsot savóval, vagy jó konyhamosa-dékkal kell nekik felereszteni, és vele őket mind addig tengetni, míg magokis megtanúl-ják a' gabona magot szárazan megőrleni. Men-től tovább tápláltatnak a' tsets mellett a' mon-dott eledellel; és mentől tovább engedi őket az Anyjok szopni; annál erősebbek, és na-

gyobb testüek lesznek. Külömben elég hat hé-
tig engedni őket szopni.

2). A' Malatzok közül tenyészni mind a-
zokat tsak kiválogatni, a' mellyekben az elől-
adott minémúségek feltaláltatnak. Kivált a' mel-
lyek kinem heréltetnek, jól tápláltassanak.

3). A' Gazdák azt tapasztalják, hogy a' vén
Kotzák a' fijatal Kanokat sokkal jobban szere-
tik, mint a' véneket. A' fijatal Kantól fajzott
malatzokis, többekis, erősebbekis mindenkor,
mint a' vén Kannak maradványi. Mellyre néz-
ve legtanátosabb a' Nyájban mindenkor tsak
két esztendő's Kanokat tartani; annyivalinkább
hogy a' vénebb Kannak tsaknem semmiféle jó
hasznát nem lehet venni: mert a' húsa minden-
kor taplós és foszlán marad. A' Rátzok, a' kik
leghiresebb Tenyésztetők az én szomszédom-
ban így rendelikel a' Handisznók szolgálatját,
hogy a' Februariusi malatzok közöttül megha-
gyott Kan a' következő Őszszel már bűg-
jék, és a' tavaszi herélés idején, a' többi ma-
latzokkal együtt kiheréltessék. Így mint Ár-
tány nemtsak meghízik, hanem igen jó ízű
petsenyétis fog adni: de e' miatt nints most
olly szálás a' Sertések, mint ez előtt 26 esz-
tendővel láttam.

4). A' Sertéseknek, kivált a' Seregben leg-
veszedelmesebb nyavalyájok a' tsik, másképen
torok dagadás. Ez ellen jobb őket őrizni, mint
akkor orvosolni, ha már egyszer bele estek
a' Sertések,

A' preservativa abból áll, hogy a' Sere-
get nyárban minden héten Szombaton behaj-
tatják az Akolba, és ott korpa, vagy valami
daráltat töltvén a' Vállúba hígan feleresztve,
minden Sertésre egy félmarok tiszta hamút ke-
vernek az ételbe. Télben tsak egy Hónapban

szokás ezt tselekedni. Ez a' megelőzése a' nyavalyának tsalhatatlan orvosság. A' Csík a' meleg napokban lepimeg a' kövér Sertéseket.

Néha megesik, hogy egyik vagy másik Sertés már Csíkot kapott. Ha ezt a' Kanász, vagy Gazda látja: a' Sertésnek a' szájját petzkeltessefel, vágjameg a' nyelve alatt való eret, vagy legalább árral szúrkáljameg a' torokon végig nyúló, és ilyenkor igen megdagadott eret, hadd folyjon belőle a' Vér. A' vér eresztés után Földitök' (Brionia) kitsafart levét salítrommal, vagy puska porral elegyítve kell a' Sertés torkába tölteni. Ez hívesíti az inflammatiót.

II. SZAKASZ.

A' Sertésnek Majorban vagy Házaknál való tenyésztetéséről.

§. 110.

A' Házi vagy szelid tenyésztetésnek több módjai vagynak: de egyezik a' tenyésztetésre nézve a' Sereghelivel annyiban hogy ezis Seregben legel ugyan, néha 5 — 10 gazdájéis együtt; de estve haza jár, és valamit enni, és inni kap.

1). Némelly gazdák a' Serházakban Malátával, a' Pálinkaházakban moslékkal; a' Keményítőtsinálókban búza törkölyjel, és egyéb mosadékokkal nevelnek egy bizonyos szám Sertést.

2). Mások pedig a' kiknek Malmaik, és több Svajtzériájok van, a' Sertés nevelést az

árendához kötik, és így a' Molnár a' Malomporon, és egyéb elhúllott szemén, a' Majoros pedig a' savón minden esztendőben egynehány sertéseket, leginkább pedig süldőket felnevelnek.

3). Az ilyen gazdaságban megkívántatik, hogy bizonyos számszer határoztassék meg, az eshető eledel, és a' sertések között. Külömben nem sokra fog a' haszon menni.

4). Míg a' Malatzok csak nevedeknek: ezen említett: módok igen jók; de ha kövér bőrs petytyét akarunk rólok húzni, egyéb tápláló eledel is kívántatik a' mondattakon kívül.

5). Kivált arra kell vigyázni, hogy a' süldők a' nevedezésben meg ne állapodjanak a' sovány tartás által. Mellyre nevezé jobb gazdaság inkább a' nevedezésnek indultakat jóféle eledellel tartani, mint a' megállapodott idejűeket. Már arra vagynak példák, hogy az esztendő s süldőket, úgy meglehet hizlalni, hogy kétszáz fontot is nyom egy egy. A' Svájtzeriákhán az édes savót, vagy 'senditzét; sőt az úgy nevezett édes sajtót tartják erre a' végre legjobbnak, noha ez ritkábban történik meg, mint a' két első; a' melly rendszerint a' hízőknak számára rendeltetik. Míg a' süldőnek nőni kell: egyéb eledelt nem kap a' savónál, és egyedül ennek lehet azt tulajdonítani, hogy az ilyen süldők mihelyt a' növést elvégzik, egyszerre meghízhatnak: mert a' savó a' belső részeket kitágítja, és elkészíti arra, hogy a' kövérség ez, vagy amaz részen össze tsomókázzék.

6). Minden tíz tehenre egy süldőt lehet számlálni. Az Ánglusoknál nem újság azt látni, hogy 40 tehen után 200, és 60 után 400

süldő nevedik; úgy mindazonáltal hogy egyéb moslékot, vágott Lóhert, tsalánt, korpát, és konyha mosadékokat is kapnak; sőt árpa lisztet is.

7). Az ilyen süldőket a' mezőre jó früstük nélkül nem kell bqtátani, se jó vatsora nélkül haza várni, hogy a' koplalás béleket össze ne szorítsa. Hogy a' vágott tsalánnal, vad parélyjal, 's lóherrel, korpával, vagy kukoritzza darával elegyített moslék, és savó a' fiatal marhának sokkal hasznosabb, mint akár mely gabona nem is nyárban; a' tapasztalás bizonyítja. A' Gazdaszszonyoktól sokat láttam, hogy egész nyáron a' süldőket, tsorbókával, gordonnal, másképen A s z á d, árva tsalánnal, gérpáréjjal, réti salátával, 's végre daráltal, úgy megnövesztették, hogy Katalin napra, tenyérni szalonnát hasítottak belőle.

III. S Z A K A S Z.

A' Hidláson való Hizlalásáról.

§. 111.

Minthogy sokszor sem az esztendő mostohasága, sem a' helynek fekvése meg nem engedik, hogy a' sertéseket makkoljuk; azonban a' gazdaság minden esztendőben mindenből jövedelmet kíván: a' gazdának gondolkozni kelletik, mi módon, és mivel hizlalhatna meg egynehány darab sertést annyira, hogy a' költség kevés, a' jövedelem pedig egyforma, vagy számszer szerint nagyobb is legyen, legalább pedig a' Házi szükség ingyenben maradjon.

§. 112.

A' Hizlalás kétféle ugymint: kitsinyben, és nagyban, vagy a' mint itt szokták mondaní Hidláson, és Hizlaló - akolban való Hizlalás.

Hidláson a' kisebb gazdák hizlalnak az udvaron a' konyhához közel. Hizlaló aklokban pedig azok, a' kik az eladásra 100—200 darabot kövéritenek. Mind a' kettő különbözik egymástól.

Én minden esztendőben két öregebbet, és két süldőt szoktam Házi szükségemre annyira megjavítani, hogy az öregebbeknek párja 7, a' süldők pedig 4 mázsát nyomnak. A' gazdaságos fogások ezek:

1). A' Hidlás hosszasága 2 öl, szélessége pedig a' vállún kívül 8 láb. A' közepe kiszedhető deszkákkal el van azért rekesztve, mint-hogy többször megtörténik, hogy a' sertések egyiket vagy másikat meg nem szenyvedik. Ekkor hát külön rekesztem őket.

2). A' hidlás szélességéhez egy kis kerítés van tsinálva mindössze 15 □ öl. Ebbe az eső víz van bele véve; és ha nagy a' szárazság Hordóval is vitetek bele vizet, a' melly a' hizlásra elmúlhatatlanul szükséges.

3). A' Hidlásnak mind a' két végén bezárható ajtó van; egyik az udvaromra viszen, és a' Disznókat kirekesztem rajta vagy feredni, vagy magokat kireszelni; a' másik pedig a' kerítésbe viszen, és tsak késő ősszel záratik rá-jok a' Disznókra, és egyébkor mindég nyitva áll, és rajta a' hízók fel 's alá járnak az ólba, vagy kerítésbe tetszések szerint.

4). Hizlalni mindenkor göndör szőrű ártányokat, vagy Rátz disznókat veszek. A' Göbék vagy kotzák, ritkán lévén jól kiherélve,

ritkán is híznak jól ki. Az öregek, két három esztendősek; a' süldők pedig esztendősek.

5). Szent György nap után, mikor már tsalán, paréj, lóher, 's a' t. találtatik: hányatom fel a' disznókat Hidlásra, és tsak addig tartom zárva, míg a' vallúbol elkezdenek enni, azután a' kerítésbe ha tetszik szabadon le mehetnek, és sárba heverhetnek.

6). Az étel egész Kisaszszony napig, tsak megvágott csalán, vagy paréj, vagy Lóher megvágva, korpával, vagy valami darálttal meghintve, és savanyú savóval, vagy konyhamosadékkal teleresztve hidegen. Rendszerint négyszer esznek napjában a' mennyit megesznek. t. i. 6 órakor, 10 órakor, délután pedig egy és két óra közt, mikor a' szolgálók elmosogattak, és estve 5 és 6 óra közt.

7). A' Vállúból minden etetés előtt ki kell merni, a' mi megmaradt, víz, moslék, vagy gaz.

8). Minden héten egyszer Szombaton, mikor a' meleg nagy minden sertés ételébe egy jó össze marok szitált hamút kevertetek. Ez a' torok gyík, vagy tsik ellen tsalhatatlan prezervatíva. Télben pedig minden Hónapban egyszer.

9). Julius, és Augustusban már a' disznók jó húspan szoktak lenni, és a' ferdést mulhatatlanul megkívánják. Erre a' végre tartok az udvaromon egy esővíz fogó két láb mély gödröt: és ebben örömet serednek, 's a' bolhát letapasztják, 's utánna jól alusznak.

10). Kisaszszony napkor tavalyi száraz kukoritzára fogom a' Disznókat, és napjában eleinten ötször, Szent Mihály nap után pedig tsak négyszer esznek napjában, négy, vagy öt órakor hajnalban, másodszor kilentz, harmadszor egy, negyedszer négy, és ötödször nyolca-
óra-

órákor, hogy moslék minden délben és este legyen. Ez a' moslék javítás, a' szomjúságot is óltja. Ha a' kolompért egészen főve, vagy sülve, ötöt, hatot, 's többet is egy disznóra hány a' szolgáló a' konyha mosadékba, azt a' disznók egymás után a' moslékból nagy örömmel kikapkodják. Ha moslék nints, mint reggel, akkor a' kukoritzára hideg vizet isznak: minden héten pedig egyszer gyenge sós vizet.

11). Ha kukoritzám nints, a' kolompért megfőzetem, és moslékot árpa lisztből kevertetvén, egészen hányatom bele a' disznónak, és tőle meghízik. A' megtörött száraz kolompért, és árpa lisztet, minthogy a' fogához ragad nem szereti. A' főtt árpától mindazáltal szintúgy meghízik, mint a' kukoritzától. Az ideji kukoritzát kementzében is kénytelen a' Hizlaló szárogatni, Zsengésen kétannyit eszik meg, mégse hízik jólki. Ez az én Disznó hizlalásom titka, a' mellyel már egyszer egy párt nyóltz má'sára és 41 fontra meghizlaltam.

12). A' Kukoritzázás ideje 12—14 hét, és eleinte minden disznó kap egy etetésre 3 itszét, 5—6 hét múlva pedig már két itszével is beéri, és nem kívánczik a' kerítésbe lejönni, hanem a' száraz szalmán kivált mikor az idő már hidegszik, örömet alszik.

§. 113.

A' Hizlaló aklok egy oldalból, fedélből és végigérő, de közfákkal megszaggatott vállából állanak, földjök téglá a' fedél alatt, a' hova késő ősszel feküdni mennek a' sertések, ez a' téglázás féllábbal magassabb a' kerítés földjénél és hárántékos.

1). Olyan helyen van a' Hizlaló-Udvar, hogy annak allyjában valami fertő van, hogy

a' Sertés ha megmelegszik, abban megheveressen.

2). A' hizlalásra 14 hetet szabnakki, és

3). Ezen idő alatt minden Sertéssel 12 Posonyi köből tsutás (tsós) kukoritzát étenekmeg: de ezzel csak úgy érikbe, ha a' kukoritzta letsépettetik, és tavalyi száraz, és hat hét köből szemet téssen. Ideji két annyi kell, és a' tsutásból sokat a' földbe tapod.

4). A' Szemből egy Sertésre egy napra öt hat itsze adatik eleinten tízetis megeszik.

§. 114.

A' Disznónak minden részei hasznosok a' Gazdaságban; mindazáltal a' Szalonna és a' Sódar legbetsesebb részek; a' Sódar, és Sunka eltsináláshoz ezek kívántatnak:

1). Hogy a' Disznó két esztendősnél legfelebbis idősebb ne legyen. 2). Hogy az jóféle eledellel tápláltassék. 3). Hogy a' bésózásban semmi fogyatkozás ne legyen. 4). A' Süldők Sunkája legbetsesebb. A' göndör Rátzdisznóké igen kövér.

A' Só vesziki azt a' taknyos nedvességet, mind a' Szalonnából mind a' Sódarból, a' melly ha bennmarad: avas ízt okoz. Továbbá ugyan a' só lágyítjameg a' hústis rágó erejével. A' főtt só erre a' végre gyenge. Hogy a' só annál erősebb legyen: a' vizet kikell belőle venni. Ezt kétféle módonis kilehet venni. Némellyek így tselekesznek: Az egerfát kifúrják, mint a' kerék-agyat, sóval tele töltik, és a' nyitva való végit fával betsapolják; e' meglévén tüzre teszik, a' fa megég, és a' só egy tsomóban szépen megpergelve megmarad, ezt osztán megtörik, és sűrű szitán általeresztik. Mások ezt a' bajoskodást nemszeretik, hanem csak serpenyőben rántjákmeg. Ez is jó, de jobb

az első mód. A' ki már szalonnát, vagy sódart akar készíteni, így tselekeszik: a' tiszta vízben megáztatott húst, röstölt sóval erősen behinti, és azt vele keményen megdörgöli, tekenőbe berakván 24 óráig úgy hagyja azt, hogy a' só dolgozhasson. Ekkorra a' só levet ver magának, és azt leszűri. A' sódart újra bedörgöli sóval, a' mint legelőször tselekedett, és ezt mind addig folytatja, míg csak egy tsepp véres vizet szív a' só a' húsból. Ha már a' szalonna, vagy sódar semmi levet nem bortsát: a' szalonnát két hétig felkötetik szellőre, két hét múlva pedig a' füstölőbe megy, és ott két hétig füstöltetvén, ismét szellőre köttetik, és itt marad Jó-sef napig. Akkor ellehet rakni, a' ki hova tudja, hús helyre.

Hogy a' sódar piros legyen: az utolsó besózáskor a' só két annyi salétrommal megegyittetik, és ezzel erősen utoljára mind a' sódar, mind a' sunka bedörgöltetik. Némelyek ezt kétszer tselekszik. Mikor már az ennyire készen van, belőle a' nagyobb tsontokat kihányják, a' húst présbe teszik, és mind addig sajtólják, míg csak egy tsep víz foly ró a, a' mikor azt gyenge meleg helyre, mint a' keménybe felkötözik 's a' t.

§. 115.

A' sor azt kívánná, hogy itt a' szárnyas Házi állatokról, vagy baromfirólis szóllanék. Eleinten én magam is azonn igyekeztem, de minekutánna meggondoltam, hogy én most Tenyésztetőt írok, az apró marha pedig a' Házigazdaszszony kötelességei közzé tartozik inkább, a' mellyet különösen szándékozom kibotsátani; az apró marha tenyésztését itt elhalgatom; annyival inkább pedig, hogy még

a' Méhtartás, a' melly egyedül a' Tenyésztőt nézi, hátra van.

V. RÉSZ.

A' Méhtartásról.

§. 116.

Ha a' Gazdaságnak valamelyik része a' Gazdának gondosságát megérdemli, az a' Méhtartás. Itt nem a' költség folytatja a' gazdaságot, hanem a' gondosság. Ennél édesebb terhet képzelni se lehet. Nem lehet tehát tsudálni úgymond Plinius, hogy Aristomachus 58 esztendeig egyebet nem tsinált, hanem méhészkedett.

A' Méhészséget a' múlt században Reaumur, Riem, Schirach és Schwamerdám annyira rendbe szedték, hogy ahoz valamit okosan tenni nehéz: kivált pedig Christ inkább mesterségessé tette, mint hasznossá. A' maiak is inkább nehezítik azt, mint könnyítik. A' Méhtartáshoz pedig, nem mesterség, hanem együgyűség, és a' Természetre figyelmezés kívánatik: mert a' Méhek nem pallérozódnak a' századok megvilágosodása által, mint az emberek: hanem csak a' természet mellett maradó állatok. A' Természet útját pedig megváltoztatni akarni, híjjábavaló fáradságos erőlködés. Csudálnám hogy annyi Századok, sőt ezerek elfolyása, épen a' máj Méhészekre várakozott volna, hogy a' Mehészséget egész tökéleteségre vigyék.

I. SZAKASZ.

A' Méhek' Természetéről.

§. 117.

Ha a' Méhek' természetére halgatunk azt látjuk:

1). Hogy a' Méhek a' legkissebb hidegtől is rettegnek; mindazáltal a' hívesebb levegőhöz is hozzá lehet őket a' tenyésztetés által szoktatni. A' mértékletes meleg Climában mindazáltal, ha a' Vidék virágos, és tsendes leginkább láttatnak gyönyörködni. Innét a' szeles, nedves, népes és virágtalan helyeken csak tengenek.

2). A' Méhekközt valami társaságot találunk. Itt vannak természeti törvények, a' melyek szerint a' közjó előmozdítatik. Vannak bizonyos számú polgárok, a' kik közül mindenik véghezviszi mind azt, a' mire őt a' természet ösztönözi. Vagynak itt Martalékokis, (Mancipia) a' kiknek életek, vagy halálok, a' köz-jónak megmaradásától függ. Vagynak 'Siványokis, a' kik ha kézre kerülnek, vagy dologra hajtának, vagy halálra büntettetnek. Van főgazdais, a' ki mind az egész kasnak, mind különösen a' Méheknek szorgalmatosságára, és kötelessége végbevitelére figyelmez.

3). Az egész társaság 20—30 sőt néhánykor 50 ezer fejekből áll, a' melyet a' Természet maga négy rendre osztottal. Az első rendből csak maga van egyedül az Anya-méh, vagy Királyné. A' második rendet a' dolgozó-méhek teszik; húsz, harmincz, és több ezerekből állanak, a' szerint, a' mint a' kas, kisebb vagy nagyobb. A' harmadik rendben a'

Herék vannak. A' negyedik rendet pedig teszi valami fényes, fekete, a' munkás-méheknél valamivel kisebb Méhneme. Ezt közönségesen tolvaj-méhnek tartják: de e' nem igaz. Szintúgy a' Lépbén kelki tojásból, mint a' tobbi, ott lakik, és csak a' herék után öletik ki, de csak akkor, mikor a' takarmány szűk, Mi a' kötelességek nem tudom. A' 'Siványok magokból a' munkás-méhekből válnak ki, nem dolgoznak, és egész nyáron csak a' kas háta megett lep'selnek, és ha észreveszik, hogy valamellyik kasban az Anya elveszett; arra azonnal ráesnek, rabolják és a' többitis a' kasból rabolni hívják. Míg az Anya él, ha annál kevesebb népből állis Országá; senkise mérészel ráütni: hiba hát azt hinni, hogy a' Tolvajok máshonnan jönnek rabolni. E' nem igaz. Magábann a' Méhesben vannak a' 'Siványok, a' kik a' munkás méheket rabolni tsalják. Mikor ilyen rabolás van az én Méhesemben, egy-néhányszor megliszteztem a' rabolókat, és mindig azt láttam, hogy a' meglisztezettek, a' magam kassaiba mentek, és az Uraság szomszéd Méhessébe, tsak egy lisztes Méhet se láttam, se én, se az Uraság Méhéssze. Nemis jár a' Méh a' maga helyéről máshová, és ha néha oda téved egy kettő: azt a' lakosok mindjárt megölik.

§. 118.

Az Anya a' Rajzás vége után a' kasban tsak egy: de míg a' kiköltés tart 10—14-is van, és ha az első rajzás előtt mind kiszaggatomis: 14—18 nap alatt újra teremnek. Innen a' rajzást az Anya-méhek' kiszedésével akarni megakadályoztatni, haszontalanság; sőt kártékony zaklatás.

A' dolgozó-méhek legnagyobb számmal vagynak; nyilván kisebbek, és testek alkotására nézve különböznek társaiktól. Mellyik nemre tartozzanak, én bár eleget próbáltam, de kinem tanulhattam. Azt bizonyítom, hogy ha az Anya eldögölvén, csak a' többi Méhek maradnak a' kasban, egész nyáron keveset tojnak, kiköltik, és az, a' mi kikel mind here.

A' Herék sokkal kevesebbek, mint a' munkás-méhek. Ezek azok a' Martalékok, a' kiknek mind életekkel, mind halálokkal parantsolni láttatnak a' méhek.

A' Régiek ezeket gunároknak tartják. Az újabbak pedig azt bizonyítják, hogy nem nemzenek, se nem tojnak, hanem mintegy száraz dajkák a' közönséges méheket költikbi.

Ez a' vélekedés könnyen igaz lehet: mert

1). Ha az Anya-méh tojik, a' munkás-méhek pedig mézet gyűjtenek, elmúlhatatlanul szükséges, hogy egy valaki az ifjúság nevelésére köteleztessék.

2). A' tapasztalás mutatja, hogy mikor a' Munkás-méhek a' méz gyűjtésben fáradoznak, a' herék a' tojáson kotlanak.

3). Valamikor a' munkás-méhek bő esztendőt reménylenek minekelőtte tojónak, a' heréket nevelikfel, mint dajkákat. Innen

4). Ha már vagy az Ifjúságot felneveltették vele, vagy a' bő esztendő felől való reménységekben megsalattattak; őket rakásra ölik, és ha ismét jó idő talál következni, a' megölettek helyett másokat nevelnek.

5). Ha a' herék tavasszal igen idején láttatnak, jele a' bő esztendőnek: mert a' méhek azért neveltékfel olly idején őket, hogy annál hamarább kezdhessenek, a' tojás költéshez.

6). Ha a' rajzás után a' Herék meg nem öletnek, jele, hogy nintsen a' méheknek Anyja.

§. 119.

A' munkás-méhek' testek alkotását én, mint nem tzelomhoz való dolgot készakartva elhalgatom, és tsak a' Fulánkról teszek egy két szót.

Fulánkját tsak a' dolgozó-méheknek találtam egyedül: annak alkotása tsudálatos, és így van készítve, hogy a' hasa vége a' méhek kettős hivelyből áll, a' mellyben a' Fulánk van eltéve, A' Fulánk szigony forma, és ha a' testbe mélljen bemegy: szakasztás nélkül ki nem lehet húzni. A' méh magase tudja hirtelen vissza vonni; a' melly miatt az gyakran beszakad a' testben, és maga a' méh eldöglik. Mikor a' méh valakit megakar tsípni, legelsőbenis a' Fulánk hüvelyt toljaki, azt kinyitja, és úgy szúr osztán a' Fulánkkal. A' daganatot nem a' Fulánk okozza, mert ez tsak likat fúr, hanem az a' méreg, a' mi a' Fulánkon keresztülfoly egy kis zatskótskából a' megfúrott testbe. Ianen a' ki hamar leüti a' szúrás alatt a' méhet, és még a' Fulánk tsak a' bőr színén van, ha oda szakadtis, tsak tsípjeki, nem nagy lessz a' Fájás; de ha bent hagyja; az magától alábbmegy, mert él; és a' méreg a' lyukba a' Fulánkon végigmegy, mert a' méreg hólyagotska, a' Fulánk végén van, és együtt szakadki a' méhből a' Fulánkal. A' Fulánk kivéése után, tsak a' nyálával erősen dörgölje a' sebet, és vakarja a' körmével erősen, hamar elmúlik a' fájás: mert még nem sok méreg ment illyenkor a' sebfenekére: de ha a' Fulánk egészen lement és az ember nem látja: a' daganat nagy lesz és 48 óráig nem lo-

hadmeg. Én ezen szúrást, és daganatot, tsak hideg vízzel mosom mindúntalan, és a' fájdalom, hamar megtsendesedik általa: de a' daganat nevededik. A' többi orvosság u. m. mész, pályinka, kígyó haraptafú 's a' t. mind haszontalan. Mikor a' meleg nagy, a' méregis erősebb.

A' Méhészhez hozzászoknak kevés idő múlva a' méhek, és azt nem igen bántják, hanem a' rajzás alkalmatosságával bizony megtsipkedik jól. Sok embernek nem dagadfel a' teste a' szúrástól; de ez annál rosszszab, és a' hidegis kileli, és főfájást kap. A' kis gyermekeket, ha nem vergelőznek: ingyen se szúrják olly hamar meg, mint az embert; és az aszszonyokat legritkábban. A' ki először kezd méhészkedni: valamellyik ruháját akasztja elébbfel a' méhesbe. Ők ezt a' szagot megesmerik, hozzá szoknak, és azután ha az illyen szagú ember közéjek megy: megszenvedik. A' rajzás-koris, vagy a' megszorított méh szúr; vagy a' vigyázatra kirendelt körülkerengő öt hat méh marja őssze a' Rajbefogót. Ezek a' Forposzton levők, egy fertályig sem állanakel a' Nézegetőről. Innen jobb a' legsűrűbb rajközt állani, mint tíz lépésnyire tőle, a' hol a' Vigyázók körül kerengenek: és a' ki megáll tsendesen, és nem hadaz a' méhek ellen, ritkán kap szúrást. Ezeket a' kezdőknek jegyzettem meg, a' méhek természetéről.

II. S Z A K A S Z.

A' méhek' munkálkodásáról.

§ 120.

A' méhek mikor új szállásra mennek a' falakat simára rakják, és valami mézgával be-

vakolják: de miért tselekszik, nem bizonyos. A' setétségért bizony nem, mert a' kas fenekét, vagy a' hol a' világosság beszolgál: soha addig körül nem tapasztják, míg nem mézelnek; sőt azt, ha szűk, nagyobbítják, és rajta örömet járnak ki, 's be.

Hamarább hiszem, hogy az ő testek semmi szúróst nem szenvedhet, és e' miatt simítják meg járásokat. E' miatt a' zöld lágy fűvel engedik magokat össze sepreni, de száraz fűvel vagy Seprővel épen nem. Ez a' kivakolás és lerágás nekik sok idejeket elveszi, azértis jobb a' régen használt kas, mint az új. Ebben egy hétigis alig hordanak valamit, mindég csak tapasztanak; de a' régi kasban egy hét alatt elisvégzik a' lépelést.

§. 121.

Mikor a' vakolásnak nagyobbbrészént vége van: Lépelni, vagy viaszszat hordani hezdenek, és belőle pintzéket tsinálnak. A' szegeltkövet mindenkor ott teszikle, a' hol a' kiszedett sejtnek nyomát látják, 's főgondjok az, hogy legelsőbenis az Anya-méhnek tsinálnak pintzét.

§. 122.

A' sejt vagy lép, nemegyéb tiszta viasznál, de hogy azt miből és mitsoda mester-séggel készítik a' méhek, mindezideigis vélekedés.

Hihető, hogy a' viasz és a' méz matériája egy, de a' méhek a' gyomrokban külön választják. Ezt onnan gyanitom: mert

1). A' méz enyvesis, és ha annál jobban megtisztítatikis: mindég valami viaszszal van megelegyítve.

2). A' méhek tsak úgy hordanak sejtet: ha mézet bővön találnak, és ha ez a' mezőkön megfogyatkozik, sejtet nemtsinálnak többé,

3). Ha a' Raj az új köpübe befogatik: mindjárt dolgozik; és rakja a' sejtet; miből rakná pedig, ha vele nem volna? magával nem viszi készen: mert úgy a' régi sejt táblákat kellett volna nekik megprédálni, a' mit sohase tapasztalunk; azt azomban tudjuk, hogy minekelőtte a' raj útnak indulna, ugyan tele veri a' bendőjét mézzel: a' mellyből hihető, hogy a' viaszszatis a' mézből készíti: annyivalinkább.

4). Hogy a' közönséges tapasztalás szerint, ha a' legfinomabb színmézet teszszükisbe megolvasztva, vagy kifőzve a' méheknek, 's a' köpüt bezárjuk, hogy kine mehessenek sejtet szedni: a' munka tsak foly, 's a' sejt szemlätomást épül,

§. 125.

A' kik a' méhekkörül a' szemeskedést nem-restellik észrevehetik, hogy a' viasz, mintegy verejték formában veri magát által a' méhek testéből. Sokszor a' köpü fenekénis lehet ilyen megfagyott lapos viasz hártványtskákat találni, a' mellyek hihető olyankor esnekle, mikor a' segítő-méhek egymás derekáról ezeket leszedik, és ez a' viasz hulladék annál bővebb, mentől gazdagabb a' mézszüret.

A' munka úgy látszik, felosztva van köztök, és tudja mindenik, mit kell neki hordani, és útba sem áll egyik a' másiknak, vagy ha magasra kell hordani, egy tsomó méh, mint a' lántzszemek, egymásba kapaszkodnak, és

a' takaró méhek ezen a' lántzon járnak fel 's alá, és nem a' falonn.

§. 124.

Második gyűjteményjek a' méheknek a' Ragya (Erithace) már ezt Plinius méhek ételének nevezi. Ez nem más, hanem a' virágok fenekeiről öszszegyűjtött nemzőpor. Ezt a' méhek nagy szorgalommal összeszedik, meggyúrják, és lábaik lapjaira ragasztván a' köpűbe beviszik. Többnyire a' mit egy nap gyűjtenek, azonnapi felis vendégeskedik, azokon a' Pintzéken kívül, a' mellyekbe vagy az Anya beletolt tsak most, vagy elébb. Egész őszig a' méhek ezt eszik, és mentől kevesebb mézet találnak: annál több port raknak, magoknak ételül pintzékre. Innen kevés akkor a' méz, mikor a' lép illyennel van tele, és így mondják a' méhészek; Ragyas a' lép nagyon.

§. 125.

Harmadik ragadomány a' méz. Ezt a' méhek a' virágokban készen seholse találják, hanem a' virágok hordótskáiból (Nectarium) valami édes nedvességet szívnakki, és ezt míg haza érnek gyomrokban méznek elkészítik.

Ha valamellyik méh valahol sok mézre akad, azt a' többinek tüstént hírüldja illyen formán, hogy a' köpűnek felső részére felmászik, és onnan fel 's alá hempergődzik a' többi méheken keresztül. A' méhek már értik az illyen jeladást, és nyomon rakással tudúlnak kalahúzzok után, és a' talált mézet egy tseppig felpredálják. Legelsőbenis a' felső részit töltikmeg a' sejtnek, és úgy osztán déli oldalát, a' mellyre a' Gazda vigyázzon, és ha látja, hogy a' napnak fekvő része a' kas-

nak tele van hordva, a' kast fordítsameg, és messen más szájját az elébbeni helyett. Probatum est.

§. 126.

A' jó fajtú méhek igen munkások, és a' tisztaságot annyira szeretik, hogy mikor kirepülnek, többnyire egy kis szemetetis vísznak ki magokkal: de a' szorgos munka idején csak rakásba gyűjtik, és kinem hordják, olly reménység alatt, hogy azt, majd ha az idő meg-esősödik, kihányják. Néha éjjel sok hulladékot, és dögöt kitakarnak. A' Gazda itt tartozik a' Méheket tisztogatással segíteni. Sok időt megnyernek ez által a' méhek. A' melly köpűnek tavasszal tiszta a' feneke: azt jelenti, hogy ott a' méhek sokan vannak, és igen munkások. Ezt a' Gazda megjegyezze, és a' mikor csak szükség, segíteni el ne mulassa: mert mindenkor igaz az a' méhészek közmondása: A' melly méhek kihordanak, bizonyosan beishordanak. A' melly köpűk körül idétlen Here fajzatokat lát a' méhész dögölve: jó jelnek tartsa, és magais hányjaki azokat: mert a' méhek a' here fiat soha kinem hordják; hanem ha igen bőv mézszürethez bíznak. A' mikor a' herék pintzéjekreis bizonyosan szükség fog lenni.

Vannak némely ollyan férgesis, a' melyek magokat a' köpűnek lyukaiba beveszik. Ezek apró hamúszín Lepkék vagy pillék, tojnak, és nagy fejr kukatz lesz tojásokból; mézzel élnek. Ki kell tisztítani őket a' kasból.

III. SZAKASZ.

A' M é h e s e k r ö l.

§. 127.

A' méhes vagy méhház állítására ezen öt dolgok kívántatnak:

- I). Alkalmatos hely.
- II). A' méhház formája.
- III). A' jó fajtú méhek megszerzése.
- IV). A' köpüknek vagy kasoknak minéműsége.
- V). A' méhesnek gondviselése.

Ezek mind olly sarkalatos tzikkelyek; hogy ha akármellyik hibázikis, már koránt sints a' méhtartásból az a' nyereség, a' mellynek lenni kellene.

§. 128.

I). A' helynek alkalmas voltát e' következendő Czikkelyből lehet meghatározni; úgy-mint:

1). Hogy a' méhes háta felszélről, vagy hegy, vagy fák által oltalmazassék: és szá-jával délnek feküdjék.

2). A' magas helyekenis, mindenkor a' tsendes völgyeket kell választani. A' hegyek rendszerint szelesek; nints pedig egyegy nagyobb veszedelme a' méhesnek, mint a' szél, a' melly a' megterhelt bogárcákat a' földhöz, és egyéb tárgyakhoz verdesi, és a' hegyre fel nem ereszti. A' völgyekben a' szél, por, és az utazók dörömbözése a' méheket nem háborítjameg minduntá'an. Ma'om, vagy malomgát tehát ide közel ne legyen, se Híd.

3). A' Síkokon, és kertekben oda kell hely-
hetni, a' hol az Arnyékszék, ganajdombok,
a' Füst, és zörgő műhelyek távol esnek.

4). Az a' hely jó, a' hol a' méheknek ta-
vaszszal mindjárt elegendő és jó eledelek ta-
láltatik közel. Így a' méhek korábban rajza-
nak, és ha a' nyári három hónapokban méz
virágokat bőven, és közel érhetik: a' kasok
megis telnek: de azért ott a' méz ingyen se
lessz olyan, mint a' hol Hárs, és Ákátzfa, haj-
dina, szőlő, dohány, és lendekek terem. Az Al-
földi fű virágról gyűlt méz, a' Bánáti, Szepes-
ségi, és Muraközi mézzel nem is egy áron szo-
kott kelni. Ez okra nézve egy pár Hársfát, egy
két föld pohánkát, vagy rebsint tartani a' Mé-
hes körül, tsak annyit tészen, mint valami Gaz-
dák' játék helyét állítani. A' többekkel együtt
mindazáltal ez is jó; használnak a' gyümöls-
fák is, noha azok többnyire olyan szeles idő-
ben virítanak, a' mellyben a' méhek kint nem
járhatnak.

5). Méhesnek legalkalmasabb az erdő
vidék; kivált ha az erdők nem tsupa nagy fák-
ból állanak, hanem bokrokkal,ogyorós,
somos, hársas, rekettyés tsemetékkal, és virá-
gos rétekekkel vagynak megszaggatva, és a' hol
a' lakosok lent, pohánkát, mákot, borsót,
bűkkönyt, dohányt, kukoritzát, és rebsint
bőven szoktak termesztetni, 's más oldalról sző-
lőhegyek is vannak, és a' mezők, berkek, ta-
vasztól fogva Szent Mihály hetéig virágosok.

6). Nagyon javasolja utoljára még az is a'
Méheseknek állítását, ha közel valami tiszta
folyó vizetske tsergedez. A' hol a' Méhek friss
vizzel dolgozhatnak, a' méz tapasztalhatóké-
pen jobb.

§. 129.

A' Méhház annál jobb, mentől együgyűbb annak alkatása. Ezt mind azok a' Gazdák könnyen elhiszik, a' kik a' pompás Méhesek építésében kárt vallottak. A' Méhház alkatására én e' következő módot legjobbnak tartom:

1). A' Méhház fala csak a' szél, és hó ellen van, de nem a' hideg ellen. Azért is lehet azt nádból állítani, mint az Alföldön, lehet deszkában, sövény kerítésből együgyűen tsinálni, a' kitől miképen kitelik: csak hogy meg legyen vékonyan tapasztva. Az enyim talpra van állítva, és megrekesztve, megsározva, mint a' fa-házakat szokás építeni, és náddal bé álangatva.

2). Hoszsza a Méhház derekának 100 Kas-hoz mérve 6 öl, szélessége 10 láb. A' derékhoz két szárnyak is vannak, mind két végről hasonló szélességre; de csak három öl hosszúságra, ragasztva. Két sor padokon állanak a' Kasok, és egyik a' másik felett 3 láb magasan fekszik. A' padok, vagy poltzok, két szál össze enyvezett deszkákból vannak tsinálva. Az egész Méhház, egy fél H betűt mutat.

3). Az alsó pad a' földtől 8 töl magasan van felemelve, a' varas békák ellen: de bizony azért estve setétben felmásznak, és mikor kivált már a' rajok kint feküsznek, vagy a' kasok tölgyelnek, a' mint mondják, sok bogarat megesznek; ha elmulatom a' Méhházat ilyenkor körül vizsgálni.

4). Az épület fedele szalma'sup; és az eresz, vagy eszterhaj, csepegő, a' földtől csak öt láb magasra van felemelve azért, hogy a' tavaszi, és őszi napfény ugyan a' Kasok szájját süthesse: de nyárban arra árnyéket vessen.

5). A'

5). A' Méhház fala magassága épen egy öl, és a' Kasok háta megett 3 láb széles út van hagyva körül a' falig, hogy a' Kasokat hátúlról meg nézhessem, és tisztíthassam.

6). Az udvara a' Méhháznak homokkal van megterítve, hogy ott semmi gaz ne teremjen.

7). A' derék közepén, és a' két szárnyak végein bejárás van hagyva. Mentől tágasabb a' Méhház udvara, vagy kerítése: annál jobb. A' kerítésen kívül az alacsony természetű Megyfák ritkán ültetve köröskörül igen hasznosak; mert a' rajok ezekre szállanak: és északról a' Méhes háta megé ezeket különösen kell ültetni, ha egyéb apró bokrok nem volnának: mert a' raj többnyire felszélnek sijet. A' magas fák a' Méhházak körül veszedelmesek árnyékjuk miatt, és a' rajt is nehéz rólok befogni.

Némelly Méhházak tsak fél fedélre vannak tsinálva: de a' mennyi haszon van belőlök: kárisszint annyi van. Haszon az, hogy az eső víz hátra foly le róla, és nem a' Kasok elejibe: a' hol a' bogarak rakással le-esnek, mikor viher, vagy zápor jön hirtelen. Ha, míg az üstökről is ide foly a' víz: sok megrakódott Méhet elseper. Kár azonban az, hogy a' nyári forró nap, nagyon alá süthetvén, a' Kasokban a' lép leolvad, és leszakad. Orvosolni azonban lehet, ha felszegezett fenyő deszkákból nyári árnyéket tsinálunk. A' Kasoknak vagy leeresztő ajtókkal, vagy leszzegezett deszkákkal való elzárhatása a' tolvajok ellen, ha a' Méhházak távol esnek, hasznos: de hideg: mert a' nap a' Kast miattok sohase éri: ez pedig tavasszal, és ősszel szükséges. Az illyen bezárható ajtókon, tsak kitsiny lyuk van vágva a' Kasokszájával egyaránt. A' kőfal hideg is nedves is.

§. 130.

II. Második szükséges dolog a' Méhesek állításában a' jó fajtú méheknek megszerzése. Tagadhatatlan, hogy egyik méh munkásabb, és tenyészőbb a' másiknál, 's testére nézve nagyobb is. Az is bizonyos, hogy a' vevésben sok hibák eshetnek. Erre nézve annak, a' ki már méhest épített, és méheket akar venni: ezen útmutatást adom:

1). Soha közel helyről Rajt ne vásároljon senki: mert a' méhek egy órai járó földről is vissza mennek régi helyekre, és ha megjönnek is: de régi helyeken kontsorogván, nem takarnak, és többnyire lassanként le öletnek: de minthogy csak ott vehet az ember, a' hol árulják; legalább késő ősszel vásároljon. Így egész télen némelyik Kas valamit felejtkezik régi helyéről: de bizony nem egészen.

2). Ha olyan helyen veszen Rajt, a' hol minden szomszédnak méhe van: egy két köpűvel el se kezdje a' méhészséget: mert a' tapasztalás azt bizonyítja, hogy a' szomszéd méhek legalább a' legelőn leöldösik: minthogy a' méhek sokan szoktak kiindulni, és együtt jönni haza.

3). Ollyan Rajt nem kell venni, a' melly csak most repült ki: mert nem tudom ha ollyan munkás-e' hogy még az idén elegendőt hordhasson; nem tudom ha van-e' Anyja; és ha van, nem hibás-e' az. A' vén méhek se jók szaporítani.

4). Ősszel a' Rajt legjobb, és legbátorosabb is venni. Ekkor megláthatom, ha gazdag-e' vagy szegény? Azért is a' Kasha bele kell nézni, ha sok-e' a' bogara, és mézze, tiszta-e' a' allyja, fejr-e' a' lépje? De a' be-

lénézést, nem tudom mitsoda babonából nem minden Gazdák engedik meg a' vevőnek. Illyenkor hát csak a' nehézségből kellene itélnem: a' sározott Kasok pedig nehezek, ha méz kevés van is benne; tehát a' nehézség megpróbálása mellett meg is kongatom a' Kas oldalát. Ha a' kongatás után hosszas, és erős zibongást hallok, tudhatom, hogy a' méhek számosan vannak.

§. 131.

III. Harmadik a' méhesek állításához meg kívántató dolog: a' Kasoknak minéműsége. Mikor a' pompás Méhházak közönségessé lettek: ugyan akkor a' mesterséges köpűk is feljöttek. Némellyek fekvő, vagy fennálló ládákat tsináltak: mások pedig több ládákat raktak egymásra, mint Christ: de bizony azzal most se visznek ki a' Hazából több mézet, mint az előtt, sőt annyit sem. Én tehát az együgyűséget javasolván, a' köpűknek, vagy kasoknak minéműségére nézve e' következőket jegyeztetem meg:

1). Mindenütt a' hola' Gazdák a' Méhtartást haszonnal folytatják: fennálló kasokkal élnek: Miért? azért, mert a' méhek örömet szeretnek felfelé menni, és a' fekvő ládát nem töltik meg. A' vesszőből fonott kasok, ha régiek, és a' méhek oldalait bemázolták jól: jobbak az új szalma kasoknál. Ellenben az új szalma kast hamarabb bevakolja a' méh, mint az új vessző kast; és amabban örömetesebb is megmarad, mint ebben. A' fa derekak legrosszabbak, és a' fenyőfa köpűk se kedvesebbek a' méheknek: mert hidegek. Én pedig haszontalan költségnek tartom.

2). A' szalma kasokat a' méhek szeretik, hamarább, és jobban rajzanak benne, mint akár mi más félében. Ha a' szükség kívánja, könnyen lehet őketalól tett szalma karikákkal nagyítani. Egyszerre meg lehet benne a' rajnak fekvését nézni, és rajtok segíteni, kevésbe kerülnek, és 60—70 esztendeig is eltartanak, könnyek, és könnyű a' rajt beléjek fogni. Én a' Cselédimnek a' kötés módját először magam mutattam meg, és azolta a' régiek az újat bele tanítják.

3). Az egész kasok másfél magassak, és egy láb szélesek. A' félkasok tsak egy láb hosszak, és 10 tzól szélessek; a' fertályosak pedig tsak 6—8 tzól magas szalma karikák. Ezeknek szélessége egy lábtól fogva 16 tzólig változik. A' szélesebbek, a' szélesebb, vagy népesebb egész, és fél kasok alá tétetnek, a' midőn az esztendő jó. Ez a' mód a' Riém találmánya, és észre vehetőképen jobb a' Christ egyforma faládájánál.

4). Minden kashoz én két karikát tartok, és az igen jó esztendőben (a' mi ritkaság) egy más után az egész, vagy fél kasok alá teszem, és örülök, ha tsak egyiket is töltik meg a' méhek a' kason felül.

5). A' szalma karikák kétfélék. Némellyeknek nintsen fenekek; hanem dróttal három, két két tzólos deszkátskák köttetnek a' karika tetejére. A' deszkák közt 2 tzól hézag, vagy nagyobb is hagyatik a' mellyen a' méhek fel's alá járnak. Ezt a' méhek sokkal jobban szeretik a' 3—4 helyen által likgatott egész fenekű szalma karikáknál. Az egész deszka fenek karikáson, (mert illyet is többet tartok) három hosszú, és $3/4$ tzól széles lyukakkal van kerítve, és ezeket kéreggel beszoktam dúgni: ha beléjek rajt

akarok fogni. Ezekre legtöbb szükségem van, és a' mostoha esztendőben mind; egyébkor pedig a' késő, vagy másod rajokat fogom belejék: 's igen nyertesnek tartom magamat, ha egy ilyen fertály karikát is megtöltenek a' méhek, az elkésés vagy rossz esztendő miatt: mert ősszel kettőt egymásra teszék belőlök télre, és a' kérget kivéven a' méheket őssze eresztém. De minthogy ilyenkor, likas ugyan, de mégis egész fenekű karikák esnek egymásra, meg kell vallani, hogy nem olyan jók, mint az olyan karikákban meghagyott méhek, a' mellyeknek tsak három egymáshoz közel lekötött deszkátskákból áll a' fenekék. Oka ennek az, hogy a' méhek a' tábla rakáskor még a' keresztül tett vesszőket se szeretik, nem hogy a' közbe esett deszka feneket: és ha ennek szük likja miatt az új lépet a' felsővel össze nem ragaszthatja: az alsó fenekes karika többnyire üresen marad.

6). Legjobb azomban, az olyan szalma karikák, a' mellyeknek épen semmiféle fenekék nintsen, tsak hogy a' kastól dróttal kell lementszeni. Én illyennel is élek; azért tudom mondani. Ha a' raj nagy, és a' fél, vagy kivált a' fertály karikába mindjárt a' befogáskor be nem fér, (noha én úgy gondoltam hogy befér) nints más jobb mód, mint a' rajos kas, vagy karika alá egészen feneketlen karikát tenni. Ez olyankor is megesett rajtam, mikor két raj őssze szállott, és az én felebb leírt kisdéd egész kasomba bele nem fért. Ezen Riem módjával való élést 1785. láttam elsőben Moesáry Elek Urnál.

7). A' kasoknak a' szájja rendszerént $\frac{3}{4}$ tzól magas, és majd két tzól széles. A' száját

sokan a' Kasnak közepére javasolják ejteni :
En nem : az enyim igen alant van mind.

§. 132.

IV-ik dolog a' Gondosság a' méhház körül : azértis —

1). Nem elég a' méhesben pipára gyujtani csak, és a' méhekközt járkálni. Esmerni kell itt a' méheket, az anyát, a' gyenge, erős, vagy anyátlan kast. Ha a' méhek valamely kasra tavasszal, vagy mézeléskor ráesnek, azt azonnal lekell füstölteni : mert árvává lévén, a' többi kasokban keres helyet : de be nem bortsáttatván birkózikis, míg minden árva méh elvesz, a' dolgozóknak idejéti elveszi, és sok bogaratis megöl, a' birkózás közben. Ezeket tartják a' méhészek tolvajoknak : holott pedig árvák. Esmerni kell a' Lépetis mellyik az anya-méh, Here, és dolgoz méhpintzék. Értetni kell mellyekben van tojás, vagy már hernyó, vagy az ifjú anya-méh hol tartatik fogva, és nem uralkodik e' valami járvány nyavalya a' kasban? Az anyátlan kas, vagy mindjárt tavasszal kitetszik, vagy a' mézelés közepén. Mikor már elakar veszni : mind kirepül a' maga kasából, és nagy erővel betör, valamellyik gyenge kasra. Itt a' kár hasznotis teszen ; de ez nem mindenkor így esik, hanem az árvák, csak kevesenként igyekeznek valahova bemenni, és minthogy seholyse fogadják be : a' viaskodás az egész méhesbe közönséges. A' méhész ha ezt látja : keresseki az anyátlan kast. Meglehet esmerni arról, hogy semmi fíja sints, és a' mi vanis, az a' pintzékben dombosan bevan tsinálva : tsúnya, mint egy egy veres hólyag-himlő, a' kas könnyű, és a' bogara kevés,

2). A' méhesben mind azok a' szerszámok, és szerek készen és jókarban legyenek, a' mellyek a' méhészséghez tartoznak. Illyenek a' méhész sipka, horog, lajtorja, fetskendő, víz, és ember húgy vállú, seprő 's a' t.

3). Az üres kasokrais vigyázni kell: mert ha azokat a' matska, és az egerek meghugyozzák: a' méhek benne meg nem maradnak. Azértis szalma lángal őket a' Rajzás előtt kikell pörkölni gyengén, minden idén.

4). Ha közel tiszta patakotska nints: egy edénybe mindennap friss vizet töltsön a' méhész; vizes edényt tartani a' méhesben, még akkor is jó, ha hozzá közel nagy folyó víz van, mert ebben sok víz hordó méhek befúlnak esztendőnt által. Az edényeknek alatsonyoknak kell lenni: mert másként ebenis hajótörést szenvednek: azértis a' vizre megfűrt vékony deszkátskát kell tenni, a' mellyre a' méhetskék leszálassanak.

5). A' méhészek egy más edénybe ganaj levetis szoktak tartani, a' melly sok helyen valósággal jó szokás: mert a' méhek ezt a' nedvességet igen szeretik, és felis keresik a' szaporítás végéig: de a' lágy konyhasó, erőszak.

6). A' méheket egy helyből másba vinni által a' jobb és virágossabb legelő kedvéért nem tanátsos, sok kas leszakad ez által: de leginkább az anyjokat fojtják meg a' méhek, a' rázás ellen való nagy oltalmazással. Egyes erőtelen kast én is vittem kézben tavasszal a' Rehettyésbe által, és a' kas megjavult: de a' vándorló legeltetés egészen más. Láttam: de sohase tselekedtem: mert a' kárátis láttam,

IV. S Z A K A S Z.

A' R a j o k r ó l.

§. 133.

Míg az idő csak egy két rendkívül való napfénnel tsalogatja a' méheket tavasszal; de azonban változó, és még nints tavasz: a' méheket kiereszteni nem kell. De ha az már megállapodott: kevéssé meglehet a' kasok száját nyitni, és a' kasok allját kitisztítani.

Kérdezik a' méhészek, leheté tavasszal a' gazdag kasból egy vagy több tábla mézet kivenni kár nélkül? vagy a' penészes, és sok üres lépet kikell-e metélni?

Mézet lehet kivenni: de 20 kas köztis alig van egy, hogy egy két olyan méztábla volna benne, a' mellyben fiakis nem volnának: vagy hogy arra a' méheknek szüksége nem volna,

A' penészes lép oldalt szokott lenni. Ezt kilehet venni: de az ép lépnek békét hagyni. Altaljában pedig azt kell megtartani, hogy a' méhek minden nézegetéstől, annyival inkább metélléstől irtóznak: és így ez a' gazdaság elmaradhat,

Ha a' Tavasz meleg, és virágos, és gazdag kasok hagyattakmeg magnak: minden kas idején fog rajzani, és magából egy két, sőt négy rendbéli fijakatis kiverni. De ha az Anyák keveset hordhattak; és népeseek az elrakás előtt nem voltak: még a' jó tavasz se sijettetheti, és sokasíthatja a' rajzást. A' hidegszeles tavasz pedig egészen ellensége a' rajzás-

nak: és ennyiben az idő a' jó, vagy rossz Méhész.

Ha a' sárgás gyenge fjak a' kasnak fenekére, vagy a' deszkára lejönnek valamellyik kasban: ott a' rajhoz 10—14 nap alatt lehet bízni. Mikor pedig már az anyák sipolni kezdenek (mert néha az öreg anyais sipol, nem csak a' fajok anyja) 3—5 nap alatt kifog a' raj jönni: de sokszor semmi sipolás nincs, és a' vigyázatlan 's értetlen méhészt megalatkozik.

A' bizonyos jel, ha a' deszkán lévő rajok erősek, futosók, és hordanak: míg nem hordhat, és megrakódva nem indulhat útra: addig hijjában várakozik a' méhészt a' Rajra.

Igen haszontalan kérdés az, ha vallyon a' fjalat méh mégyen e' ki a' kasból, vagy az öreg? mert a' méhészt látja, hogy a' fjak jöttek, és a' fjak tsomóztak össze a' kasonn kívül, és hogy ezek repülnek is el.

Mikor valamellyik kas tölgyel, azaz a' fjak kintülnek, és köztök sok megrakódott bogár van: már csak a' rossz idő hátráltatja a' kiindulást.

Ellenben a' raj sokszor nem ülki, a' másodikkal pedig sohase: tehát arrais kell vigyázni, hogy a' kasokat meg kell halgatni. Ha a' kas dobol vagy zúg: 48 óra alatt kijön a' raj, ha a' rossz idő közben nem jó.

§. 134.

Mi annak az oka, hogy némelly esztendőben még a' gazdag kasok se rajzanak: Ennek több okai vagynak:

1). Ha a' kas olyan nagy, hogy abban a' méhek szorongás nélkül dolgozhatnak: sokszor elmarad a' raj; de nem mindenkor.

2). Néha az esztendő olly mostoha, hogy mentől több a' kosárban a' méh, annál kevesebb a' gyűjtemény, mivel mindennap megemésztí a' mit hord. Ilyen az igen sok eső, és Májusi hidegszél. Ezt tapasztaltam 1795. 1801. 1814. 1815. és 1816-ban.

3). Sokszor a' herélést, azaz a' méz, vagy felesleg lép kiszedését értetlen ember teszi, nagyonn ösztetöri a' lépet, vagy a' tojástis kimetszi.

4). Gyakran abbanis lehet a' nem rajzásnak okát keresni, hogy épen akkor, a' mikor a' méhek rajzani akarnak, megesősödik az idő, és 7—8—14 napigis így tart: melly miatt a' várakozást megúnván, mintegy kétségbe esnek a' kimenetel felől, és az Anya-méhet fészkeből kivonván megölik.

5). Sokszor onnanis származik a' nemrajzás, hogy a' méhes környékén tavasszal nem találattván elegendő eledel, a' méhek kétségbe esnek, és nem igyekeznek tenyészni.

§. 135.

A' Rajok négy rendre osztatnakel közönségesen, u. m.

1). Koránvaló. (Praecox) Ez gyakran már Aprílisben vagy Május' elején kirohan, és azért neveztetik Időnkívül való Rajnak. Az okát némellyek ennek a' korán való eresztésnek abban keresik, hogy tavasszal az anya-méh gyakran kimegyen a' köpüből, és vagy a' gyík megeszí, vagy ha nemis, öregsége, vagy egyéb szerentsétlenség miatt elvesz. Ezt látván a' méhek, minthogy már ilyenkor a' sejtek, a' korán nyíló esztendőben, a' népes, és mézes kasokban megvannak tojásokkal, sőt eleven méhpondrokkal (Rukatz) töltve: ki-

rályi palotákat építenek, és benne egyszerre két 's három anya méhetis nevelnek. Ezek kikelvén, a' közös birodalmat meg nem szenvedik. Mellyre nézve egyik résznek a' maga anyaméhével haladék nélkül ki kell takarodni. A' melly méhés a' méhek zúgását esmeri, megtudhatja mellyik kas fog illyen koránvaló rajt botosítani: de ez ritka madár; és ha az idő rosszra változik, semmire lesz belőle: ellenben ha jó: két karikátis megtölt a' kasonnalól, vagy rajtis ereszt, a' mi által mind maga, mind a' fia elnyomorodik. Ezt hát megengedni nem kell.

§. 136.

Második raj, az Első-raj (Examen principale) Az első rajokközt mindég az a' legjobb, a' melly Szent János napelőtt 20—24 nappal jött ki.

Mentől egyenlőbben jöhetnek ki az első rajok, annál egyenlőbbenis megfogják a' kast a' jó esztendőben tölteni. Magnak tehát mindég egyenlőket kell meghagyni: hogy a' rajzás egyenlő legyen.

A' Méhés mikor látja, hogy a' rajok már a' deszkára lejöttek 6 órától fogva délután 4 óráig mindennap talpon tartozik lenni. Ha nagy a' meleg, és száraz: az első raj 7---8 óra körül kijön; külömben pedig 11---12 és 1 óráig megesik a' rajzás. A' 2. és 3. rajnak nints bizonyos órája. Ha a' meleg éjszaka után tellyességgel semmi, vagy igen kevés számú bogarak láttatnak a' köpübe ki, 's bejárni; ha külömben az idő tsendes és tiszta, jele annak, hogy a' raj még az nap kifogveretni.

Ha a' soká tartott eső után jó rap jön: egymást éri a' raj; és ad dolgot a' méhésnek:

mert összekeveredik kettő háromis. Ha már annyira megyen a' dolog, hogy a' méhek sebesen kireppennek, és mint nyughatatlanok még mindjárt vissza mennek: a' rajzás egynehány szempillantások alatt elfog következni.

§. 137.

A' Harmadik rendre tartozó raj, a' Másod raj, Ez ha jó idő jár: legfelebb 14 nap múlva szokott az első raj után következni, A' másod raj, rendszerint az Anya-kast erőteleníttel: azértis vagy kirepülni nem kell hagyni, vagy vissza felvenni, valamellyik kásra szükség.

A' másod rajnak némelykor több annyjais szokott lenni, és e' miatt annyi tsomóban telepedikmeg, a' mennyi az Anya-méh. Minden tsomót külön kasha kell venni. Némelykor egy nap kettőis kijön: de ez annak a' jele, hogy az Anya-kasban nints Anya.

A' sok rajnak tsak az értetlen méhészek örülnek, és e' végre bővön sózzák a' méheket. Ez ostoba kártétel: egy korán való raj legjobb; de ha késő, ha annál nagyobbis: vissza kell verni az egyetlen egyetis.

§. 138.

Az utolsó Rendbeli és legroszszabb Raj a' harmadik, és negyedik raj, és néha a' Rajnak rajja (Examen virgineum). Ezt mind vissza kell az Anyákra verni. A' kik a' kijövetelt azzal akadályoztatják meg, hogy a' fijas pintzéket késsel megmetéllik, és az anyaházat kiszakasztják, magok tesznek kárt: mert a' dolgozó népet, és ennek nevendékjét pusztítják el: pedig mostis az a' bajja van az anya-

kasnak, hogy a' másod és harmad raj eresztéssel elfogyott a' dolgozó nép.

§. 139.

Ezek után már a' következík, hogy a' méhésznek a' raj befogásban valami útát mutassak :

1). A' méhésznek, ha egyszer a' raj kiindult: arra kell vigyázni, hogy az 1. elne menjen. 2). Ha soká szállmeg: körül kell nézni, hogy az Anyja nem esett e' el valahol. Ez sokszor megesik, és a' méhek nem akadnak rá; de a' méhész ráakad arról, hogy tíz húsz bógár a' földön az anya körül seregel. A' raj pedig vagy vissza megy a' Kasba, vagy megszáll. Ha megszáll: az anyát kell közíkbe tenni: ha pedig a' kasba vissza ment, az anyát is oda ereszteti. Ha az anya elveszett, vagy eltapostad: az első raj 5—10—14. nap múlva új anyával ismét kifog repülni. Láttam aztis Méhészektül, sőt jónakis tartom, hogy a' megfogott anyaméhet, egy üres kasba kitsiny kalitkába zárva beteszík, és a' raj, mellé seregel.

2). Ha a' raj magános, és alkalmas helyen telepedettmeg, semmi baj sins a' befogással; tudjákis annak módját közönségesen a' méhészek, de ha tuskébe, vagy egyéb olyan helyenn szállmeg, a' honnan be nem lehet a' kasba rázni: (ilyen a' vastagfa oldala is) ilyenkor kitsiny fa kanállal, fa lapátotskával kell a' kasba kevesenként berakni: de a' beseprest épen nem szenvedík. A' pusztá kézzel vagy marokkalis belehet őket inkább rakni, mint seprővel vagy tollal. Ha a' méhek a' földre szállottak: az anya-méhet az ujjával keressemeg, és tegye a' kasba, a' méhek hozzá takarodnak. Sokszor úgy szállmeg valahol a' Raj, hogy minden rázás vagy seprés nél-

külis fellehet azt pípa füstel a' köpübe hajtani, ha t. i. a' kast felül borítod, és egy kis forgátsal feltámasztod. Ha pedig a' fa oldalán hosszan elnyúlva van a' raj, két végről bárány ürmöt köss tágan a' fához. A' méhek ennek a' szagától középre mind öszszeszorúlnak, ha az ürmöt hozzájuk közelebb húzod; ekkor kanállal beszédheted a' kasba.

3). A' befogással sietetni sohase kell, hanem megvárni, míg a' raj egészszen megtsendesedik. Ha több anya vanis a' rajjal: (midőn kettő öszszeszáll) ha várakozunk: sokszor külön tsomókra oszlanak, és akkor külön kasba kell mindeniket fogni: de ha együvé mennek, tsak fogd egy kasba: mert már ilyenkor az egyik anyát kivégezték. De ha már befogtukis akármellyik rajt, a' kast nem kell mindjárt leállítani a' letett deszkára, hanem féloldalt kell döntení, és kevéssé úgy tartani, míg a' méhek nagyobb része betakarodik.

4). Ha egy rajt befogtál, és a' méhek a' kasba jó formán betakarodtak, beis viheted a' méhházba: annyival inkább ha másik rajtis látsz hogy kiindúlt: ne hogy a' befogott kasra szálljon.

§. 140.

Minekelőtte ezt a' Szakaszt bevégezném: a' méhészeknek ezen nevezetes és valóban szükséges kérdéseiket kívánnám megfejténi: Ha egyszerre több raj rohanki, mit kell a' méhészek tselekedni? 2). Miképen lehet több erőtelen másod rajokból egyet tsinálni? 3). Ha valamelly kas tele van, de korbely, és nem akar ereszténi magától; leheté, és miképen kell azt, ha lehet, legkönnyebb módon rajzásra kénszeríteni?

Valamint az egész méhtartásban az együgyűséget javasoltam, úgy ezen három kérdések megfejtésében is alhagytam mindazokat, a' számos találmányokat, a' mellyeket a' mai mesterséges méhészek, ez, vagy ama végre ditsérnek, és csak azt említem meg, a' mi minden egyes embertől, minden erőszak és kártétel nélkül kitelik. Ehez képest az

1). Kérdésre azt mondom: Ezek a' több Rajok vagy külön szakadva szállanak meg, vagy pedig keverve egy tsomót tsinálnak. Ha külön ámbár igen közel szállanak: várni kell, míg talán jobbanis különválnak, különis be lehet fogni vagy szedni. Ha összekeveredve egy tsomóba szállottak, valahol az anyát kell megkeresni, és kasba tenni. A' maga nyájja hozzá fog takarodni és a' másik a' fán marad. De ha az anyát nem találod, a' fáról csak rázd egy kasba, jobb lesz. Ha a' rajok a' földön szálltak együvé: Itt is az anyát kell keresni: de minthogy ezt nehéz megtalálni, próbálj két kast egymásmellé leborítani a' méhekre, tégy mindenik kasba egy marok bogarat, a' legsűrűbbjéből és várákózz, talán külön válnak, mint gyakran megesik, de ha egyik kasba miud betakarodtak, és estig így maradnak, nints reménység a' különváláshoz. Végre ha a' rajzás tolongva van, és míg egy rajt befoghatnál jól, már a' másik a' kasodra akarszállani: hirtelen az elsőre vess egy lepedőt legálább.

Ez a' nagy tolongás csak akkor káros, mikor első rajok keverednek össze: ezis csak akkor, mikor a' sok eső után egyszerre egy kis jó idő támad. A' második rajok ha össze keverednek annál jobb: egy népes kas lesz belőle.

II). A' második kérdésre már felebb tettem, hogy vagy össze kell verni egy kasba, vagy mindeniket az anya kasokba feltserélve vissza kergetni. Mind a' két dolognak egy a' módja, tsalhatatlan, együgyű, és legjobb. A' mód ez:

Ha már a' másod, harmad, vagy miséle kitsiny rajod, külön kasokba be van fogva, és még az Idő Sz. Iván nap előtt van, verj-kettőt, hármatis együvé, úgy hogy setétes este, üsd az egyik kast a' földhöz a' fenekével erősen; a' bogár mind leesik egyszerre a' földre. Ekkor vesdel az üresen maradt kast, és borítsd a' másik kast a' földön nyüzgő méhekre szaporán: de kímélve, és hadd ott. Egy két óra múlva a' földre esettek felmennek a' felültett bogaras kasba és egygyé lévén reggel tedd helyre. De két rajt egy kasba fognibe: nem tanátsos. Megesik, hogy mind a' két anyát megölik; noha tsak egyiket akarták.

Ha pedig örömet vissza szeretné adni mind ezen apró rajokból, mindeniket a' maga annyjának: hasonlóan tselekedj, a' mint elébb mondtam, t. i. az apró rajt üsd egyenként a' földhöz, és borítsdrá a' népetlen Anyakast: reggelig mind felmennek az Anyakasokba, és azokat megnépesítik. s a' t. de jobb felcserélve.

Ott a' hol a' kast a' földhöz szokás ütni, egy igen siker gödrötske van, és a' kas szélességéhez képest három kis darab téglá, vagy deszka darab tétetikle, hogy a' felül tejendő kast felemeljék, és a' méhek belemehessenek. Ha meglehetne kár nélkül akadályoztatni a' rajzást legjobb volna; mert úgy az Anyakas se gyengülneel, és inkább nézelne addig, míg népet

népet szaporít, és ennek virág port hord; de azt még eddig senki tsalbatatlanúl, és ugyan kár nélkül fel nem találta. Én gyakran karikát teszek a' másodszor rajzani akaró kasalá; sokszor pedig a' kasnak szájját hátra fordítom, betapasztom, és a' napfelől új száját vágok: de e' bizony ritkán használ. Azértis legjobbnak tartom az anya kasra való visszakergetést. Az anyát kisedés legkárosabb, és csálókább.

§. 141.

A' harmadik kérdés azt tartja: lehet-e, vagy ha lehet, miképen kell mesterséggel rajt szaporítani?

Ha valaki a' javaslott együgyűséget követvén szalma kasokban tenyészteti méheit, nem is lehet, nem is szükség: mert ezekben, a' mint már megjegyeztem, igen nagy szerentsétlenség az, és felette ritka, hogy a' méhek magoktól, és minden erőltetés nélkül ne rajzanának; de ha az esztendő nem hibás, vagy a' kas nem felette nagy. A' mesterséges és fíjós Ládáknak egyikből kivétele, és a' másik alá tétele sok vesződséggel járván épen nem Gazdának való, és nemis szerentsés. A' ki magát akarja mulatni: Christet kövesse.

Scopoli Annus historico Naturalis quartus pag. 32. 1777. azt javasolja, azoknak a' Gazdáknak, a' kik idején akarják méheiket rajzatni, hogy Cseresznye virágzaskor jóféle fejer borba mézet, szegfűt, szeretsendió virágot, és fahéjjat, mindenikből egyegy kés hegyit kell keverni, és a' méheknek enni adni éjelre tányéron. E' bizony ha a' kas gyenge

semmitse használ. Probatum est; ha pedig erős: nints szükség Confortatívára.

V. SZAKASZ.

A' Méhek Teleltetéséről.

§. 142.

Máregynebánszor megmondottam, hogy a' méhtartás tsak azokon a' helyeken hasznos a' Gazdának, a' hol a' méhek tavasztól fogva egész késő őszig eledelt találnak magoknak: mert így annyi mézet gyűjtenek, hogy magokis kitelelnék rajta, 's a' Gazdánakis juttatnak belőle, és ez az egész méhtartásnak vége.

§. 143.

Kisaszszony nap után sokszor tsak igen hamar a' Méhé:z a' kasokat rendre nézegeti, a' magnak valókat kiválogatja, és a' többit úgy nézi, mint egész nyáron való szorgalmatosságának jutalmát. A' rendet és sort tartó Gazda a' mézszüretnek idején a' kiválogatást oly pontossággal viszi végbe, hogy sem értetlenséggel, se fősvényiséggel ne vádolhassa magát, azértis:

1). A' magnak valókat minden esztendőben ha tsak lehet egyenlő számmal hagyjamég, hogy mind a' jövedelem bizonyos, mind a' Gazdálkodás egyenlő legyen.

2). A' Magnak valók azok, a' mellyek tiszták, nehezek, fiatalok, és népesekek. A' melly kas 35—40 fontnál tsak valamivel kevesebb; magnak meghagyatik. Mennyit nyom valamellyik kas, ha az emelítésből elnem tudja képezni: mérjemeg. Ha az üres kasokra ráírta, hány fontot nyomnak, könnyű a' megmérésis, és ha ezenkívül nyom a' kas méhestől, és mézestől 28—30 fontot, elegendő.

3). Magnak mindenkor ideji rajokat kell hagyni, ha tsak lehet.

4). Míg a' méhek takarnak (bár a' kijelelés megesettis) a' kasokat nem kell felverni.

5). Ha az esztendő rossz vólt: a' népes, de mézetlen Rajokat ősszel míg kijárnak, három négy font mézzel felkell segíteni. Éjjelre félfontot kell tányérra a' kas alá tenni, és míg a' méhek ezt felnem hordják, a' kas száját bekell tsinálni. Ha felhordták: egy napot kell nekik engedni, a' betapasztásra, és úgy ismét félfontot alájok tenni. Ezaz őszi etetés használ; de a' téli táplálás mézvesztegetés, és hijába való munka.

§. 144.

A' méhes-gazdák tapasztalása szerint minden öt között van egy méz esztendő. Ekkor könnyű magnak valókat hagyni, és a' Gazdánakis marad. De ezzel a' Fősvénység megnem elégszik, hanem többetis kisedni akar a' kasból. Ehezképest azt kérdezi:

1). Megleheté a' tele kasokat kártétel nélkül herélni? azaz kileheté a' sok mézből egynehány fontot venni?

2). Megkellé a' méheket ölni, vagy pedig van valami mód, a' melly által őket ele-

del nélkülös kilehet teleltetni? hogy így az egész gyűjtemény a' Gazda nyeresége legyen.

A' mi az első kérdést illeti, azt mondom, hogy igenis meglehet őket herélni, ezek alatt a' feltételek alatt:

1). Ha a' méhek a' kasok alá tett karikákis megtöltötték: a' felső kast lelehet venni, és könnyen: mert itt ilyenkor 20—30 bogár alig van: és ekkor a' méhet se kell lefűstölteni: de én ezt 20 esztendőök alatt csak 1810. és 1811-ben értem.

2). Ha a' kas tele van, és egy karika, vagy ha ebben csak három font méz vanis, a' karikát mézestől ellehet venni, és a' kas bogarastól megmarad. Ezt háromszor értem, t. i. 1802-ben 1806 és 1812-ben.

§. 145.

A' második kérdésre nem az adott alkalmatosságot, hogy a' méheket jóságokért megölni nagy háládatlanság; mint a' fősvénység. Az igaz, hogy ez nemis volna bolondság, ha véghez lehetne vinni. Már jó ideje, mióta annak feltalálásán a' Gazdák fejeket törik. Ilyen találmány a' méhek elaltatásais. A' mellyet legelsőben a' Celli Királyi gazdálkodó tarsaság tudósításinak II. kötetjében a' 92. levelen találunk.

A' mit Vestphál a' méhek elásásáról ír 1776., a' Magyar méhészeknél régen tudva volt. Az emberek Békés, Berény, és Debreczenben nem emlékeznek arra, mikor kezdték ők a' közép jóságú kasokat, mézestől, bogarastól, száraz homokba elásni, és szalmával vastagon körültrapodván eltemetni. Olvasd.

meg, ha restelsz Békésbe menni, a' T. Szkolka Úr Tűdösítésát a' Zeitschrift-ben.

Illyen Svéd Országban a' méhek megfagyása, a' mint írják. Itt a' Méhek ha megfagyván, az idő felmelegüléséig mint a' legyek holtan fekszenek: tudom hogy nem esznek. De hát hogy van az, hogy nekem öt mézes kasom megfagyott 1807. és soha fel nem elevenedett? Mézze 7 – 10 font mindeniknek volt, és így nem éhhel döglöttekel.

A' mi az elaltasást illeti az én méheim 1812-1817. eleget alhaltak volna, ha mint a' legyek télen alvó bogarak volnának: mert egészszen le voltak főjtva, körültapasztva még a' szájjais, és ezen felül sással vastagonn körül burogatva, és kötve: de nem aludtak, kivált 1817-re kelve, hanem kevés takarmányjokat megették, és tavasz felé nagyszámmal ledöglöttek az éhség miatt. Annyi a' dologban igaz, hogy egy némellyik gyenge kas kevés mézzét nem eszimeg, és kitelel: ellenben sok rakott kas, úgy megemésztí minden eleségét, hogy tavaszra semije sint, Ezt látom minden tavasszal, az ide való M. Uraság vessző kasáival történni. A' miből azt húzom ki, hogy 1). Egyik méh vagy többet alszik, és kevesebbet eszik, mint a' másik. 2). A' tapasztott vessző kas hidegebb lehet a' szalma kasnál: mert többet ébren van benne a' méh, és többet eszik.

Hogy a' Méheket télre ellehet ásni a' földbe, az kérdést nem szenved: minekutánna azokat Hazánkban régtől fogva elássák. De nem az a' kérdés: ha a' közép jóságú kasok kitelelnék a' földben: mert gondolom a' földbe ásvais esznek a' méhek, azért hagyatnak.

meg a' közép jó kasok: hanem az hogy a' méheket étel nélkül kilehetne e' teleltetni?

Ez nem lehet, mert tavaszra legalább, a' mikor mára' Méhek fijasodnak Februarius végénis néha; de Martiusban többször, tsak kell nékik mézseknek lenni, és ha nints: bizonyosan eldöglenek.

Elégis a' Gazdának, ha a' Méhek kára nélkül egynehány font mézet kilehet a' gazdag kasokból venni, és nem kell mindent elvenni kívánni.

Igy lévén a' dolog, az a' kérdés támad: melyik hát már bizonyosabb, és ártatlanabb mód? Az e' ha a' Méhész a' gazdag kasokat lefüstöli, és a' közepszerűeket elásván, mézet nyer? vagy az hogy a' gazdag kasokból egynehány fontot kivévén, a' Kas-Méh életben hagyatik?

Erre a' kérdésre ezeket jegyzemmeg:

1). A' hol agyagos a' határ, és nem száraz homok: a' Méheket elásni nem lehet: de ha ellehetneis, e' nem nagy gazdaság: mert az elásott Méhis eszik.

2). A' méheket se lehet soha le nem füstölni: mert 4--5 esztendő't kevés has állki, és a' négy esztendő's (többnyire öszre) meganyátlanodván elvesz: Szóljanak magok a' Méhesgazdák! És így a' Christ, 's az újabbak methodussa e' részben nagy kivételt szenved.

3). A' Riem fertály, fél, egész, sőt a' már új találmány szerint, az oktúl karikákból összszefűzött egész kasokból, legbizonyosabban, és legártatlanabbúl ellehet majd minden idén valamelyes mézet venni, és a' méhet 3--4 esztendeig le nem ölteni.

Ez az oktál egészen feneketlen karikákból, és egy púpból, vagy kas tsútstsából vé-

kony dróttal összekötött kas, a' Riem fertályos kassaiból származott, és most kezd lábra kapni. Jobbnak látszik a' fertályokból össze állított kasoknál: mert könnyebb a' méhek két három's több oktált megtölteni, mint két, három fertályt, és a' Méhészis bizonyosabban, és ártatlanabbúl elvehet egy oktál mézet a' méhektől, mint egy fertályt.

Az ilyen kas azértis jó: mert feneke egy karikának se lévén a' méhek a' felső léphez ragasztják az újat, és ez nekik tetszik: de nehez a' kastól elmetszeni: a' kasnak a' púpját azonban levenni igen könnyű.

§. 146.

Minthogy tehát sem az elaltatással, sem a' karika kasokkal nem lehet azt egészen keresztül vinni, hogy az igen gyenge vagy vén kasokban való méhek le ne füstöltsessenek, kivált a' mostoha esztendőkben, a' maradhátra

1). Hogy a' méhész a' késő rajokat verje az Anya-kasokra vissza, és annál inkább, mentől jobban tapasztalja az esztendő soványságát vagy hidegségét már a' rajzáskor.

2). Ha pedig még az első rajokatis látja, hogy nintsen soknak elegendő takarmánya, vagy füstöljele, vagy verjefel.

A' felterés sipkásan, kesztyűsen, és füst, vagy fetskendezés közt esikmeg. Így a' méhek le nem öletnek, hanem a' méz éjjel kiszedetik, és a' bogarak jóllakva a' magnak hagyott kasokba sokszor behotsáttatnak: kivált ha a' magnak valót annak helyére teszed kevés órákig, a' mellyekből épen a' mézet méted. Nappal ezt nem jó tenni: mert az egész méhház kirohan. Erre nézve még éjjelis, mi-

kor a' felterés foly, bekell a' magnak valóknak szájját dűgni, az egy népesítendőn kívül.

§. 147.

Később ősszel a' Magnakvalók teelni el rakatnak. Az elrakás ezen a' lábon áll:

1). A' Kasok közzül, tsak mentől kevesebbet kell helyéből elvinni, és jobb azokat tsak ősszébb nyomni: mert a' méhek bizony télen által se felejtik el, hol volt a' helyek, és ha helyeken tavasszal más kast találóak, darab ideig azzal viaskodnak.

2). Az elrakáskor vastagon kell a' veszsző kasokat tapasztani, trágyából, bamuból, és marhaszörből tsinált kenőttel: sőt egérkövet keverni bele, az egerek ellen épen nem árt.

3). A' kasok szájját sokképen intézik a' Méhészek. Némellyek egészen bétapasztják. Mások egy kis szellőző likat hagynak rajta. Ezt én mind megpróbáltam, és egyiknek se tapasztaltam se hasznát, se kárát. Az is híjjábalóság, hogy sokan a' padot a' kasok alatt ki likasztják a' végre, hogy a' szemetet, és dögölt méhet, az élők itt kihányják. Sokat kihánynak, vagy sok ki esik magától az igaz: de mikor a' méhek a' hideg előtt össze tso-mókáznak, szemetet háyni ugyan le nem jönnek; sőt mézet enni sem: és így haszontalan a' likhagyás, néha pedig, és némelly nem gazdag kasoknak káros is, merthidegit. Ha a' méz, és bogár sok a' kasban: a' méz jó meleg; de ha kevesedik, a' bogár is lehull, és a' hideg is nagy: bizonyos a' megfagyás sokszor lik nélkül is, annyival inkább pedig, ha lik van a' kas alatt hagyva.

4). Men-

4). Mentől tsendesebb a' Méh-ház, és mentől kevesebbé vehetik észre a' méhek az idő változását, annál többet alusznak és kevesebbet esznek.

5). Erre a' végre a' kasokat sokan berakják erősen sás szénával, a' mellyben az egér nem örömet lakik. Mások pedig takaratlan hagyják egészen közönségesen pedig itt kerültem a' kasoknak eleje felől, távol letámogatott rúdakra szalma falat állítanak, hogy se a' szél, se a' napfény, se a' hó fúvatag ne érhesse a' kasokat. Megpróbáltam mindeniket; sőt próbáljuk most is. Én sással körül kötöm a' magnak hagyottakat tsepű vagy kótz madzaggal, az Uraság Méhészsze tsak szalma falat állít a' kasok eleibe: egyik Gazda Tiszt pedig semmivel se takarja, és még a' kas szájját is nyitva hagyja. Ez idén nékem két kasomba fészket rakott az egér, és ősze rágott mindent a' sás alatt. Az Uraság árnyék fallal takart méhei pedig igen elemésztik eleségjeket, ha annál gazdagabbak voltak is őszzel; és e' miatt sok elkésik a' rajzással. A' Gazda Tiszt Uré középszerűek: és az enyim legkevesebbet eszik: de az egér, már egyszer kárt tett, a' mint mondtam.

6). A' kasok allját télben kisepreni, mikor az idő meglágyúl én ártalmasnak ugyan nem találtam: de az Uraság Méhészsze károsnak tartja, a' Méheket felköltetni, és tavaszig nem is bántja.

7). Én télen soha a' Méhet nem javasolom étetni; mert ha hideg van, az egész kas meghidegszik általa, és a' Méh készebb megdögleni, még se jön alá. A' lép közé mézet tolni fel, nem esik meg az üres lép megrontsolása nélkül. Ha a' kast a' szobába viszem: kirohan

az étetéskor. 1816-ban így jártam, és mind a' bogár, mind a' méz elveszett. Tavasszal inkább mikor a' méhek már kijárnak, de véletlenül a' rossz idő több napokig beszorítja őket, jónak találtam a' gyengéket meleg mézzel, és mézes körtvély lévvél is segíteni: sőt ha a' friss rajokra Májusban ilyen idő jön, mint 1814. el nem kell az enni adást, és a' kasnak két három rétű ruhával való betakarását mulatni. Külömben az éhes raj az ilyen hidegben, a' padra le esik, és elvesz.

V é g e.

190

Ezen Tudós Írótól még ezen Munkák
találtnak, úgymint:

Magyar Gazdaszszony. 1 for. 30 kr.
Kötetlenül.

Magyar Gazda Tiszt. 2 for. Kötetl.

Magyar Praktikus Termesztő. 2 for.
30 kr. Kötetl.

Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtár, Kéziratok, Fényképek, Tárgyak, Értéktároló

Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtár, Kéziratok, Fényképek, Tárgyak, Értéktároló

Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtár, Kéziratok, Fényképek, Tárgyak, Értéktároló

Magyar Nemzeti Múzeum
Könyvtár, Kéziratok, Fényképek, Tárgyak, Értéktároló

